

Літаратура і Мастацтва

Год выдання 39-ы
№ 44 (2505)
ПЯТНІЦА
31
ліпеня 1970 г.

ОРГАН МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І ПРАУЛЕННЯ САЮЗА ПІСЬМЕНІКАЎ БССР

ВЫХОДЗІЦЬ РАЗ У ТЫДЗЕНЬ НА ШАСНАЦЦАЦІ СТАРОНКАХ.

Цана 8 коп.

У НУМАРЫ ЧЫТАЙЦЕ:

ЗЯМЛЯ—ТВАЯ КАРМІЦЕЛЬКА
стар. 3

ЖЫВЕ Ё НАРОДЗЕ ЛЕГЕНДА
стар. 4—5

**З КЛОПАТАМ
ПРА РОДНУЮ МОВУ**
стар. 7—8

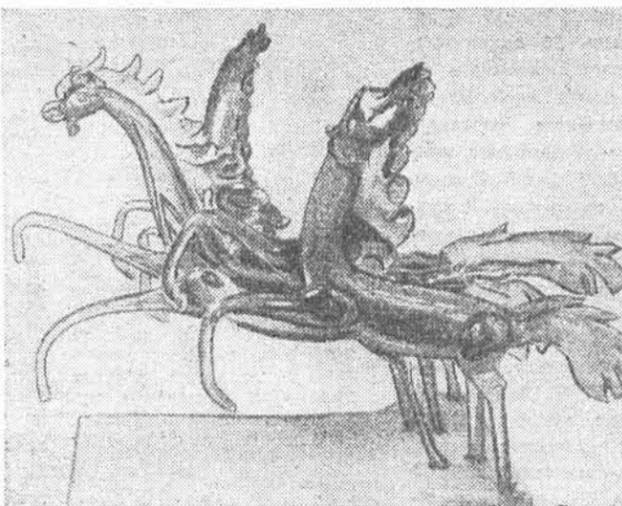
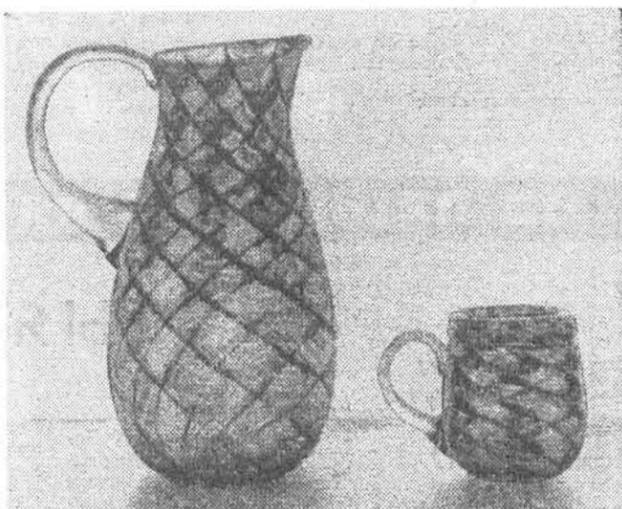
Урывак з п'есы Валянціна Зуба,
новыя вершы Міхася Стральцова
стар. 6

**ТВОРЧЫЯ ПАРТРЭТЫ
ПІСЬМЕНІКА І АРТЫСТА**
стар. 10—11

ПІСЬМЫ Ё РЭДАКЦЫЮ
стар. 6—7, 10

**ІВАН ПУЛІХАЎ. НОВЫЯ
МАТЭРЫЯЛЫ.** Працяг нарыса
стар. 12—13—14

АТРУТА Ё ЭФІРЫ
стар. 15

АД РОДНАЕ зямлі, ад гоману бароў, ад казак вечароў... Ад гэтых жыватворных вытокаў—і славітае на ўвесь свет беларускае шкло. Яно зіхаціць, пераламляючы сонечныя прамяні, таямніча дыміцца ад ледзянога напітку, радуе вока то празрыстасцю крыніцы, то блакітнасцю родных нябёсаў, каларытам беларускай восені, то строгаасцю граняў, адмысловасцю аб'ёмаў...

Багацце, якое атрымалі мы ў спадчыну ад продкаў... Багацце душы народнай, якая прагне прыгажосці... І, каб не згубіць гэтае багацце, каб памножыць яго,—перадаецца эстафета творчасці вольна ўжо колькі стагоддзяў—ад колішніх умельцаў XV стагоддзя да сённяшніх

майстроў, якія працуюць на самых сучасных гутах.

Ну, канечне ж, як толькі гаворым пра сучасную гуту, адразу прыгадваем—«Нёман»!.. Восі і сёння ў артыкуле мастацтвазнаўцы М. Яніцкай—гаворка пра майстроў гэтага прадпрыемства. Але не пра мастакоў-прафесіяналаў, а пра тых, хто прыйшоў да творчасці ад сваёй тэхнічнай прафесіі выдзімалшчыка шкла.

Артыкул «ЧАРАУНІКІ ГУТНАГА ШКЛА»—на старонцы 9. Гаворка ў ім ідзе пра нёманцаў, пра іх творчасць.

Унізе вы бачыце партрэты саміх майстроў—Г. Лінкевіча, Р. Багінскага, А. Федаркова, а ўверсе—рэпрадукцыі іх работ.

У КАМІСІІ ПА ДЗЯРЖАЎНЫХ ПРЭМІЯХ БССР

Камісія па Дзяржаўных прэміях БССР наведвала, што да ўдзелу ў конкурсе на атрыманне Дзяржаўных прэміяў БССР 1970 года дапушчаны наступныя кандыдатуры:

У ГАЛІНЕ ЛІТАРАТУРЫ

- На прэмію імя Янкі Купалы —
1. Барадулін Р. І. Зборнік вершаў і паэм «Лінія перамены дат».
 2. Куляшоў А. А. Кнігі перакладаў: «Лірыка» М. Ю. Лермантава, «Энеіда» І. П. Катлярэўскага, «Спеў аб Гаяваце» Генры Лангфела.
- На прэмію імя Якуба Коласа —
3. Асіпенка А. Х. Аповесць «Жыта».
 4. Пташнікаў І. М. Аповесць «Тэртак».
 5. Сачанка Б. І. Аповесць «Апошнія і першыя».
 6. Скрыган І. А. Кніга прозы «Кругі».
 7. Шкраба Р. В. Кніга аб майстэрстве пісьменніка «Літаратура і мова».
- Прадстаўлены прэзідыумам праўлення Саюза пісьменнікаў БССР.

У ГАЛІНЕ ЖУРНАЛІСТЫКІ

На прэмію імя П. М. Лепяшынскага —

1. Ус А. П., Уладзімірава А. П. Дакументальная аповесць «На семнаццаціх кіламетры...» і нарыс «Вікторыя».

Прадстаўлена прэзідыумам праўлення Саюза журналістаў БССР.

2. Пахомаў М. І., Дарафеенка Н. І., Дарафеенка М. У. Кніга «Віцебскае падполле».

Прадстаўлена Віцебскім абласным міжведамасным бібліятэчным саветам.

3. Сіпакоў І. Д. Нарыс «Акно, расчыненае ў зіму».

Прадстаўлена рэдакцыйнай калегіяй часопіса «Полымя».

У ГАЛІНЕ ВЫЯЎЛЕНЧАГА МАСТАЦТВА

Бембель А. А., скульптар, галоўны мастацкі кіраўнік праекта, Стаховіч А. А., архітэктар. «Курган славы» на 21 кіламетры ад Мінска па Маскоўскай шашы.

Прадстаўлена Міністэрствам культуры БССР і прэзідыумам праўлення Саюза мастакоў БССР.

У ГАЛІНЕ МУЗЫКІ

Глебаў Я. А. Музыка балета «Выбранніца» і араторыя «Свяці, зара».

Прадстаўлена праўленнем Саюза кампазітараў БССР.

У ГАЛІНЕ ТЭАТРАЛЬНАГА МАСТАЦТВА

Рахленка Л. Г., артыст. Выкананне роляў Бубнова ў спектаклі «На дне» М. Горкага, Прыбыткова ў спектаклі «Апошняя ахвяра» А. Астроўскага і іншых роляў у рэпертуары Беларускага дзяржаўнага ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга акадэмічнага драматычнага тэатра імя Я. Купалы ў 1967—1969 гадах.

Прадстаўлена Міністэрствам культуры БССР.

Камісія па Дзяржаўных прэміях БССР звяртаецца да грамадскасці з просьбай прыняць актыўны ўдзел у абмеркаванні публікуемых у гэтым спісе твораў і работ. Заўвагі і прапановы просьба накіроўваць да 15 кастрычніка г. г. па адрасе г. Мінск, Дом урада, Камісія па Дзяржаўных прэміях БССР.

ад пятніцы да пятніцы

У ПЯРЭДАДЗЕНЬ ЮБІЛЕЮ

Сёлетняй восенню грамадскасць рэспублікі адзначаць 50-годдзе стварэння Беларускага тэатральнага калектыву — Дзяржаўнага Чырвонага Сцяга акадэмічнага тэатра БССР імя Я. Купалы. Для падрыхтоўкі і правядзення юбілейных урачыстасцей створана арганізацыйная камісія на чале з міністрам культуры БССР М. А. Мінковічам. У яе складзе пісьменнік І. П. Шамякін, народная артыстка СССР Л. П. Александровіч, народны артыст БССР М. М. Яроменка, партыйныя і грамадскія работнікі.

У дні падрыхтоўкі да юбілею ў памяшканні тэатра намячаецца разгарнуць вялікую фотавыстаўку, якая расказае аб творчым шляху купалаўцаў. У іншых драматычных тэатрах рэспублікі будуць адкрыты перасоўныя фотавыстаўкі. Намечана выдаць буклет «Беларускі дзяржаўны ордэн Працоўнага Чырвонага Сцяга акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы». Творчы шлях акадэмічнага тэатральнага калектыву будзе шырока асвятляцца ў друку, па радыё і тэлебачанні. На экраны кінатэатраў рэспублікі будуць дэманстравацца фільмы з удзелам артыстаў тэатра.

Купалаўцы рыхтуюць да юбілею новыя спектаклі, у прыватнасці, па п'есах, прэм'яраваных на рэспубліканскім конкурсе, які быў прысвечан ленинскаму юбілею. У час святкавання 50-годдзя тэатра глядачы ўбачаць і лепшыя работы мінулых сезонаў. Галоўныя ролі будуць выконваць славетныя майстры сцэны і артысты маладшага пакалення.

У ГЭТЫЯ ДНІ...

...ЗАКОНЧЫЛІСЯ

прыёмныя экзамены ў Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі імя Луначарскага. Больш двухсот юнакоў і дзяўчат трымалі экзамен. Але ўмовы конкурсу вельмі складаныя і вытрымаць яго змаглі не ўсе. Толькі 125 чалавек знойдуць свае прозвішчы ў спісах залічаных на стацыянар.

У гэтыя ж дні закончыліся прыёмныя экзамены ў другой творчай вуні рэспублікі — Дзяржаўным тэатральна-мастацкім інстытуце. Вельмі нялёгкай задачай стаяла перад прыёмнай камісіяй, асабліва пры экзаменах на актёрскі факультэт, куды была пададзена большасць заяў. Пашчасціла нямногім. Толькі 13 абітурыентаў залічаны на першы курс. А вось на аддзяленне культурна-асветнай работы залічаны 71 абітурыент. Тыя з іх, хто паспяхова закончыць курс навучання, атрымаюць права працаваць рэжысёрамі народных тэатраў.

Вялікі конкурс даваляся вытрымаць і паступаючым на аддзяленні станцавага жывапісу, скульптуры, графікі, керамікі, мастацкага афармлення

і мадэліравання адзення, Інтэр'ера і абсталявання, прамысловага мастацтва і манументальна-дэкаратывнага жывапісу.

...АДПРАВІЛІСЯ

на другі Усесаюзны фестываль ансамбляў народнага танца ў Кішынёў самадзейныя артысты танцавальнага ансамбля «Нёман» Гродзенскага абласнога Палаца культуры.

На конкурсных канцэртах, якія адбудуцца ў «Зялёным тэатры», яны пакажуць два танцы — «Лявоніха» і «Гродзенскія вясчоркі», а потым выступяць з творчай справаздачай перад працаўнікамі калгасаў і саўгасаў Маладзеві. У праграме ансамбля будуць беларускія народныя танцы «Козачка», «Залатая каласы», «Перапелачка», «Полька-трапятуха», харэаграфічная замалёўка «Прынёманская рапсодыя» і іншыя.

...ВЯРНУЛІСЯ

з творчага падарожжа па гарадах і сёлах Венгрыі самадзейныя артысты Брэсцкага танцавальнага ансамбля «Радасць», які

выязджаў туды па пецёўцы ЦК ЛКСМ Беларусі.

Пасля паспяховай выступленняў у Дэбрэчэне самадзейныя танцоры з Брэсцкага прынялі ўдзел у міжнародным конкурсе народнага талентаў, які быў арганізаваны ў міжнародным лагеры моладзі ў Вероцы. У конкурсе ўдзельнічалі самадзейныя калектывы Чэхаславакіі, Венгрыі, Югаславіі, Польшчы, Францыі, Англіі, а таксама самадзейны ансамбль песні і танца Паўночнай Асеціі. Асаблівым поспехам у журы і шматлікіх глядачоў карысталіся беларуская «Лявоніха», «Вінок беларускіх танцаў», харэаграфічная замалёўка «Рускі сурені». Менавіта за іх выкананне калектыву атрымаў узнагароду конкурсу — дыплом першай ступені.

Надоўга запомніцца самадзейным артыстам і сталіца Венгрыі — Будапешт, дзе яны сустрэліся з удзельнікам штурму Зімяга, ветэранам венгерскага рэвалюцыйнага руху Ласла Аладарам. Гэта менавіта з ім ускладзілі яны вянок і жывыя кветкі на магілу «Невядомага саўдаты», да статуі Свабоды на гары Гелерт. А потым былі сустрэчы з моладдзю Венгрыі, гутаркі, дыспуты, канцэрты на возеры Балатон.

Госці з братняй Польшчы

Тры дні на Брэсцкім гасці Ансамбль песні і танца Войска Польскага з г. Любліна. Госці далі канцэрт у калгасе, выступалі перад воінамі і ў Брэсцкім парку культуры.

На здымку — ансамбль песні і танца Войска Польскага выступае ў Брэсцкім парку.

Фота А. ВЯЛІКАСЕЛЬЦА.

СТО РАДКОЎ з рэдакцыі

А СУСТРАКАЦА ТРЭБА!

Калі тэатральныя гастролёры пакідаюць Мінск, яны аднадушна захапляюцца горадам, яго выдатнымі мясцінамі, гавораць пра гасціннасць патрабавальнай публікі Беларускай сталіцы. І амаль абавязкова робяць адну заўвагу: «Шкада, што мы не пабачылі ніводнага спектакля купалаўцаў. Чулі, чыталі пра тэатр многа, знаёмы з некаторымі актэрамі па кіно і па выступленнях на тэлеэкране. Але ж гэта — не тое! Пагаварыць хочацца, паспрачацца...»

Чаму мы пачалі размову на гэтую тэму? Бо мастаку неабходна правяраць сваю творчасць перад судом калег. Гэта агульнавядома. Жывалісец наведвае вернісаж таварыша — і ў Саюзе мастакоў рэспублікі адбудзецца прыцыповая гаворка па актуальных пытаннях, у якой прымуць удзел і крытыкі, і мастакі «суседніх» жанраў, скульптары, графікі. Палатно, напісанае гамяльчанінам або гродзенцам, трапіць у поле зроку мастацкай грамадскасці. Літаратурны твор любога жанру працягваюць паэты, празаікі і драматургі — у Саюзе пісьменнікаў БССР або ў маштабах секцыі наладзяць шырокае абмеркаванне. А таварыскія, не афіцыйныя і такія патрэбныя літаратуру або мастаку, кампазітару або архітэктару гутаркі памагаюць нам, калі наш твор аналізуе грамадскасць прафесіянальна блізкіх калектываў!

Не тое ў тэатрах. Пакаленні маладых артыстаў, скончыўшы Беларускае тэатральна-мастацкі інстытут, гадамі жыўць толькі ўспамінамі пра тое, што яны студэнтамі бачылі на сталічнай сцэне. У Віцебску і ў Гродна, у Брэсце і ў Гомелі яны выступаюць у спектаклях часам па тых жа самых п'есах, што ставяцца ў Мінску, і працуюць з «аглядайкай» на свае мясцовыя аўтарытэты і ўзроўні. Ну, штосці перацываюць з адпаведнай літаратуры, глядзяць кінастужкі з удзелам вядомых майстроў, гартуюць пажоўкля студэнцкія канспекты. І іграюць потым усё ж на «магілёўскім» або «гродзенскім» узроўні. Суцяшаюць сябе, што атрымліваецца не горш, як у людзей, а правярыць, ці сапраўды гэта не «горш», — не могуць. Бо «вырвацца» з бягучага рэпертуару на пару дзён нават у Мінск цяжка [пра Маскву і кажаць няма чаго!]. І наадварот. Пагаварыць з купалаўцамі: яны ведаюць па пісьмах сяброў і па газетных рэцэнзях, скажам, што ў другім па значэнні рэспубліканскім нацыянальным тэатры — імя Я. Коласа ў Віцебску — адбылася цікавая прэм'ера, дзе і рэжысёра сказаў сваё не банальнае слова, і ёсць арыгінальныя актёрскія работы, але пабачыць гэта ім не ўдаецца. І, можа здарыцца, ніколі не даведзецца, бо афішы мяняюцца не так рэдка...

А ў творчыя групы БТА, што перыядычна накіроўваюцца ў абласныя гарады, каб абмяркоўваць дзейнасць мясцовых тэатраў, уключаюцца толькі сталічныя крытыкі, рэжысёры і асобныя артысты старэйшага пакалення. Яны, бывае, з сезона ў сезон наведваюць адзін і той жа горад, да іх там прывыкаюць і загадзя здагадваюцца, якая будзе іх ацэнка гэтай п'есе і гэтым рэжысёру. А што — памарым угорас! — калі б, напрыклад, «прымаць» спектакль «Трыця патэтычная» ў колгасаўцаў, выправілася труп Акадэмічнага тэатра імя Я. Купалы! Размова аб новым сцэнічным уласабленні драмы ў беларускім тэатры тады, відаць, была б шырока, прафесіянальна сталая, усебакая. А што — працягваем марыць! — калі б тры тэатры Беларусі, дзе ставяць п'есу «Толькі адно жыццё» А. Маўзона, маглі «на публіцы» паказаць свае пастаўкі адзін аднаму, а потым сесці за «круглы стол» і паспрачацца... Ды і наогул, няўжо гэта кармальна, што нават галоўныя рэжысёры ад выпадку да выпадку знаёмяцца з работамі суседзяў, а часцей проста не ведаюць пра сутнасць творчых шуканняў калег!

Заслужаны дзеяч мастацтваў РСФСР А. Струнін, адказваючы на пытанне аб самай страшнай пагрозе для перыферыянага актэра, сказаў: «Ён гадамі варыцца ў сваім саку, не параўноўвае зробленае з дасягненнямі такога ж актэра ў іншых тэатрах». І скардзіўся, што з Гродна тэатру цяжка выправіць артыста ў Мінск у творчую камандзіроўку, пра выезд калектывам на спектаклі сталічных тэатраў і гаварыць няма чаго.

А сустракацца трэба! Калі гадамі жывеш нават змястоўным творчым жыццём у чатырох сценах роднага тэатра, да цябе завітваюць і непажаданыя госці — самазадаволенасць, штамп, механічнасць, а дух неспакойнага мастака без уплываў і параўнанняў пачынае засынаць. Пабывайце на спектаклях Магілёўскага тэатра, паглядзіце некаторых актэраў у Гродна, вам будзе ясна, якая гэта пагроза і таленавітым людзям. Парушыць прыкрыю ізаляванасць нашых сталічных і перыферыяльных артыстычных калектываў, стварыць дзелавую атмасферу ўзаемнага абмену творчымі дасягненнямі, умовы для прыцыповай крытыкі на высокім прафесіянальным узроўні — да гэтага варты заклікаць рэспубліканскае Тэатральнае аб'яднанне і дырэкцыі тэатраў. Добра будзе, калі творчыя кантакты паміж артыстычнымі трупамі стануць калектывным клопамам грамадскасці. Тут, зразумела, патрэбны і грошы, і арганізацыйны намаганні, і разуменне творчай неабходнасці гэтай справы. Тады будзе плён. Будзе карысць тэатральнаму мастацтву.

ГАДОУ дзесяць таму назад мне давялося быць сведкам вельмі ўражлівай падзеі, якая стала неўзабаве адзнакай часу. Было гэта пад Невітам. Хутар пераадаваў у новы населак. Бурылася хата, бо аджыла свой век. Бурылася апошняя парыстая печ, здавала вахту апошняя дзяжа. У камінях палёўка стала ўжо газавыя пліты.

Гаспадыня ўчыніла з вечага апошня хлеб. Раціца я прачнуўся ад прыемнага казытання ў носе — кіслая рошчына паравала з дэжы. А над ёй чаравала ў белым хвартуку, павязавшы на галаву белую хустцінку, старэйшая ў хаце — маці гаспадары. Ёй пасабляла ўнучка, дзяўчынка над 12 гадоў. Пасабляла нека асабліва ахвотна — ўвішна падавала ваду ў карцы, падносила лубку з мукой, а гаспадыня мысла цеста, мысла доўга, старанна, натхніла. Стамлялася, адначывала і зноў бралася за тое ж.

А потым, калі апоўдні падыходзіў я да той хаты, што была воддала ад населка, усё наваколле дыхала пахам свежага хлеба. Зайшоў у хату, Сям'я палуднавала. На стала ляжаў свежы бохан хлеба. У хаце было душна, але прыемна. Тут пахла хлебам, тут адчуваўся смак хлеба. Тут было свята, хоць былі і слёзы на вачах гаспадыні, якая любавалася апошнім, самай спечаным хлебам. Але пераважала радасць, як на вядомым палатне нашага выдатнага мастака Міхася Савіцкага «Хлеб». Крамяныя караваі сваімі рукамі створанага хлеба тут паказаны як услужленне галоўнага сансу жыцця — працы чалавека на хлебадайнай ніве, першаасновы яго існавання.

Калі, бываючы на вёсцы, я чую цяпер з вуснаў бабулі графаротнае — «Вазьмі грошы, унучка, збегай па хлеб!» — становіцца някавата і міжволі прыгадваецца тая ўнучка, што памагала пячы апошні «свой» хлеб, яе, поўныя захаплення вачаньты, у якіх былі гонар сваім заняткам і няўрымслівае жаданне — мясці, вольна гэтак як бабуля, цеста, выглядваць боханы, класці іх на ланату і саджаць у напаленую печ...

І ўнучка, і бабуля сталі сёння «спажывацямі» гатовага хлеба. Усё менш і менш людзей, нават на вёсцы, ведаюць смак свежага, выпечанага на кляновым лісці хлеба. Усё менш і павагі да хлеба, той павагі, якая выглядала некалі ледзь не як святое таінства. Усе садзіліся за стол, бацька браў круглы бохан, прытуляў яго да грудзей і паразуў скібку за скібкай, кладучы яе перад кожным. І ты павінен быў з'есці ўсю яе, да апошняй макулкі. Гэта шло не ад беднасці — перад вайной мы мелі ўжо ўдосталь хлеба, мелі і да хлеба. Гэта было выяўленне глыбокай пашаны да плёну працы на зямлі, выяўленне шчырага хаўрусу чалавека з зямлёй, з яе дарункамі, здабытымі ўласным потам.

Вярнуць сельскую гаспадыню да дзяжы бадай цяжка ў наш час, ды і ці варта гэта рабіць? А чось вярнуць кожнаму — ад малага да старога — асалоду свежаспечанага бохана хлеба мабыць варта, калі дбаць пра ўзмацненне любові жыхара вёскі да зямлі. Хацелася б, каб у кожную хату быў вярнуты водар, уласцівы хлебу, а не тым не заўсёды дагледжаным сродкам транспарту, на якіх гэты хлеб дастаўляецца за 20—30 кіламетраў у краму селью. Самы смачны хлеб той, які спажываюць там, дзе яго росяць, як і самае смачнае, самае каштоўнае малако — сырадой, цёпленым, адразу з дайніцы.

Пры ўсіх перавагах гарадскога ўкладу жыцця, што так актыўна прабіваецца ў вёску, варта было б захаваць і некаторыя перавагі сельскага побыту. Сціданне граняў між горадам і вёскай таксама патрабуе роздуму пры яго канкрэтным здзяйсненні ў дэталю.

Тут вялікую службу могуць аслужыць і тыя бытавыя зручнасці, што прыйшлі і ўсё больш прыходзяць на вёску: электрычнасць, газ, водаправод... Не трэба ўсёчынаць малаплённыя дыскусіі пра тое, ці патрэбна варыстая печ у доме сельскага жыхара. А вольна задумацца над тым, каб распрацаваць электрычныя ці газавыя пліты ў варыянтах, зручных для вёскі, мабыць трэба, бо гэта будучыня яе. Будучыня павінна абавірацца на традыцыйныя вясковыя ўклады і варта было б знайсці магчымасці для сельню мець у вёсках невялікую (можа газавую ці электрычную) пякарню, каб лунаў у наваколлі водар свежага хлеба, а не аднаго толькі бензіну.

Смак хлеба! Якое гэта святое пацудзе і як мы пагардліва часам ставімся да яго не толькі ў горадзе, але і на вёсцы. А калі не пагардліва, дык у кожным разе не выходзім яго з маленства, а потым, калі юнак ці дзяўчына кіруюцца ў самастойную дарогу, спакопліваемся і пачынаем быць трывогой — чаму яны бягуць ад саміх вырашчанага хлеба да купленага ў магазіне, чаму яны не надта шануюць тэхніку, што ўсё больш і больш ідзе на вясковыя прасторы, а кідаюцца да той, якая ў заводскіх цахах? Чаму ўсё меншае вытворцаў хлеба і большае яго спажываюць? Чаму сённяшняя вясковая моладзь з першых крокаў самастойнай дарогі ўскладняе сабе жыццё?

А можа гэта адметная рыса героя нашых дзён і можа становіцца герояй нашай літаратуры якраз і ёсць той чалавек, што цураецца фізічнай працы і «арганізуе» для сябе самую цяжкую духоўную і разумовую дзейнасць, каб ісці ўпярэць з часам, з векам самых рызыкаўных здзяйсненняў? Выходзіць, ёсць над чым задумацца нашай літаратуры, ёсць пра што пісаць, ёсць што шукаць. Кожны дзень нашай бурнай рэчаіснасці нараджае новыя канфлікты, ставіць перад людзьмі новыя праблемы, у вырашэнні якіх гартуюцца новыя характары. Але ж чаму так рэдка сустракаем мы з ім і ў новых творах нашай літаратуры, чаму так мала ў ёй адкрыццяў, чаму так шмат паўтараў?

Літаратура, як мастацтва словам, павінна быць б паўней раскрываць цудоўныя поспехі савец-

кага народа, здабытыя самаадданай, а часам і самаахвярнай працай. Пospехі не столькі ў плане матэрыяльных здабыткаў, колькі ў плане духоўных зрухаў у самой сутнасці працаўніка. Мы прывыкліся да гэтых здабыткаў, да гэтых зрухаў, лічым іх як нешта само па сабе зразумелае. Нават не здзіўляемся новым здзяйсненнем чалавека ў космасе. Але ж калі мець на ўвазе выхавальную функцыю літаратуры, дык яна павінна памагачь чытачу, асабліва маладому, зразумець героіку нашых будняў, крыніцы няўхільнага развіцця нашага грамадства, усю складанасць і супярэчлівасць асобных яго сфер.

Сельская гаспадарка на новым маршы. І гэты марш ідзе не торнай дарогай, але дарогай, якую трэба ў каторы ўжо раз пракладваць па цалку, бо кожны раз мы кіруемся на яшчэ больш высокі ўздым матэрыяльнага, а значыць і духоўнага дабрабыту ўсяго народа і ў першую чаргу, вядома, працаўнікоў вёскі. За апошнія пяць — дзесяць гадоў зусім іншым стаў унутраны змест жыцця на вёсцы, што заўважаю нават на знешніх яго праявах. Але ж літаратура пакуль не

Уладзімір ЮРЭВІЧ

ХАЎРУС З ЗЯМЛЁЙ

дайшла да зразумення гэтага ўнутранага зместу. У лепшым выпадку мы маем рэгістрацыю таго, што на паверхні і даволі прыблізна характарызуе новае, якое і складанае, і супярэчлівае, і ўвесь час у руху да ідэальнага.

А ідэальнае ж мабыць там і тады, дзе і калі ўзнікае бескарысліва зацікаўленасць працай, дзе і калі праца становіцца абавязкам усвядомленым і народжаным унутрана, як пасыл душы чалавека, што не можа жыць без таго, каб не ствараць.

Аляксей Кулакоўскі ў сваім артыкуле «Зямля-матухна», які з'явіўся як водгук на ліненскі Пленум ЦК КПСС («ЛіМ» 10.7.70), выказвае не толькі радасць з поведы вялікіх перамен на вёсцы, але і зразумелую заклапочанасць тымі новымі праблемамі, якія гэтыя перамены ставяць перад чалавекам. Выказваючы, аднак, захапленне «ўжо новай, выгаднай і прагрэсіўнай» з'явай — гарантаванай грашовай аплатай працы ў калгасах, аўтар тут жа знімае гэтае захапленне трывогай пра «залішнюю ўрбанізацыю» жыцця на вёсцы, якая прадугледжвае, вядома, у больш-менш блізкай перспектыве пераход на «магазіннае» забеспячэнне патрэб сельскага працаўніка і яго сям'і.

Мне здаецца, што гэта не проста супярэчлівасць ў мысленні пісьменніка, а супярэчлівасць самога ўкладу вясковага жыцця, якое часам штучна прыспешваецца ў хадзе без дастатковага навуковага абгрунтавання гэтага прыспешвання. Іменна гэтал, жыццём народжаная супярэчлівасць і выклікае тыя канфлікты, якія вырастаюць у вялікую праблему спалучэння традыцыйнай любові селяніна да зямлі з сённяшнімі ўмовамі працы на гэтай зямлі.

Прыход тэхнікі ў працоўны і хатні побыт чалавека зямлі, які складваўся праз вякі, выклікала глыбокую духоўную яго пераарыентацыю. Сам працэс працы, які і збор яе плёну, з прычыны ўключэння ўсё большай колькасці механізмаў аддалае чалавека ад зямлі. На змену любові да зямлі прыйшла любоў да тэхнікі, а гэта пацягнула за сабой і новую псіхалогію сучаснага земляроба, які ўсё больш пачынае захапляцца самім працэсам працы, усё менш дбае пра канечны вынік яе, які ўспрымаецца як сам сабой зразумелы і неадменны, — гарантаваны заробак.

Некалі Энгельсарт, вядомы савецкі вучоны-біяхімік, заўважаў, што не той араты, што арэ, а той араты, які сваім ворывам цешыцца. Пэўны, асуджаны ЦК партыі, перыяд у кіраванні сельскагаспадарчай вытворчасцю, калі ўсё дыктавалася зверху, калі глушылася ўсялякая ініцыятыва знізу, не мог не адбіцца на псіхалогію сельскага працаўніка. Цяпер, калі захады партыі і дзяржавы скіраваны на тое, каб зрабіць калгасніка паўнапраўным гаспадаром і сваёй зямлі, і сваёй арцелі, павінны да яго зноў вярнуцца і любасць да зямлі, і захапленне плёнам працы на ёй.

Калгасы перайшлі на гарантаваную грашовую аплату працы. І вось аўтары скараспелых нарысаў пра вёску пачалі біць у званы — ай, як гэта добра, якая гэта прагрэсіўная з'ява! — не падумаўшы заадно пра тое, а ці не падрывае такая аднабаковая ацэнка працы земляроба самой сутнасці яго жыцця — любові да зямлі і адчування радасці плёну працы на ёй. Іменна гэты бок справы прымушае рускага пісьменніка Леаніда Іванова ў нарысе «Пра любоў да зямлі» (часопіс «Звезда» № 5, 1970) зазірнуць у калгас, дзе спалучалі грошы і натуру, каб не парушаць адразу складзенага праз стагоддзі ўкладу жыцця на вёсцы.

Пісьменнік адкрывае нам чалавека дзяржаўнага маштабу мыслення старшынню калгаса «Молдзіна» Калінінскай вобласці Югена Аляксандравіча Пятрова, які ўмее глядзець у карань з'явы. «Пры грашовай аплаце працы, — гаворыць старшыня, — у многа якіх калгасах адмовіліся ад натуральных выдач. Думаю, зроблена памылка. Бо ў селяніна ў крыві гэта — мець у доме прадукт сваёй працы. Калі трэба, ён і сам ператворыць яго ў грошы». Такое разважанне можа і не згоднае з агульнапрынятай, як кажучы, «грамадскай думкай», але разумнае, бо падказана самім жыццём, якое старшыня ўмее назіраць і рабіць з яго слушныя высновы — разумець душы калгаснікаў. А адкуль і нараджаецца ўзаемная любоў старшын і калгаснікаў, якая вырастае ўрэшце ў вялікую любоў да зямлі.

І мясціна з даклада Л. І. Брэжнева на ліненскім Пленуме ЦК КПСС, дзе гаворыцца пра тое, што трэба клапаціцца, каб працаўнікі вёскі маглі набыць маладняк, нарыхтаваць корм для сваёй жывёлы, трэба «рэкамендаваць калгасам выдаваць калгаснікам у лік гарантаванай аплаты працы збожжа, грыбы і сакавітыя кармы», падказана самім жыццём.

Варта вітаць новае, якое нараджаецца ў змаганні са старым, але ж нельга штучна, адміністрацыйнымі захадамі ці навукова неабгрунтаванымі рэкамендацыямі спыняць гэтае змаганне якраз на той стадыі, калі яно пераходзіць з сферы эканамічнай у сферу псіхалагічную.

Праца на грамадскай гаспадарцы дае сёння заробак, які дазваляе добра апранацца, сытна пад'есці і культурна правесці вольны час. Але гэтая праца не знімае яшчэ клопату пра хатні побыт, які ўсё большым цяжарам кладзецца на плечы старэйшых у сям'і, што маюць, як правіла, меншы адукацыйны цэнз (вайна і пасляваенныя цяжкасці не давалі магчымасці набыць яго). Залежнасць дарослых дзяцей ад бацькоў (заробак моладзі часцей бывае большы за заробак старэйшых) і бацькоў ад дзяцей (дзяржава забяспечвае старых пенсіямі) бурыва ўсё больш і больш. Існаванне некалькіх пакаленняў сям'і пад адным дахам — з'ява ўсё больш рэдкая. У маладых сем'ях усё меншае зацікаўленасць асабістай гаспадаркай, інакшымі становіцца пункты судакранання ў сельскім жыцці. Абмеркаванне бытавых праблем і вясковых здарэнняў тут ідзе куды радзей, чым абмен думкамі пра жыццё краіны і свету, пра спорт і кінафільмы, прачытаную кнігу ці прагледжаную тэлеперадачу. Усё часцей і часцей агульнасць духоўных сувязей, а не эканамічная заможнасць трымаюць сям'ю ў згодзе. Але...

Але і праца па доглядзе сям'і яшчэ цэніцца вельмі высока. Іменна яна прыносіць пашану; пакуль што больш паважаюць тую гаспадыню, якая мае дома свой прыварак, і таго гаспадары, у якога дагледжан сад ды раяцца пчола. Бо, як правіла, такія людзі найбольш актыўныя і ў працы на грамаду, ведаюць «толк у працы», маюць унутраную любасць да зямлі, не прынамінаюць, а фізічна адчуваюць штодзень смак сваімі рукамі «зробленага» хлеба.

Мусіць жа і сёння, у век рызыкаўных палётаў чалавека ў космас, рана яшчэ забывацца на нічым незаменную духмянасць свежага караваля. Субліміраваны прадукт зручны, але ці смачнейшы за натуральны? Нездарма ж Андрэй Нікалаў, вярнуўшыся пасля працяглай працы ў космасе, нічыра прызнаўся журналістам: «Мы сумавалі па Зямлі». Хочацца дадаць: «І па хлебе». Па свежым водары хлеба, які вядомы чалавеку з малых гадоў. І калі гэтае адчуванне пачынае прытуляцца, або яшчэ горш — зусім знікае, тады бяда для чалавека, для грамадства, заснаванага на працы ўсіх дзеля ўсіх.

Перагорнем хоць бы паэтычныя зборнікі, што складаюць залаты скарб нашай літаратуры. У вачах паўстаюць і куляшоўскае жніўе, калі «хлеб дыхае жарам, звініць у прасторы», і панчанкаўскі «гул малацілак на таках, па ўсёй краіне хлебны пах», і танкаўскі вераснёвы час, калі «зямлі пахне хлебам аж да небакраю», і барадулінская восень, якая «гаспадыню прыйшла і з новай збажыны — у дзве асьмібы — духмяных караваляў налякла...».

Вобраз хлеба, як першаасновы жыцця чалавека, мабыць ніколі не знікне з літаратуры. Але трэба шчыра прызнацца, што сёння ўжо стаў ён цяжвейшы. Чаму? Ці не таму, што паслабелі сувязі літаратуры з жыццём, хаўрус яе з зямлёй, на якой расце той самы хлеб? Ці не вынік гэта таго, што пісьменнікі «вясковай тэмы», пакідаючы за сабой ролю рэгістратара новых з'яў, усё менш абцяжарваюць сябе роздумам над гэтымі з'явамі? І асабліва ў сферы, даследаваннем якой увесь час ганарылася наша беларуская літаратура — сферы вясковага жыцця.

У ЧОРА мінчане ўрачыста развіталіся з калектывам Горкаўскага акадэмічнага тэатра драмы. Былі ўдзячныя словы, былі кветкі, былі сяброўскія размовы. За месяц са спектаклямі гаркаўчан пазнаёмілася амаль 50 тысяч гледачоў. Тэатр прапанаваў разнастайны і змястоўны рэпертуар, дзе было, як кажуць, усяго і на любы густ. Лепшыя работы рэжысуры і акцёраў вызначаліся арыгінальнай задумай, уважлівай у яркай мастацкай форме. Умеюць валжанае дакапацца да зэрна драматургічнага твора, распісаваць маштабныя характары. І за гэта ўзнагародай ім былі гарачыя апладысменты.

Госці ў другі раз знаёміліся з Мінскам. Яны пазнавалі і не пазнавалі горад, дзе былі ўпершыню шэсць гадоў назад.

— Ваша сталіца сталае і маладзее, — гаворыць заслужаная артыстка РСФСР Раіса Міхайлаўна Вашурына. — А мінская ліпа ў квеценні сваім водарам кружыць галаву. Не, не падамайце, што поспех нашых гастрольных таксама кружыць галаву артыстам. Мы разумеем, што мінчане былі гасцінныя, што яны даравалі нам і не вельмі ўдалыя выступленні. Мушу ззначыць, што ў параўнанні з мінулай сустрэчай публіка ваша стала больш патрабавальнай. Пры ўсёй добразычлівасці зала ўсё ж ведае, дзе варта пасмяцца, а дзе і не «прымаць» жарт, дзе «выслушаць» паўзу на сцэне, а дзе і перачакаць... Скажам, на «Стаўпах грамадства» і «Місіс Сьвідж», дзе я іграю такія любімыя мае ролі, мы на сцэне адчувалі настрой залы, яе ўвагу, і гэта неяк асабліва дапамагала нам палічыцца ў характары персанажаў. Штосці з такіх уражанняў акцёр захоўвае ў сэрцы назаўсёды. Мабыць, і мы павязем з Мінска нешта незабыўнае...

Звяртаемся да дырэктара тэатра, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі і заслужанага дзеяча мастацтваў РСФСР Віктара Кузнякова Герасіменкі з просьбай раскажаць пра гастролі. Ён пачынае з лічбаў:

— У памяшканні опернага тэатра, на стацыянары, нас наведвала трыццаць чатыры тысячы гледачоў. Гэта былі гараджане. Двойчы на спектакль залу запаўнялі хлебаоолы Міншчыны. Гэта — яшчэ пяць тысяч. На выязныя спектаклі пабывала шэсць тысяч: калгаснікі Маладзечанскага, Дзяржынскага, Вілейскага, Лагойскага, Пухавіцкага, Стаўцоўскага раёнаў. Калектыву пасля таго, як мы пазнаёміліся з матэрыяламі Пленума ЦК КПСС, рашыў узмацніць абслугоўванне сельскага гледача. І шчыра скажу, амаль кожны наш выезд быў паспраўднана святочнай падзеяй. Разумеюць беларусы

ПРЫЯЗДАЖАЙЦЕ ЗНОЎ, НІЖАГАРОДЦЫ!

ЗАКОНЧЫЛІСЯ ГАСТРОЛІ АКАДЭМІЧНАГА ТЭАТРА ДРАМЫ ІМЯ М. ГОРКАГА

Адзін з мінскіх маршрутаў гасцей-ніжгародцаў — Дзяржаўны музей народнага паэта Беларусі Якуба Коласа. Флёра Зарыпава. Раіса Вашурына і Віктар Кузнякоў знаёміцца з матэрыяламі сцэнаў, прысвечаных драматургічнай дзейнасці Я. Коласа. Фота Ул. КРУКА.

тэатральнае мастацтва, умеюць гасцінна сустракаць. Для творчых работнікаў паездкі і сустрэчы заўсёды бываюць дарагімі, калі пашыраюць творчыя далёгляды і дапамагаюць глыбей адчуць пульс сённяшняга жыцця.

І не толькі сённяшняга. Артысты пабывалі ў Хатыні, наведвалі музей, пазнаёміліся з выдатнымі мясцінамі Мінска. Па-мастацку мы адчулі тое, што называюць рэхам вайны, у думках зноў пагарталі абпаленыя яе полымем старонкі гісторыі. Вядома, гэта той маральны капітал, без якога спраўдны артыст не можа плённа працаваць у мастацтве. Відаць, цяпер многія з нас па-новаму будуць успрымаць творы аб вайне, павоюму будуць глядзець (і паказваць потым на сцэне!) на чалавека, які крочыў да перамогі праз попел Хатыні...

А як цёпла гутарылі мы з шахцёрамі Салігорска, з трактаразаводцамі і са стваральнікамі слаўных МАЗаў! У заводскіх цэхах перад намі быў той сучаснік, вобраз якога тэатр імкнецца паказаць ва ўсёй праўдзе і велічы. Адчуваеш, што духоўны свет нашых людзей узбагаціўся. Калі мы жывём і працуем дома, у Горкім, нам часам здаецца, што гэты працэс узбагачэння характэрны для патомных прадстаўнікоў рабочага класа колішняга Ніжняга Ноўгарада. Бывае такое адчуванне, быццам гэта нешта мясцовае, лакальнае. Пасля мінскіх сустрэч мастак не можа не думаць пра істотныя зрухі ў духоўным жыцці краіны. І за гэта дзякуй

вашай беларускай сталіцы! Шэсць гадоў — тэрмін немалы. Аднак тэатр сустрэў у Мінску даўніх сяброў. Мабыць, чытачы вашай газеты не палічаць, што я выхваляюся, калі скажу: Акадэмічны тэатр драмы горада Горкага набыў у вашым горадзе новых сяброў. Патрабавальных, шчырых, людзей з добрым густам. Зразумела, на камедыіныя прадстаўленні ішоў адзін кантынгент гледачоў, на драму — другі. Але ў крэслах партэра і ў ложах былі і нашы сталыя прыхільнікі, якіх мы лічым сябрамі нашага тэатра...

Рэпарцёры «Літаратуры і мастацтва» сустрэлі народнага артыста РСФСР Віктара Іванавіча Кузнякова ў Дзяржаўным музеі народнага паэта Беларусі Якуба Коласа.

— Узрушае сціпласць гэтага чудаўнага пясняра. Здаецца, што Колас быў заўсёды ў душы селянінам. Да зямлі ён прыкіпеў. А ў літаратуры — адмысловы майстра. І тэатру падараваў хвалюючыя творы. Шкада, што нам не давялося паглядзець спектаклі беларускіх тэатраў. Бо нацыянальную драматургію лепш за ўсё пазнаваць на роднай ёй сцэне. Але мы — у Мінск, а купалаўцы — у Гродна...

Набліжаецца 750-годдзе нашага горада над Волгай. У планах тэатра ёсць намер паставіць і гістарычныя п'есы. Цяпер мы як бы «намацаем» тэмы, якія маглі б стаць такой п'есай — напрыклад, Максім Горкі і сям'я Багдановічаў... Ну, можа, не поўнаметражнай п'есай, але нейкі істотны момант у жыцці

ці Буравесніка, звязаны з Беларуссю і беларусамі, мог бы ўпрыгожыць сцэнічны твор пра чалавека, імя якога носіць наш горад і наш тэатр...

Віктара Іванавіча падтрымлівае маладая актрыса, выхаванка Горкаўскага тэатральных вучылішча Флёра Зарыпава:

— Ой, можа, так бывае заўсёды, калі адкрываеш для сябе нешта новае! І сапраўды, вось пабылі мы месяц з мінчанамі, а ўжо з'явілася жаданне нешта сыграць, паказаць гэтымі ўражаннямі. Вядома, мастацтва далёка не заўсёды жыве «мясцовымі рамкамі», але ж тут перад намі паўстае лёс нацыі. На сцэне нам даводзіцца бываць нарвежцамі і англічанамі, немцамі і французамі. А ці гэта не мара для актрысы — стаць беларускай хоць у адным спектаклі! З гэтым я паеду з вашага прыгожага горада. Што? Калі сыграю? Ну, гэта залежыць не толькі ад мяне. Я ж спадзяюся, што такая мая мара здзейсніцца...

Мабыць, словы артыстаў, якія мы толькі што прывялі, не даніа гасцей звычайным нормам ветлівасці: вось што яны напісалі ў кнізе водгукаў у музеі дзяржаўнага Якуба — «Вялікая радасць перапаўняе нас ад знаёмства з гэтым светлым домам! Вялікае вам дзякуй!»

Апошні дзень у тэатры перад вяртаннем дэдуку быў таксама працавіты — адбылася яшчэ адна рэпетыцыя новага спектакля «Семнаццаць імгненняў вясны». Удакладняліся маршруты гастрольных паездак трох творчых груп тэатра па калгасках Горкаўскай вобласці. Пакаваліся касцюмы і рэкізізі. А артысты, занятыя ў апошнім спектаклі — у «Стаўпах грамадства», хваліліся, бо гэта п'еса не з тых, якія можна іграць і глядзець у лёгкадумным настроі. Мабыць, і яна была выбрана кіраўніцтвам тэатра не выпадкова. Гаркаўчане развіталіся з Мінскам, дэўшы настрой глыбокага роздуму аб прызначэнні чалавека, ад спраўднай каштоўнасці яго, нібы абцягваючы ў наступны раз, калі будуць зноў гастролі ў беларускай сталіцы, працягнуць вялікую размову аб жыцці на мове яркага і заўсёды прывабнага сцэнічнага мастацтва.

Да новых сустрэч, ніжгародцы! Дзякуй вам за Тэатр!

П ОУДЗЕНЬ. Пад ліпай з буслянкай і крыху далей, у парку, саўгас спраўляе хлебаробскае свята.

Ад гарачыні лісне да плячэй кашуля, смагне ў ронце. Дзеці і дарослыя акружылі машыны, з якіх прадаецца вадашыпучка і марожанае. Адны птушкі ў крыўдзе. Дурныя... Ліцелі б на азёры. Нават людзі ўсё больш нарываць абмінаць буфеты, таўкатню, музычку — ідуць туды, дзе ціха, не гарача, дзе не вянучы кветкі і душы.

У чудаўным Альшэўскім парку расяняны сцежкі вядуць праз амаль што дзікую чашчобу: з горкі ў равоцях, зноў на горку, зноў у лагчыну на аксамітных берагах азёр. Пры самай вадзе маўчаць стромбыя сосны — жывыя ахова прыгажосці.

— Дзень добры, Іван Пятровіч...

— Добры дзень...

Гуляе моладзь. З белымі і вялікімі, па фарфоравым слоіку, ліллемі ў руках. Кветкі пакіданы і пад ногі, на сцежку...

— Вера, Люба, Люся?.. Вам не шкада красу таптаць?

— Гэта, Іван Пятровіч, хлопцы...

— Ай-яй-яй!..

Хто ж тут, з моладзі асабліва, не ведае Івана Пятровіча Драўніцкага, дырэктара Куцькаўскай васьмігодкі, суседняй з Альшэвам. Усе ведаюць. Таму і няёмка перад настаўнікам. Няёмка перад дачкой Пятра Бондара, аб якой так прывабна раскажаў Іван Пятровіч.

...На беразе Глублі стаялі калісці дзве хаты. У адной жылі браты Янук і Барыс Яскевічы, у другой — Пётр Бондар. Браты палявалі на звера і птушку, невадамі лавілі ў воцеры рыбы. Было тут рыбы ўсякай. Па начах на маланку выходзілі з глыбокіх нор вугры, у вясельных крывічных рачуліках гуляла фарэль. Толькі Пётр не мог дзяліць занятак з Януком і Барысам. Хворы на ногі, ён сядзеў на адным месцы. ля хаты, і рабіў бочкі, кубелцы, плёў з лазы кашы. Рабіў усё адмыслова і вырабы свае вазіў у Лынтурпу на рынак.

Так беглі дні, беглі ночы. Аднойчы ўвечары на возера забывіў граф з палюнічай зброяй, світай, сабакамі. Яны шукалі начлег. І гаспадары гэтага прыгожага кутка шчодро сустрэлі нечаканых гасцей.

Спадабаўся куток графу. Прыехаў ён сюды і другі раз. Сілаю сагнаў з возера братаў Янука і Барыса — за лес, на рэчку, на пясок, туды, дзе і сёння стаяць вёскі Барысы і Януковічы. Пятра граф прымусяў будаваць палац.

Нялоўгі век быў у Пятра. Неяк застудзіўся ён, злёг і памёр. Засталася сцірайтой яго дачка Лілея.

Не было ў дзяўчыны іншай дарогі, як ісці да пана тавіцы статак. Жыла разам з усімі парабкамі. І бачылі людзі яе чыстую душу, добрае сэрца, незвычайную прыгажосць. Казалі:

— Залато сэрца ў нашай Лілеі.

Сэрцам сваім прывабіла Лілея не толькі графскіх слуг, але і графскага сына Багдана. Вечары і дні дзяліў ён з ёю, праседжваючы на пашы. Разам глядзелі жывёл, разам слухалі птушак у небе, травы і кветкі, дрэвы і жыта. Але дазнаўся пра каханне свайго сына граф...

Аднойчы прыгнала Лілея з пашы гавяду. Выйшла на бераг возера, прысела на камень, ля якога сустракалася з Багданам. Схілілася над вадой, сплосціла да цяхай прызрыстай вады залішстыя валасы, убачыла ў вадзе такую ж дзяўчыну з залацістымі ва-

3 ПОШТЫ «ЛІМА» 3 ПОШТЫ «ЛІМА» 3 ПОШТЫ «ЛІМА» 3 ПОШТЫ «ЛІМА» 3 ПОШТЫ «ЛІМА»

КАЛІ БРАЦЬ, ДЫК З РОЗУМАМ

Яшчэ ж зусім нядаўна лічылася, што зямля Беларусі багата толькі на торф. Торф — на паліва, торф — на угнаенне... Сёння гэта выклікае ўсмішку. Рэспубліка славіцца на ўсё свет сваімі мінеральнымі ўгнаеннямі і нафтай. Беларусь — перспектывны раён і з пункту гледжання выўлення жалезных і медных руд, баксітаў, гаручых сланцаў і фасфарытаў. У нас шырока распаўсюджаны лёгкаплаўкія гліны, вапна, даламіт, вапнавы туп і г. д.

Гэтыя звесткі, які кажуць, для запевкі. Гаворка пойдзе пра тое, як мы гаспадарым, як ставімся да багацця, якім нас так шчодро аларыла матушка-прырода.

Солі. Мінеральныя солі. Або, як іх яшчэ небеспадэтайна называюць — хлеб зямлі. Па запасах калійных соляў наша Старобінскае радовішча — другое (пас-

ля Верхнекамскага на Урале) у Савецкім Саюзе.

Але самае багатае радовішча вядома ж не вечнае. Мінеральныя выкапні ў адрозненне ад жывой прыроды не самаўзнаўляюцца. Калі ўзяў, дык у падземнай кладавой адрозу пачаўся.

У нас забываюць пра гэта. Чую прырочанне — дык што, не браць? Браць, вядома, але з розумам. Не па прычыне — учора ўзялі, сёння бярэм, а заўтра — бог бацька.

Пры камернай сістэме распрацоўкі, якая ў нас ужываецца, мы трацім пры здабычы 65 працэнтаў калійных соляў. Карацей, з кожных 100 кілаграмаў здабываецца 35, астатнія назаўсёды застаюцца пад зямлёй.

Шмат солі мы трацім у цэліках: пад горадам Салігорскам, пад Салігорскім вадасховішчам, пад трыкатажнай фабрыкай, вакол разведаных свідравін, якіх на радовішчы больш двухсот.

У прыватнасці, толькі пад вадасховішчам закансервавана 289 мільёнаў тон выкапняў. Арыентированы падлік паказвае, што народная гаспадарка магла б мець ад распрацоўкі гэтых выкапняў не менш 119 мільёнаў рублёў прыбытку [каштарысны кошт вадасховішча 8 мільёнаў рублёў].

Да чаго ўсё гэта прывядзе! Згодна з праектам, эксплуатацыя радовішча

разлічана на 50—60 гадоў. Пры такім спосабе здабычы гэты тэрмін зменшыцца ўдвая. У той жа час у нетрах застаецца назаўсёды 70 працэнтаў усіх запасаў калійных соляў.

Але гэта яшчэ не ўсё. Пры здабычы мінеральных ўгнаенняў мы выкарыстоўваем (і то не вельмі ўдала) толькі адзін прадукт — хлорсты калій. Але ж ёсць яшчэ каменная соль і іншыя карысны рэчывы, якія складаюць каля 80 працэнтаў агульнай масы. Яны зусім не выкарыстоўваюцца і складаюцца на паверхні, псуваючы добрыя сельскагаспадарчыя ўгоддзі. Сёння пад адваламі і т. зв. хвостасховішчы занята некалькі сот гектараў ворнай зямлі. Фактычна ж шкода намнога большая, бо ўся навакольная зямля і вада засалююцца. І гэты працэс будзе працягвацца.

Галоўная праблема, якая стаіць перад салігорскімі калійнымі камбінатамі — змяненне існуючай сістэмы выпрацоўкі на больш рацыянальную. Па думцы многіх спецыялістаў, Старобінскае радовішча можна распрацоўваць суцэльнай сістэмай. Менавіта так распрацоўваецца ў Францыі Эльзаскае радовішча, якое мае аналагічны са Старобінскім гідргеалагічныя і горнатэхнічныя ўмовы. У Эльзасе страты выкапняў складаюць усёго 10—12 працэнтаў.

Ёсць некалькі спосабаў павышэння

эфектыўнасці здабычы выкапняў. Адзін з іх — запаўненне выпрацаваных штрэкаў адходамі абгагачальнай фабрыкі. Гэта дае магчымасць праводзіць далейшую распрацоўку (адходы адгываюць ролю мацуючага матэрыялу).

Яшчэ летас Міністэрствам хімічнай прамысловасці СССР быў выдаткаван Першаму Салігорскаму калійнаму камбінату мільён рублёў на правядзенне адпаведных доследных работ. Дырэктар камбіната В. Яцэнка паабяцаў пусціць гэтыя сродкі па прызначэнні. Але чым закончыліся доследныя работы (ды ці праводзіліся яны), невядома і сёння.

Праблема гаспадарскага, рацыянальнага выкарыстання калійных соляў Старобінскага месцанараджэння патрабуе свайго неадкладнага вырашэння.

М. КРАСНАКУЦКІ,
старшыня секцыі аховы
нетраў Беларускага таварыства аховы прыроды.

І НАША АДКАЗНАСЦЬ

Нядаўна на Савецкай вуліцы ў Гомелі, насупраць Цэнтральнага паштамта, я на-

ласамі, пачала з ёй гаворку. Не чула, як з-за куста выйшаў чалавек, служка графскі, падскокшы ззаду да Лілеі... І не стала дзяўчыны.

Калі кругі разышліся, на тым месцы ўсплыла на паверхню вады беласнежная кветка з залацістай сардушкай. Ubачылі людзі кветку, ахнулі ад такой прыгажосці і назвалі кветку Лілеяй.

ТАМ, на беразе Глублі, у Альшэўскім парку, яшчэ я не ведаў гэтай легенды. Яе Іван Пятровіч расказаў пазней, калі мы вярталіся з саўгаснага свята ў Куцькі. І тады зноў прыгадалася яго кароценькая размова з дзяўчатамі на беразе возера:

— Вера, Люба, Люся?! Вам не шкада красу таптаць?..

— Гэта хлосцы...

І я ўжо быў упэўнены, што кветкі не рвалі ні Вера, ні Люба, ні Люся. Іны былі вучнямі Драўніцкага, а яго

дзясці пудоў і забіў ім асілка ваяводы на трэці дзень бойкі. Пабеглі войскі. Дзе перамог Лукаш — там вёска Лукашэвічы. А дзе Лукаша вянком з палых кветкаў упрыгожылі, там стаіць вёска Венцавічы...

Драўніцкі расказвае, як народная творчасць, яе паэтычныя выразы, змест, мова дапамагаюць выхоўваць моладзь, прывіваць ім разуменне жыцця, любоў да сваёй зямлі, яе гісторыі, культуры, да сваёй вёскі і аднавяскоўцаў. З гэтай любові ў моладзі нараджаецца неабходнасць самім складаць радкі верша, песні, апавядання. Пачынаецца творчы працэс, мысленне роднымі вобразамі.

ЗА АНКОМ шчабечуць птушкі.

У хаце — дзеці. Драўніцкі збірае сям'ю ў дарогу, спяшаецца, бо недзе праз паўгадзіны трэба трапіць на аўтобусны прыпынак — каб не спазніцца ў далёкаватую ад Куцькі вёску на выселле. Але і ў спешцы не забывае паказаць

давалі калгас. Ваявалі. Перамагалі. Гінулі і выжывалі. Тут — пра Івана Нябескага і Мацвея Місевіча, якія змоладу пайшлі ў рэвалюцыю, прыма-лі ўдзел у штурме Зімяна палатца ў Пенябурзе;

пра ўсталяванне Савецкай улады ў Куцьках і першага старшыню мясцовага камітэта беднаты Міхаіла Позныша;

пра Мікалая Місевіча, члена Камуністычнай партыі з 1905 года, які выра-с ад куцькаўскага бядогна хлапчука да народнага камісара па забеспячэнні;

пра трынаццаць куцькаўскіх мужыкоў, якія ад голаду і панскіх здзекаў уцяклі ў 1927 годзе ў Аргенціну на заробаткі, пра дваіх з іх — Позныша і Місевіча, — якім толькі ўдалося вярнуцца назад у сваю вёску;

пра аднавяскоўцаў, якія ўдзельнічалі ў Вялькай Айчынай вайне, мужна змагаліся з фашызмам...

А потым вёскаю і лугамі мы ішлі да прыпынку на свёрскі аўтобус. Іван Пятровіч усю дарогу расказваў аб сваёй школе, Куцьках, аб аднавяскоўцах, дзеціх. Аб старых і новых звычаях, народным мастацтве.

Так, новыя звычкі тут нараджаюцца таксама. Як?.. А вось...

Выдалася нядзелька. Летняя, цёплая, парная. Сабраў Драўніцкі вясковых рыбакоў і павёў іх на рэчку спаборнічань. Хто выцягне на вуду большую рыбіну, хто смачнейшую юшку зварыць... За рыбакамі сьпанулі на рэчку малыя і старыя, рыбацкія жанкі і маці. З вясёллівым жартам, песнямі, параламі. Лавілася рыбка вялікая і малая. Была юшка на вогнішчы. Але самае вясёлае чакала наперадзе, калі Іван Пятровіч аб'явіў конкурс на рыбацкія былі і небылі, анекдоты, тую бяскрыўдную захапляючую пахвальбу, якая спакон веку прыжылася ў рыбацкай душы і даўным-даўно мяжуе з сапраўднай народнай творчасцю. Пераможца вызначаўся па апладысмантам і рогаце. Плесці анекдоты рыбакам дапамагалі жанкі, спаборнічалі цэлымі сем'ямі. Тут ужо смех даходзіў да слёз... І перможцы, безумоўна, былі таксама. Галоўнае ж — смяяліся Куцькі да позняга вечара...

А яшчэ вёска памятае, як летась у школе было наладжана свята школьнага ўраджая. Кожны вучань павінен быў што-небудзь спячы: булку, пірог... Пяклі, вядома, дома. Найпершая ўмова — каб печыва было прыгожае, пастацку аформленае, арыгінальнай формы. Ну і... Каб было смачнае...

Потым селі за сталы. Быў чай. Дэгуствала амаль уся вёска. З вучнямі папрыходзілі іх бацькі. Асабліва актыўнічалі жанчыны: у тых пірагах была вялікая доля і іх мастацтва, умельства, іх любові да хлеба.

Не забудуць і гэтая свята Куцькі. А маладыя людзі, вядома, яшчэ мацней палюбіць хлеб, узгаданы на роднай ніве...

МЫ ДАЧАКАЛІСЯ аўтобуса і брукаванай шашой ехалі з вёскі. Іван Пятровіч з сям'ёй — за Мядзель, я — да Мядзеля. Як толькі мог, вый і чыфкаў далёка не новы матор і гаварыць, каб добра чуць адзін аднаго, было цяжка. Неўзабаве мы замоўклі.

У дарозе можна было яшчэ раз падумаць аб тых уражаннях, якія напаткалі мяне ў Альшэве і Куцьках. Але павяло на ўспаміны больш далёкія. Мне рантам здалася, што Драўніцкага я недзе сустракаў і раней. Дзе ж?.. Недзе ў Веткаўскім раёне... І пад Бабруйскам... І на Лепельшчыне. А яшчэ

давалі калгас. Ваявалі. Перамагалі. Гінулі і выжывалі. Тут — пра Івана Нябескага і Мацвея Місевіча, якія змоладу пайшлі ў рэвалюцыю, прыма-лі ўдзел у штурме Зімяна палатца ў Пенябурзе;

пра ўсталяванне Савецкай улады ў Куцьках і першага старшыню мясцовага камітэта беднаты Міхаіла Позныша;

пра Мікалая Місевіча, члена Камуністычнай партыі з 1905 года, які выра-с ад куцькаўскага бядогна хлапчука да народнага камісара па забеспячэнні;

пра трынаццаць куцькаўскіх мужыкоў, якія ад голаду і панскіх здзекаў уцяклі ў 1927 годзе ў Аргенціну на заробаткі, пра дваіх з іх — Позныша і Місевіча, — якім толькі ўдалося вярнуцца назад у сваю вёску;

пра аднавяскоўцаў, якія ўдзельнічалі ў Вялькай Айчынай вайне, мужна змагаліся з фашызмам...

А потым вёскаю і лугамі мы ішлі да прыпынку на свёрскі аўтобус. Іван Пятровіч усю дарогу расказваў аб сваёй школе, Куцьках, аб аднавяскоўцах, дзеціх. Аб старых і новых звычаях, народным мастацтве.

Так, новыя звычкі тут нараджаюцца таксама. Як?.. А вось...

Выдалася нядзелька. Летняя, цёплая, парная. Сабраў Драўніцкі вясковых рыбакоў і павёў іх на рэчку спаборнічань. Хто выцягне на вуду большую рыбіну, хто смачнейшую юшку зварыць... За рыбакамі сьпанулі на рэчку малыя і старыя, рыбацкія жанкі і маці. З вясёллівым жартам, песнямі, параламі. Лавілася рыбка вялікая і малая. Была юшка на вогнішчы. Але самае вясёлае чакала наперадзе, калі Іван Пятровіч аб'явіў конкурс на рыбацкія былі і небылі, анекдоты, тую бяскрыўдную захапляючую пахвальбу, якая спакон веку прыжылася ў рыбацкай душы і даўным-даўно мяжуе з сапраўднай народнай творчасцю. Пераможца вызначаўся па апладысмантам і рогаце. Плесці анекдоты рыбакам дапамагалі жанкі, спаборнічалі цэлымі сем'ямі. Тут ужо смех даходзіў да слёз... І перможцы, безумоўна, былі таксама. Галоўнае ж — смяяліся Куцькі да позняга вечара...

А яшчэ вёска памятае, як летась у школе было наладжана свята школьнага ўраджая. Кожны вучань павінен быў што-небудзь спячы: булку, пірог... Пяклі, вядома, дома. Найпершая ўмова — каб печыва было прыгожае, пастацку аформленае, арыгінальнай формы. Ну і... Каб было смачнае...

Потым селі за сталы. Быў чай. Дэгуствала амаль уся вёска. З вучнямі папрыходзілі іх бацькі. Асабліва актыўнічалі жанчыны: у тых пірагах была вялікая доля і іх мастацтва, умельства, іх любові да хлеба.

Не забудуць і гэтая свята Куцькі. А маладыя людзі, вядома, яшчэ мацней палюбіць хлеб, узгаданы на роднай ніве...

МЫ ДАЧАКАЛІСЯ аўтобуса і брукаванай шашой ехалі з вёскі. Іван Пятровіч з сям'ёй — за Мядзель, я — да Мядзеля. Як толькі мог, вый і чыфкаў далёка не новы матор і гаварыць, каб добра чуць адзін аднаго, было цяжка. Неўзабаве мы замоўклі.

— у вёсцы Матарова Пухавіцкага раёна... Не, там быў стары настаўнік Сцяпан Іванавіч Бардзіян. Ён таксама пісаў гісторыю сваёй вёскі, сабраў на дзівя цікавыя ўспаміны старых аднавяскоўцаў, дзе захаваў і мову іхнюю, і дробязі вясковага побыту, і саму сялянскую філасофію. А самае цікавае і каштоўнае, што гэты вясковы энтузіяст вельмі многае зрабіў, каб адшукаць пісьмы Аляксея Максімавіча Горкага ў Матарова да селяніна Хведара Трапашкі, які вельмі цяжка, самавукам ішоў да ведаў і якому вельмі дапамог у гэтым Горкі. Сотні кніг прыслаў са сваёй бібліятэкі Горкі ў Матарова. Войны растрэлі іх. Але некалькі пісьмаў яго да Трапашкі і калгаснікаў Бардзіяну ўдалося адшукаць і захаваць, зрабіць надзвычай карыснымі дапаможнікамі ў выхаванні моладзі вёскі.

Многа ў нас стала такіх людзей, як Драўніцкі. Сапраўдныя інтэлігенты на вёсцы, людзі высокай культуры, якія выйшлі з народа, глыбока разумеюць каштоўнасць народнага слова, яго песні, легенды, яго мудрасці, у любы час гатовы стаць даследчыкамі гэтага духоўнага скарбу, рэстаўратарамі яго першаснай чысціні і духмянасці.

Закончыць гэты нататкі хочацца кавалачкам з легенды «Дзявіца», якую запісаў вучань сёмага класа Куцькаўскай васьмігодкі Лёня Позныш.

...Ля рэчкі Струпы, ля якой стаяць і Куцькі, зямлямі і людзьмі некалі валодаў граф Старжынскі. Парабкавалі ў яго Ганна і Раман. Кахалі яны адзін аднаго, але графіня Эльза рашыла высватаць Ганну за сына свайго аюнама, Паклікала Ганну, загадала ёй:

— Паспявай мне сваю песню.

— Мае песні беларускія, а ты немка. Мае песні мужыцкія, а ты графіня, — адказала ёй Ганна.

— Тады будзеш жанюка сына аюнама, — загадала Эльза.

— Я кахаю Рамана...

І ікнулася Ганна ў рэчку Струну, у вір.

Аднойчы прыйшоў на Струну Раман. Выйшла да яго Ганна з віра, сказала яму:

— Змагайся, любі, з няпраўдай. І пачалі гуляць чырвоныя пеўні па панскіх ды графскіх стрэхах.

Загадаў граф спаліць хату Рамана і Ганны. Калі яго служкі падышлі да Ганнінай хаты — яна правалілася ў зямлю, а там, дзе стаяла, аказаўся чорны вір.

Знішчыў Раман графа Старжынскага. Знішчыў усё яго плем'я, вызваліў сваю зямлю ад паноў і графаў. Усплыло тады некалькі бяргенцаў Ганнінай хаты.

Пайшоў Раман па свеце далей — нішчыць ліхадзеяў, паноў, графаў, ворагаў працоўнага чалавека. І калі знішчыць усіх на свеце, як паслала Ганна, тады выйдзе яна з рэчкі Струны, усплые ўся яе хата, і будучы сумленныя людзі гуляць яе выселле з Раманам.

А цяпер, раз у год, кажуць, паказваецца яна з віра, каб паглядзець як Раман бяду знішчае.

Кажуць людзі: — Дзявіца выходзіць. І завуць Ганнін вір Дзявіцай...

Такую легенду запісаў Лёня Позныш. Колькі людзей яна выхавала паэтамі і змагарамі за волю і справядлівасць на зямлі з таго часу, як ходзіць у народзе, колькі зерняў праўды, сумленнасці яна пасеяла. А колькі яшчэ пасее!

Віктар КАРАМАЗАЎ, спец. кар. «Літаратуры і мастацтва»

НА АСЯЛКУ НАРОДНАЙ МУДРАСЦІ

вучні ведалі народнае паданне пра залатое сэрца Лілеі.

Недзе ў нікім кутку, зусім, здаецца, нечакана, адзін чысты крынічны струменьчык прабіваецца на волю і дае пачатак магутнай шматводнай рацэ... Такім першым струменьчыкам — чыстым, крынічным — стала легенда аб Лілеі. Драўніцкі падслухаў яе ад людзей, сваіх землякоў, зразумеў мудрасць і паэзію, якая ў ёй жыве, яе права на існаванне і запісаў. Да першай ручайнікі пацяклі іншыя. Людзі ўбачылі, як старанна шукае настаўнік паданні, слухае і запісвае мудрасць народную — самі панеслі яму і легенды, і песні, і казкі. У разумных бацькоў аказаліся разумныя дзеці. Збіраць вусную народную творчасць, запісваць яе пачалі школьнікі — вучні Драўніцкага. Захапленне стала калекцыйным, авалодала амаль усёй школай.

Гартаю альбом з вуснай народнай творчасцю, сабранай вучнямі Куцькаўскай васьмігодкі. Пяцікласніца Іра Позныш запісала надзвычай цікавую песню «Доля», Лёня Кібіс — песню «У бары», Лёня Позныш — легенду «Дзявіца»... У гэтых легендах і песнях усё сваё, куцькаўскае: назвы вёсак, азёр, рэк і прозвішчы сялян, паноў, на якіх некалі парабкавалі дзяды і прадеды сённяшняй куцькаўскай моладзі, і прырода свая, родная.

— Непадалёк ад Куцькі стаяць вёскі Лукашэвічы, Венцавічы, Багацкі, Калоднае, — кажа Іван Пятровіч. — Адкуль такія назвы? Есць паданне. Вакол вёскі Багацкі землі і раней былі багатыя. Дазнаўся аб гэтым ваявода, прыйшоў з войскам трэцім сялян. Выбралі сяляне кавалю Лукаша сваім атаманам, і пачаў Лукаш біцца з асілкам ваяводы. Зламалася ў Лукаша булава — мужыкі рэзалі вялізныя калоды і біўся Лукаш калодамі. Дзе рыхтавалі калоды — там цяпер вёска Калоднае. Не стала калод — біўся каменнем, якое мужыкі зносілі адусюль. Таму столькі многа вакол камення. Схапіў Лукаш камень у восем-

мне рукапісны літаратурна-мастацкі часопіс «Хвала», які выходзіць у школе, аформлены вучнямі альбом пра аднавяскоўца Героя Сацыялістычнай Працы Эдуарда Вікенцьевіча Ціхага. У альбоме не толькі цікавыя здымкі, дакументы, але і біяграфія чалавека. Напісана яна цікава, кожнае слова прапушчана праз душу:

«Закінуты сярод лесу засценак. Стогне мяцельца, трашчыць мароз. Лучына асяцляе кавалак стала. Чуваць песню:

Пахне дэбцем, потам, рыжаю аўчынай, Шыныя ў хаце, агорбленай, старой, Ды гарыць памалу ноч даўгой лучынай... Ля бабулі Альбіны, стаішы дыханне, сядзяць малыя дзеці».

Гэта радкі з біяграфіі Эдуарда Вікенцьевіча. Чыстыя словы — ад чыстых пацунцяў...

А ніжэй — фотаздымак. Эдуард Вікенцьевіч, вясковы механізатар і герой, гэтак жа паэтычна настроены чалавек, чытае казку вясковым дзеціам. Ці не тую самую, што пачуў калісьці ад бабулі Альбіны?

Дзіцячая творчасць вылілася і яшчэ ў адну патрыятычную справу. Па ініцыятыве Драўніцкага вучні школы пачалі складаць гісторыю сваёй роднай вёскі — «Родны кут». Пачынаецца яна так:

«Пры ўпадзенні рэчкі Безымяннай у Струну здаўна ўтварыліся прыгожыя куткі зямлі. Малаўніча спалучалі тут дрымучы лес, лугі, рэчка. Слова «куткі» з пятам часу страціла сваё першааснае вымаўленне. Літара «т» змякчылася перад мяккім суфіксам «к» і ўтварыўся ўласны назоўнік «Куцькі».

Так і Багатка стала Багацкамі...»

З першага радка — і гісторыя, і граматыка, і геаграфія, і паэзія роднага кута.

А далей — даследаванне жыцця вёскі, жыцця людзей, якія аралі зямлю, вырошчвалі хлеб, садзілі сады, будавалі хаты, лавілі рыбу, гадавалі дзяцей... І змагаліся. Супраць паноў і паншчыны. За волю і долю. Усталёўвалі ў Куцьках Савецкую ўладу. Бу-

тага лексікону, і на памяць прыходзіць Элачка з «Дэанацаці крэслаў». Аўтары з сарказмам пісалі, што, па падліках даследчыкаў, слоўнік Шэкспіра складаецца з 12 тысяч слоў, слоўнік негра племя «Мумба-Юмба» — з трохсот слоў, а вось Элачка Шчукіна лёгка абыходзілася трыццацю. «Колькі ж слоў у лексіконе гэтых нястрыжанах і нячэсаных!» — падумаў я.

І каб гэта быў адзіны выпадак, ён, мусіць, і не запоўніўся б.

Але я бываю ў многіх гарадах і такіх сцэнікі бачыў даволі часта.

Нядаўна ў рэдакцыі «Гомельскай праўды» мяне пазнаёмілі з адным пісьмом. У ім некалькі гамяльчан з абурэннем пішуць пра такіх вось юнакоў і дзяўчат, што, як пудзілы, сноўдаюцца па вуліцах. Аўтары пісьма называлі іх гультаямі, абібокамі...

Можа, гэта і не зусім так. Упэўнены — сярод юнакоў і дзяўчат з «ультрамоднымі» прычоскамі німала добрых, працавітых. Але неразумная цяга да пераймання ўсяго знешняга, крыклівага, жаданне не адстаць ад моды робіць тое, што яны перашываюць касцюмы, чапляюць на сябе бог ведае што, размалёўваюцца, адпускаюць валасы...

Мне ўспамінаюцца нялёгка вайныя гады — цяжкія баі за Сінявінскія вышыні. Там, непадалёк, праходзіла на лёдзе

З ПОШТЫ ЛІМА З ПОШТЫ ЛІМА З ПОШТЫ ЛІМА З ПОШТЫ «ЛІМА» З ПОШТЫ ЛІМА

глядаў такую сцэну. Да двух юнакоў, у якіх нястрыжаныя космы віліся па каўнярах, падышлі хлопец і дзяўчына. У яго капа нячэсаных валасоў, чаравікі на тоненькіх абцасах. У руцэ транзістар, уключаны на ўсю моц. Дзяўчына ў перэстай сукенцы з начэпленымі бліскучымі бляшкамі. Яркі падведзены вочы і вусны. Хлопец абшчаперыў сяброўку.

— Ало, мальчыкі! Прашвырнемся да Сожа на пляж...

— Псіх, — адказаў яму высокі канопаты юнак з нястрыжанай грывай. — Які Сож! Лепш зойдзем у кабак — у жываце нешта пабулькае...

«Кабаком», як я здагадаўся, яны называлі рэстаран.

Людзі на вуліцы здзіўлена азірліся. Але шумную кампанію, відаць, гэта не блантэжыла. Наадварот, як я звыважыў, яны ганарыліся, што звяртаюцца на сябе ўвагу, а дзяўчына, на плечы якой усё яшчэ налягаў хлопец, пыхліва паглядала вакол сябе. Здавалася, позірк яе гаварыў: «Што вы разумееце ў модзе! Вось стаім і гутарым, і адразу відаць, што мы — сучасная моладзь. Захочам — «прашвырнемся» на пляж, або засядзем у любым рэстаране...»

Прыслухоўваюся да іхняга небага-

Ладажскага возера славутая «Дарога жыцця». Па ёй падтрымлівалася сувязь з гераічнымі ланіградцамі, якія не скарыліся ворагу. І за рулём, у цесных, прамерзлых кабінах грузавікоў сядзелі юнакі прыкладна такога ж узросту, як вось гэтыя, што на поўны голас раяцца, куды пайсці правесці вольны час. Тыя юнакі везлі ў блакадны Ленінград боепрыпасы і хлеб — везлі жыццё. Яны не хаваліся пры артылерыйскім ці авіяцыйным налёце, часам разам з машынай правальваліся ў палонкі, прабітыя снарадамі. Яны любілі жыццё і абаранялі яго. А здаралася — і паміралі. Ціха, як героі. Яны думалі не аб сабе, а аб іншых, аб светлым дні перамогі...

Гэтыя ж не ведаюць, які бавіць час. Я ўпэўнены: яны рэдка заглядаюць у кнігу, наўрад ці сочаць за лепшымі навінкамі літаратуры і кіно. Галоўны іх клопат — быць падобнымі на тых «хіпі», якіх малююць на вокладках замежных часопісаў.

Што на гэта можна сказаць? Я лічу, што нейкая доля віны ляжыць і на нас. У кожнага з гэтых юнакоў і дзяўчат ёсць бацькі. Усе гэтыя, можа, і не такія дрэнныя маладыя людзі, працуюць або вучацца, жывуць у калектыве. Ці усё зрабілі іх бацькі і мы, каб раскрыць вочы «моднікам» на сапраўдныя скарбы культуры, на тое, што культурны, адукаваны

чалавек ніколі не будзе на поўны голас абмяркоўваць з сябрамі, куды пайсці прабавіць час, не будзе груба ашчаперваць сяброўку на вачах у людзей. У маладога чалавека павінен быць багатая ўнутраная культура, чаго, безумоўна, дабіцца значна цяжэй, чым адпусціць даўжэзныя валасы.

Я доўга працаваў настаўнікам, прывіваў сваім выхаванцам любоў да тэхнікі, да дакладных навук, канструявання. Разам з тым я ніколі не забываўся вучыць іх культуры паводзін, сціпласці, ветлівасці. За былых сваіх вучняў я спакойны.

Дык давайце агульнымі намаганнямі перавыхоўваць нястрыжанах, калматых «моднікаў». Няхай кожны з нас будзе нецярплівым да самага малога праяўлення бескультурнасці на вуліцах роднага горада, да падобных сцэн, якія я абмаляваў у пачатку гэтага пісьма. Няхай усе паклылія і маладыя — будучыя вартымі нашага цудоўнага светлага жыцця.

Альбін МІЛЕУСКИ, засядаўнік настаўнік БССР, ганаровы грамадзянін г. Гомеля.

СЯРЭДЗІНА касцёла. Цемра. Толькі маленькая лампадка пад вялікай іконай, высвятляе кавалачак адзення якогасьці святога. Сюды заходзіць Фелікс. У яго руках кніжка Лёрэнца, якую ён пераважна круціць. Спыняецца. Уважліва азіраецца найкола. Але адчуваецца, што ён нікога не бачыць. І раптам з цемры чуюцца голас: «Сын мой, ты прыйшоў вельмі дарэчы. Вячэрня ўжо скончылася, усё парафіяне разыйшліся па дамах і нам ніхто не перашкодзіць пагаварыць па-чыраўска».

У наступны момант у цёмным святле лампады паяўляецца ксёндз Гжыбоўскі. Ён запальвае некалькі свечай і ў касцёле адразу робіцца святлей. Толькі тады Гжыбоўскі падыходзіць да Фелікса, пільна глядзіць на яго і чакае, што ён скажа.

ФЕЛІКС. Я прыйшоў падзякаваць вам, ойце, за вашы клопаты аба мне... Але я не магу паехаць вучыцца ў «Ангелікум».

ГЖЫБОЎСКІ. Што здарылася, сын мой?

ФЕЛІКС. Нічога. Я не хачу быць ксяндзом, не хачу служыць богу.

ГЖЫБОЎСКІ. Але чаму, сын мой?

ФЕЛІКС (горача). Чаму ён не спялялі тых, хто спяляў невінаватых? Ён жа ўсё ведае, усё бачыць, усё чуе. Чаму так спакойна і аб'явае глядзець на гэтыя страшныя кастры? Чаму ён не пакараў забойцаў? Чаму ён маўчаў? А хіба цяпер на свеце мала робіцца зла і несправядлівасці? Хіба людзі менш пакутуюць? Я больш не веру! Чуеце, ойце? Я не веру! Дык няхай ён пакарае мяне, калі ён ёсць. (Звяргаецца да іконы.) Агудшы! Асцяпі! Я чакаю!

ГЖЫБОЎСКІ. Сын мой, хто пасяліў у цябе зерне сумнення?

ФЕЛІКС (адкрывае кніжку Лёрэнца, чытае). «Не ішкадуйце людзей, не ішкадуйце крыві. Памятайце, што няма ахвяры больш прыемнай богу, чым кроў яго ворагаў. Дзейнічайце мячом, а калі вам не ўдасца адкрыта забіць вінаватых, карыстайцеся ядам. Спаліце ўсе гарады, няхай агонь знішчыць праклятую краіну ерэтыкаў. Няхай на дрэвах будзе больш павешаных, чым лісцяў у лесе».

ГЖЫБОЎСКІ (спакойна). Гэта з энцыклікі Папы Мартына пятага.

ФЕЛІКС. І людзей спалывалі толькі за тое, што яны думалі не так, як камусьці хацелася. У інквізіцыі былі і свае «героі». Фама Тарквэмеда праславіўся тым, што адзін спаліў дзесяць тысяч дзвесце дваццаць чалавек жывымі.

ГЖЫБОЎСКІ. Так, гэта было страшна... Але гэта было неабходна... У імя ўратавання веры... Веры ў бога.

ФЕЛІКС. Я магу яшчэ зразумець дзяржаўных дзеячоў, калі яны ўзімаюць меч на ворагаў. Але царква—гэта ж храм міласэрнасці...

ГЖЫБОЎСКІ. Чалавеку патрэбна вера, бо ён прывык да паслушэнства і не ўяўляе сваё жыццё інакш. А рэлігія дае

Рэспубліканскі тэатр юнага глядача паставіў маю новую п'есу аб юнацкіх гадах Ф. Э. Дзяржынскага. На рэспубліканскім конкурсе спектакляў на гэтай п'есе атрымаў трэцюю прэмію. Прапаную ўважліва чытачоў урывакам з гэтай п'есы.

Сябра самі Дзяржынскіх ксёндз Гжыбоўскі, без ведама і згоды Фелікса, дамовіўся з Ватыканам, што юнак, калі скончыць гімназію, паедзе вучыцца ў Рымскі ўніверсітэт «Ангелікум». Фелікс прыходзіць у касцёл сказаць Гжыбоўскаму, што ён адмаўляецца ехаць.

Аўтар.

яму не прыгнечанне тырана, а мудрую і разумную мараль: «не забі, не ўкрадзі, не пажадай жонкі бліжняга свайго, ні асла яго...» Хіба гэта не справядліва?

ФЕЛІКС. Пабудаваная на падмане вера не можа быць справядлівай.

ГЖЫБОЎСКІ. Ты чытаўся Лёрэнца? І я чытаў, сын мой... Чытаў... І вольне таксама абурася. Але мне ўдалося пераадолець сябе... Я ўвільняю людзей патрэбен бог.

ФЕЛІКС. Вы не верыце ў бога! Вы дэля сваёй ксяндзоўскай кар'еры забілі ўсё самае лепшае, што было ў вашым сэрцы.

ГЖЫБОЎСКІ. Зразумей, сын мой, толькі цаной пераадолення сябе чалавек знаходзіць сябе і сваё месца...

ФЕЛІКС. Яшчэ раз дазвольце падзякаваць вам, ваша прападобнасць, за вашы клопаты аба майм лёсе. Але я не буду забіваць сябе дэля кар'еры.

ГЖЫБОЎСКІ. Адумаўся, сын мой! Ад чаго ты адракаешся? Якую магчымасць аб'ядаць радзіму нашу ўпускаеш! Многія, вельмі многія маладыя сыны Польшчы палічылі б гэта за найвялікшае шчасце. Толькі імем усявышняга мы можам аб'ядаць паякаў. Ты шукаеш сілу, адольную ўладарыць над светам. Дык пось яна!... (Уздыхае руку з крывам.)

Адзін узмах і тысячы падаюць ніцма... Каралі і каралевы ўзімаюцца на трон і алятаюць з яго на ўказцы аднаго гэтага пальца... (Паказвае лізінец.)

Адно наша слова і мільёны з мячамі кідаюцца адзін на аднаго... Людзям патрэбен бог! Інакш на зямлі будзе хаос і перазбярэха... І тады загіне яшчэ больш людзей, чым ад інквізіцыі. Вальтэр мудра сказаў: «Калі б бога і не было, яго трэба было б выдумаш».

ФЕЛІКС. Ён выдуман, ваш бог! Выдуман!

Вывягае.

Але ксёндз Гжыбоўскі не адмовіўся ад свайго намеру і спрабуе праз сям'ю ўздзейнічаць на Фелікса.

Двор сям'і Дзяржынскіх. Раніца. На дварэ Тарас з расціліным кайнором габлюе дошкі. Ужо некалькі новых дошак заменена ў агарожы, пад дрэвам бялее

шчы палічылі б гэта за найвялікшае шчасце. Толькі імем усявышняга мы можам аб'ядаць паякаў. Ты шукаеш сілу, адольную ўладарыць над светам. Дык пось яна!... (Уздыхае руку з крывам.)

Адзін узмах і тысячы падаюць ніцма... Каралі і каралевы ўзімаюцца на трон і алятаюць з яго на ўказцы аднаго гэтага пальца... (Паказвае лізінец.)

Адно наша слова і мільёны з мячамі кідаюцца адзін на аднаго... Людзям патрэбен бог! Інакш на зямлі будзе хаос і перазбярэха... І тады загіне яшчэ больш людзей, чым ад інквізіцыі. Вальтэр мудра сказаў: «Калі б бога і не было, яго трэба было б выдумаш».

ФЕЛІКС. Ён выдуман, ваш бог! Выдуман!

Вывягае.

Але ксёндз Гжыбоўскі не адмовіўся ад свайго намеру і спрабуе праз сям'ю ўздзейнічаць на Фелікса.

Двор сям'і Дзяржынскіх. Раніца. На дварэ Тарас з расціліным кайнором габлюе дошкі. Ужо некалькі новых дошак заменена ў агарожы, пад дрэвам бялее

новая лавачка. З дому выходзіць Альдона. Убачыўшы яе, Тарас хуценька зашпільвае кайнер. Альдона выцірае фартурам вочы.

ТАРАС (запэнакоена). Панна Альдона, вы плачце? Што здарылася?

АЛЬДОНА. Я чысіла цыбулю.

ТАРАС (палегчана ўздыхае). Уф, дзева Марыя... А як мані?

АЛЬДОНА. Ляжыць. Ёй зусім вельга хвалявацца. (Заўважае зробленае Тарасам.) Які вы гаспадарлівы, пан Тарас. А ў нас хлопцаў многа, а толку мала. Фелікс умее бачыць толькі чужую бяду, а што робіцца дома, гэта яго зусім не турбуе.

ТАРАС. Бачыць чужую бяду далёка не ўсе хочучы. Звычайна людзі стараюцца яе не заўважаць, абыйсці... А ўмеваюцца толькі тыя, у каго тут (прыкладае руку да сэрца) не вугельчык тлее, а полымя шугае.

АЛЬДОНА. Ад гэтага полымя ў нас дома ўсё гарыць. Вас не здзіўляе гэтае нечаканае рашэнне Фелікса адмовіцца ад паездкі ў «Ангелікум»?

ТАРАС. Вы ўжо ведаеце?

АЛЬДОНА. Так. Раніцай аб гэтым нам сказаў сам Фелікс. А цяпер прыехаў ксёндз Гжыбоўскі. Ён вельмі ўсхваляваны. Як толькі ўсё гэта перажыве мама.

ТАРАС. Вы павінны растлумачыць ёй...
АЛЬДОНА. Не, гэта вы, як сябра, як старэйшы таварыш, павінны растлумачыць Феліксу, што ён памыляецца, ён зусім не ведае жыцця і не ўмее жыць з людзьмі. (Плача.)

ТАРАС. Няўжо вы не разумееце, што Фелікс ужо выйшаў з таго ўзросту, калі водзяць за ручку.

АЛЬДОНА. Разумею. Таму і прашу вас пагаварыць з ім. Часам і разумнага трэба пераспэрачы. Вы аб'яваеце? Аб'яваеце?

З дому выходзіць Алена Ігнатаўна і ксёндз Гжыбоўскі.

АЛЕНА ІГНАТАЎНА. Альдона, дай мне крэсла.

Крэсла падае Тарас.

Дзякую (садзіцца).

АЛЬДОНА. Мама, навошта ты ўстала? Ты ж зусім хворая.

АЛЕНА ІГНАТАЎНА. На Фелікса нехта дрэнна ўплывае. Я гэта адразу адчула.

АЛЬДОНА. Але хто? Тут жа нікога такога няма. Можна, у Вільні?

АЛЕНА ІГНАТАЎНА. І ў Вільні і тут. (Раптам павярнуўшыся да Тараса.) Таму я вас вельмі прашу, пан Тарас, пакіньце майго сына ў спакой... І ў Вільні, і тут.

АЛЬДОНА. Мама, што такое ты гаворыш?

АЛЕНА ІГНАТАЎНА. Я ведаю, што я гавару.

Тарас раўнуў кайнер кайнулі, пабег у хату, потым спыніўся.

ТАРАС. Прашу мяне прабачыць. (Вывягае.)

Літвічына паверка

Міхась СТРАЛЬЦОЎ

ПІШЫЦЕ ПІСЬМЫ

Прывітанні шліце, прывітанні. Спакваля мінаецца пара, Калі ў дні турботаў, у растанні Мы без пісьмаў верылі сябрам.

Што пісьмо? Якая ў ім зарука? Ашчадніжка дружбы? У той час У сэрцы мы заходзілі без стуку— Хто за тое крыўдаваў на нас?

Тэлефонна-звонны, рукапісны Запайняем вась на дружбу чэк, «Тэлеграмы лепей, чымся пісьмы!»— Агітуе рэактыўны век.

Шлём і пішам, хоць і без ахвоты, Без імпаў і старання без. «Ашчаджайце грошы! Самалёты Значна лепей, лепей, чым экспрэс».

Аркушок узяў паперы чыстай: Што дарэмна плакаць ды ўздыхаць? Не адбудзеш вершыкам, і ліст той Усё роўна мусіш напісаць.

●
О як я вернасці баюся,
О як я вернасці жадаю!
Плачу даніну дзіўнай скрусе,
Калі табе кажу: «кахаю!»

Плачу даніну дзіўнай здрадзе,
Што між пялёсткамі лілеі,
Прыдатная чужой уладзе,
Быць пэўнай ў пэўны час умее.

І ты, лілея, ты, лілея!..
Спякотны дзень трымціць бясконца.

●
Тады ўжо я паразумнею,
Калі цябе сасмажыць сонца!..

●
Мяне замкнула у пакоі —
Знарок, напэўна, каб я спаў,
Затым, каб грэшнае, зямное
Сюды парог не прапускаў.

●
І мне прысніліся дубровы
І на таку дзіцячы след,
Раней не сказаныя словы
І у жніво скупы абед.

●
Дзень сарамлівы, дзень уцешны
Глядзеў з-пад дзедавай страхі...
І сон мой быў не так і грэшны,
Хоць сніліся мне і грахі.

●
Які прастор!
Які прастор!
Рукой падаць,
Рукой дастаць
Да зор!
Лячу увось. Шчаслівае імгненне!
Ураз парваныя пугі прыцягнення—
І вольны я, і прагай распылення,

Пакутай гордаю самазнiшчэння
Душа напоўнена.
Вось выбух!
На зямлі
Вы ў гэты міг хіба яшчэ жылі?

ДРУГІ СЕЗОН

І перапiт і з'едзены
На поўдні ўвесь азон,
К начальству на агледзіны
Імчым — другі сезон.

Настаўніцы—застаўніцы
Сямейнага дабра —
Яшчэ як ля прылаўніцы
Чужога серабра.

А поўдзень, поўдзень, поўдзень
Плыве над галавой...
Дык, можа, сёння пойдзем?
Ці пойдзеш ты са мной?

●
Я быў на той жа волі,
Але ад той пары
Збярог яшчэ даволі—
Рублёў мо сотні тры.

●
Ну што маўчыш, красуня?
Маўчыш — ні мэ, ні бэ,
Хада мой крок прасуе
Насупраць СКБ —
Твайго, мая красуня,—
Прасуе і прасуе.

НА АДЫХОД ЗІМЫ

1.
Марозны дзень. Ледзь чутна сiнае.

Паветра стыне. Вунь гара,
Дзе елкі несучэльнай лініяй
Высока значаць небакрай.

●
А мне відно, як на далоні,
Паставу кожнай і абрыс.
У паасобку па адхоне
Яны ідуць спаважна ўніз.

Ідуць падобна—непадобна,
А снег на вецці—як пасаж.
І ў кожнай, як дазвол асобны,—
Свая асобная краса.

●
Вунь вёска. Там дымок узняўся
Над комінам—заляжа цень...
Не хочацца, каб паўтаруся
Днём учарашнім гэты дзень.

2.
Назаўтра вецер быў і пабяднелі елкі.

●
Перамяло палі сумётамі. Пагоркі
Шурпата-шэрыя. Здалёк відаць:
ільсняцца

●
Сухім і шорсткім бляскам — пралыселі.
Бяда ўжо будзе лыжніку. Яму
Так схочацца хутчэй туды, дзе беллю

●
Хрупастка-чыстаю азначана лагчынка.
(Зляжалы, белы, нетутэйшы снег!
Рукаў мятлюгі, выпетраны ветрам).

●
Крычыць здурнела грузная варона,
Ёй вецер пер'е рве, калі яна садзіцца,

●
Зрабіўшы круг няўмелы, на камлыгу.
Дарогай гонкай едуць цыганы.

●
(Бульдозер ранкам быў, пасля ішлі машыны),
Цяпер на ей цыганскі санны след.

●
Ускраіна бо тут. Жывуць тут цыганы.

3.
Жаўрук, ты тут зазімаваў
Ля сметнікаў, каля сумётаў.
І дзень пры дні—так многа спраў!
І столькі многа пералётаў!

АЛЬДОНА. Мама, мама, што ты робіш?

ГЖЫБОЎСКІ. Пані Альдона, вы ведаеце, я сябра вашай сям'і. І дрэннага вам не жадаю... Наш абавязак уратаваць Фелікса.

З дому выходзіць Фелікс.

ФЕЛІКС. Мама, навошта ты гэта зрабіла?

АЛЕНА ІГНАТАЎНА. Я ж твая маці... Хіба магу я маўчаць, калі цябе штурхаюць у прорву?

ФЕЛІКС. Але ж ты не выслухала мяне, не пагаварыла з Тарасам... (Падыходзіць да маці, прыціскаеца да яе.) Мама, ты павінна мне зразумець... Я толькі цяпер пачынаю намацаваць сваю сцежку, сваю дарогу...

АЛЕНА ІГНАТАЎНА. Мы хацелі, каб ты быў чалавекам...

ФЕЛІКС (цвёрда). Я буду чалавекам, мама.

АЛЕНА ІГНАТАЎНА. Адукаваным.

ФЕЛІКС. Я буду адукаваным, мама.

АЛЕНА ІГНАТАЎНА. Шчаслівым...

ФЕЛІКС. Я буду шчаслівым, мама.

АЛЕНА ІГНАТАЎНА. Мы хацелі, каб ты дапамагаў людзям...

ФЕЛІКС. Я буду дапамагаць людзям, мама... (Памаўчаў.) Гэта ж ты, мама, навучыла мяне ненавідзець зло, несправядлівасць, прымуць яшчэ ў дзяцінстве, калі расказвала нам аб паўстанні Кастуся Каліноўскага, аб лютасці Мураўёва-вешателя... А з тых часоў мала што змянілася. Дык хіба можна з гэтым прымірыцца? Няўжо ты хочаш, каб і я навучыўся гнаць, крываць душой? Ты такім хочаш мяне бачыць, мама? Такім?

АЛЕНА ІГНАТАЎНА (прыхінула Фелікса да сябе, држачай рукою гладзіць яго па галаве).

Мой сыночак, мой сын... З'яўляецца Тарас з чамаданам. Слышцеца.

ТАРАС. Яшчэ раз прашу мяне прабачыць. (Развітваецца схіленнем галавы.) Усе прысутныя накіроўваюць трывожны позірк на маці, што скажа яна.

АЛЕНА ІГНАТАЎНА (наварнуўшыся да Тараса, доўга глядзіць на яго, нібы бачыць упершыню). Гэта вы мяне прабачце, пан Тарас. Я прашу вас—застаўцеся ў нас.

ГЖЫБОЎСКІ (хваляючыся). Пані Гелена, пані Гелена, цяпер я вас не разумею...

АЛЕНА ІГНАТАЎНА (Гжыбоўскаму). Даруйце, ваша прападобнасць... (Да Фелікса.) Я не хачу нявольніц цябе, Феліксе. Ты правы... Свой жыццёвы шлях кожны павінен выбіраць сам... Ідзі, сын мой, ідзі той сцежкай, якую падказвае табе сэрца... Дрэнай дарогі ты не выбераеш... Я веру ў цябе...

Цалю Фелікса.
ФЕЛІКС (узрушана). Дзякую, мама...
Павольнае зацямненне.

А крыльцы—кволае вясло —
Знайшлі табе упынак.
Перанясло і занясло
Цябе на мой прыпынак.

Чакаў аўтобус. Наўпрасткі
Ішоў з таго пагорка я.
Не клюй, не клюй з маёй рукі
Табакі крошкі горкія.

4.
Вечар быў, вечар.

Вось раница.
У гэтым адкінутым шкле
Фортачкі адбіваецца
Лыжніца звонка.

Але
Помню, як сон, з'інелае
(Барвы сухія былі)
Непераспела — даспелае
Ціха зайшло за палі,
Што не збылося—збылася.
Ты пракаў мяне, конь!
Шчасце ціхутка падкралася
І казытнула далонь.

5.
«Дождж—грыбасей, снег —
крупасей...»
Адкуль вы мне прысніліся?
«Касіць касе, бываць расе...» —
Са мной дзе разлучыліся?

А я то думаў, думаў я
Пра песню непрапетую:
Злаўлю падпаху салаўя,
Зіму з ім пералетую.

Ах, салавейка, салаўчо,
Галоўка несучешная!
Такое лёгкае плячо,
Душа такая грэшная...

Дождж-грыбасей, снег-крупасей,
Зглуміце ўсе няўроды!
І год, і два, і год, і два —
Ідуць гады і годы.

У МЯНЕ ў апаবাদанні напісана: «Выгадала дзюх дочак, і вельмі шчаслівая». Але па тэлебачанні нехта напярэду, і артыстка прапачала: «Выраслі дзюх дочак...»

Той, хто правіў, быў перакананы, што напярэду лепш. На жаль, так бывае часта.

Настала пільная патрэба перавыдання руска-беларуска і беларуска-рускі слоўнікі. Прайшоў доўгі час, шмат чаго добра ўнармавалася, сёе-тое не дало плёну, не апраўдала сябе. Большаю пашанаю пачала карыстацца жывая мова, законна становіцца аснова стэляў — мастацкага, навуковага, службовага, а цяпер і энцыклапедычнага.

Многія пісьменнікі, журналісты, рэдактары, наогул людзі, якія знаюцца з моваю, на сваіх экзэмплярах слоўнікаў робяць паметы, дапіскі. Не шкодзіла б, каб інстытут мовазнаўства сабраў гэтыя паметы, і новае выданне слоўнікаў было б куды багацей.

Каларытнае слова цяпершчына. І калі б напярэду нейкага пісьменніка, што

— Ён быў вельмі спакойны мужчына. Вечна маўчыць. І ніхто ніколі не бачыў яго вынітым. Меў свой дом на тры пакоі. Як гарадскі: спальня, кухня, прыкладжал.

Гэта, вядома, стыхія, Але які не пачапань лад мовы!

Есць рускае слова *задел*. Тое, што пачата работаю, але не скончана. Думаючы, што калі «задел» ідзе ад «дело», то і ў беларускай мове лёгка можна ўтварыць ад «работы» — зароб. Так было і напісана: «У заробе тэатра тры п'есы». Аднак слова стайць на такіх высокіх кадушках, што карыстацца ім ніхто не асмелываецца.

Мабыць, мова таксама мае свае законы несумяшчальнасці. Калі іспі ад прыроды яе, то можа лепш бызо б сказаць *распачыць*: тое, што распачата работаю. «У распачыне тэатра тры п'есы». А найлепей успоміць жывую мову і сказаць: «Тэатр *распачаў* работу над трыма п'есамі».

— Сёння касілі па той нізавіне, што за лесам.

выпускала артыстаў з гарачых воплескаў. Трыумф, слава, любоў, горадасць — усё было ў гэтай узрушанасці. Я падумаў пра сілу формулі: нацыянальная форма і сацыялістычная зместам культура. Гэта яна мова, зрабіла так, што п'еса рускага пісьменніка стала з'явай нацыянальнай горадасці балгарына.

І тады падумалася пра дом. Калі сусветная і руская драматургія гучыць на беларускай сцэне, то ні сусветнай опернай класікі, ні рускай на сваёй мове мы не чуем. Ці вінаваты тут тэатр, ці паэты, ці артысты, але — шкада.

Уладзімір Калеснік, выступаючы некалькі разоў, сказаў: «Па нашых творах рысы сучасніка выглядаюць часам *распльывіста*. А практыка абмяжоўваецца толькі адным, далёка не лепшым словам: *распльываць*».

Ён жа, гаворачы пра нейкую каларытную фігуру, сказаў: «Не так разумны, як *нохлів*».

Якая яркая перадача вобраза! І як жа доўга зачакаліся мы тлумачальных слоўнікаў, каб дасціпнасць жывога слова была ў нас напашэве.

— Ён змалку ў касцёле на *аргане* іграў.

Па слоўніках — на *аргане*.
Нехта ж тут памыляецца: ці жывая мова, ці слоўнікі.

— Зрабі сабе прымернік ды па ім і будзеш нарэзваць папарад, — казаў бацька, калі я збіраўся нарабіць дошчак на фігурную шалёўку.

Прымернік — гэта экзэмпляр, які з'яўляецца асноваю да масавай вытворчасці, да якога прымераваюцца другія: абразец. Мне здаецца, што гэтыя слова вельмі не хапае ў тэхніцы. Бо *узор*, *узорны* — гэта нешта лепшае сярод другіх, а не той экзэмпляр, з якога можна размяжаць.

Яшчэ бацька казаў *зрэзы*. — Трэба будзе добрыя зрэзы дастаць ды прычыпіць твая дзікі, што з лесу наперасаджвалі.

Гэта таксама, мабыць, нешта лепшае, гатунковае, узорнае. Бо «сёстры нават для вышывання даставалі зрэзы».

Археологі пішуць: «Пры раскопках знойдзены скрэблы з пільчатой *рэтушчу*. А хочацца чытаць іначай, з больш натуральнай канструкцыяй слова: «...з пільчатым *рэтушчам*». Гэтак жа, як і карціны пісаць не *гуашшу*, а *гуашам*».

Вось якімі багатымі адценнямі жывая мова надзелена некаторыя разуменні. Скажам — жанчына: дзяўчынка, дзяўчына, дзяўчо, дзеўчаніч, дзеўчана, дзеўка, дзівуля, дзівуха, маладзіца, кабета, баба. У кожным слове свая эмацыянальная акраса, за кожным стайць свой вобраз і век — малады, сярэдні, пажылы. Але, перакладаючы з рускай «девушка», мы пакінем лепш кальку, а скажам *дзеўка*, *дзеўка* не асмелімся.

Можна быць бяздушным да чалавека, а да мовы пельга быць бяздушным, бо гэта народ.

Чытаю ў газетах: «У абстаноўцы поўнага ўзаемаразумення» і адчуваю душою, што не так гэта сказана. *Абстаноўка* — гэта тое, чым абстаўляюць кватэру, мэбля: «Купіў новую абстаноўку». А тут жа ўмовы, стачовішча, акалічнасць, абставіны.

Вось і хочацца, каб было напісана: «У *абставінах* поўнага ўзаемаразумення».

Барыс Платонаў расказаў, як аднойчы зусім нязначная выпадковасць *наткнула* яго на думку прыладчы вобразу поўную рысу.

Проста здарова, як хораша — наткнула! А мы ж яго скрозь падменьваем словам *наштурхнула*, самі не верачы ў яго праўду.

Паміранне мовы такая ж натуральная з'ява, як і нараджэнне яе. Быць можа, што і мая мова некалі памрэ. Як памру я сам, чалавек. І я анік не баюся натуральнай смерці.

А от калі насільна паміраць — страшна.

(Заканчэнне на 14-й стар.)

Янка СКРЫГАН

БЕГЛЫЯ ЗАПІСЫ

ў яго творах мала цяпершчыны, то ўсё роўна ён зразумеў бы, што ад яго патрабуюць сучаснасці.

Сінонімы — багачце мовы; яны ніколі не варуюць.

Вечная няўпэненасць, як пісаць: *вінаробны і масларобны* ці *вінаробчы і масларобчы*. Лепш бы ўжо нешта адно, або абедзве формы і там і там. Бо памятаць штучную кніжную ўмоўнасць цяжка.

Ніяк не ўразумею, чаму мы пішам *звеннявы, звеннявая*, калі словаўтварэнне ідзе ад звяна і не патрабуе другога «н»: *звенавы, звенавая*.

Гэтак жа як *гатоўнасць*. Гатовы, гатоўля, загатоўля, гатаваць, гатоўка, нагатовае, напатаговае — ідзе няма «н». То, мабыць, правільна было б і пісаць *гатоавасць*?

Цудоўнае слова *найсвяцейшы* — сінонім *свяціцэннага*. *Найсвяцейшы* наш абавязак — абараняць Радзіму.

Забываюцца некаторыя словы. І не яны вінаваты ў гэтым, а мы: усё аддаліся ад жывога гаворкі. *Неўміручы, агністы, агняны, неўпрашоны*... А ў нас цяпер толькі *бессмяротны, вознежны, няўмольны*. Добрыя словы, але ж іх мала.

Жанчына ў магазіне:
— Ці ёсць у вас *складаная мэтра*?

Другая:
— Гэта ж я шукаю *машыновых* іголак ды нітак. Ці няма ў вас часам?

Колішняя партызанка ўспамінае, як выратавалася яе сяброўкі з аблогі:

— Яны выйшлі пераз *тунэлю*.

На аўтастанцыі два мужчыны:
— Дакуль будам браць білеты?
— Да *Міра*!

Паспрабуйце перадаць гэта моваю, прычэсанаю грабянцом цормы, і згіне ўся краса слова, яго жэст, свабода вобраза.

І яшчэ. Жанчына з Дзятлаўшчыны. Расказвае пра чалавек, што ўтаніўся.

У Сафіі, у Дзяржаўным тэатры я глядзеў «Ягора Булычова». Вядома, на балгарскай мове. Паглы спектакля, устаўны ўсёй сваёй жывой масай, зала доўга не

БЕЛАРУСКАЯ манументальная скульптура, пра якую ідзе гаворка ў гэтай кнізе, «...нягледзячы на цяжкія ўмовы, у якіх... фарміравалася ў першыя гады Савецкай улады і іншыя спецыфічныя асаблівасці росту, у цэлым развілася ў агульным рэчышчы савецкага мастацтва, прайшла праз агульную барацьбу розных мастацкіх напрамкаў і, выйшаўшы на шырокую дарогу мастацтва сацыялістычнага рэалізму, унесла ў яго істотны ўклад...»

Рэтраспектыўна даследаваць беларускую манументальную скульптуру — задача надзвычай цяжкая, але і ўдзячная. І. Елатамцава, аўтар кнігі «Манументальны летапіс эпохі», упушчана пракладвае першую баразну ў глебе маладаследаванага матэрыялу. І тут мы маем справу з вопытным, добра дасведчаным у сваёй галіне спецыялістам.

Першы раздзел кнігі — змястоўны нарыс аб супярэчлівым, але разам з тым на дзіва цікавым перыядзе беларускага мастацтва першых паслярэвалюцыйных гадоў. І. Елатамцавай удаецца перадаць непаўторную атмосферу творчых шуканняў мастакоў тых гадоў. Аўтар паслядоўна аналізуе характар развіцця тагачаснага савецкага мастацтва. Яна падкрэслівае, што пытанне аб шляхах развіцця культуры народаў, якім Кастрычнік даў роўнасць, было вельмі складаным. Калі перад рускімі мастакамі стаяла адна вядучая праблема — адлюстраванне новай сацыялістычнай рэчаіснасці, то ў мастацтве іншых рэспублік (і ў Беларусі ў тым ліку) гэтая праблема ўскладнялася вырашэннем не менш важнай задачы: як будаваць новую рэчаіснасць, новую культуру сваімі, нацыянальнымі сродкамі? Вырашалася пытанне нацыянальнай своеасаблівасці мастацтва.

У кнізе створана шырокая карціна напружаных ідэйных і эстэтычных пошукаў мастакоў, барацьбы перадачы мастацкіх сіл супраць пустогі, беспрадметнага эксперыментатарства. Не выпадкова аўтар акцэнтна значэнне слаўтага Ленінскага плана манументальнай прапаганды, які адкрыў перад маладым савецкім мастацтвам

Трыма Елатамцава. «Манументальная летапіс эпохі». Выдавецтва «Навука і тэхніка». Мінск, 1969.

сапраўды новыя шляхі. Асаблівае значэнне ён, зразумела, меў для скульптараў. На канкрэтных фактах у кнізе паказана ажыццяўленне гэтага плана ў Беларусі. І. Елатамцава не толькі здолела знайсці новыя матэрыялы і факты, якія пашираюць наша веданне беларускага мастацтва паслярэвалюцыйных гадоў, але і сістэматызавала і прааналізавала раней вядомае.

У 30-я гады, калі ўдасканалваўся творчы метады сацыялістычнага рэалізму і калі з асаблівай вострай паўсталя праблема стварэння вобраза сучасніка, мастацкага асэнсавання размаху сацыялістычнага будаўніцтва ў краіне, «ад скульптуры патрабавалася максімальна выпуклае, яркае выяўленне

сур'ёзнага аналізу гісторыкаў мастацтва. Захапіўшыся гэтым безумоўна цікавым матэрыялам, І. Елатамцава, мне здаецца, дапускае іншы раз суб'ектыўнае тлумачэнне фактаў, што прыводзіць яе да пераўвельчэння ацэнкі і значэння некаторых неажыццяўленых праектаў, помнікаў. А такі грандыёзны архітэктурна-манументальны комплекс, як Дом урада, аналізуюцца аўтарам бегла, быццам гаворка ідзе аб рэчах зусім звычайных (выключэнне складае помнік У. І. Леніну скульптара М. Манізера). Дапушчаны недакладнасці ў разборы і ацэнцы афармлення інтэр'ераў Дома ўрада.

Відаць, дала сябе адчуць уплывенасць аўтара ў тым, што комплекс Дома ўрада даволі

мерным пераўвельчэнні ролі мастацкай спадчыны... — заўважае аўтар. Далей яна справадліва папракае мастакоў пачатку 50-х гадоў за празмернае захапленне мастацка-вобразным бокам архітэктуры. Не заўсёды асэнсаванае захапленне традыцыямі рускай класікі прывяло да пасіўнага выкарыстання старых форм, абмежавала пошукі новага. І, як натуральная рэакцыя на падобнага роду «класіцызм» у архітэктуры, з'явіліся вырашаныя ў тым жа духу помнікі. «Пастаменты рабіліся ў формах архітэктуры класіцызму і ўяўлялі сабой усечаныя піраміды або чатырохграннікі. У структуры пастаментаў выдзяляліся база, або цокаль, ствол і, нарэшце, плячоўка для скульптуры». Праўда, І. Елатамцава заўважае, што большасць скульптурных партрэтаў, устаноўленых на гэтых пастаментах, створаны З. Азгурам яшчэ раней у якасці станковых. І ў іх канкрэтнасць, якая мяжуе з дакументальнай дакладнасцю, спалучаючыся з узвышанасцю пачуццяў і гераічным пафасам, натуральна чыталіся на такіх пастаментах.

Раздзел «У пошуках новага» — аб апошнім 15-годдзі развіцця беларускага манументальнага мастацтва — напісаны лёгка і свабодна. Гэарэтычныя абгульненні звязваюцца тут з невялікімі па аб'ёму мастацтвазнаўчымі характарыстыкамі твораў. Паколькі большая частка помнікаў апошніх гадоў, аб якіх ідзе гаворка, стваралася адначасова з напісаннем кнігі, пастолькі, як прызнаецца сама аўтар, многія з іх толькі ўпамінаюцца.

Як можна зразумець з кнігі, аб'ектам увагі аўтара з'яўляецца ўсё, што створана беларускімі скульптарамі ў манументальнай пластыцы. У апошняй жа частцы кнігі І. Елатамцава раптам здраджвае гэтаму прынцыпу і адвольна выбірае з мастацкі раўназначных помнікаў адны і адмаўляецца нават назваць другія. (Мяркую, што і мне не варта называць іх тут). І, нарэшце, яшчэ адзін, на мой погляд, істотны недахоп у гэтай жа частцы кнігі: недастаткова часткае выяўленне індывідуальнасці мастакоў, што не можа не ўплываць на трактоўку вобразаў і мастацкую своеасаблівасць створаных імі помнікаў.

Э. ПЕТЭРСОН.

БЕЛАРУСКАЕ МАНУМЕНТАЛЬНАЕ

новых якасцей, якія выхаваны ў людзях сацыялістычным ладом і змянілі іх знешняе і ўнутранае аблічча, уменне «спалучаць задачы манументальнай скульптуры са сродкамі псіхалагічнага партрэта». Апошняе, зразумела, павінна было адбіцца «на трактоўцы гістарычнай, рэвалюцыйнай тэмы, партрэта дзяржаў прагрэсіўнага дэмакратычнага руху мінулага».

Гэты перыяд у беларускім мастацтве вывучаны больш сур'ёзна, чым папярэдні. Таму І. Елатамцава, натуральна, вялікую ўвагу ўдзяляе дэталізаванай аналізу канкрэтных твораў манументальнай скульптуры. Моцны бок гэтага аналізу — уменне прасачыць прычынную сувязь падзей і фактаў, устанавіць абумоўленасць з'яўлення той ці іншай задумкі мастака, раскрыць прычыны поспехаў і няўдач твораў.

На мой погляд, зусім справадліва аўтар удзяляе сур'ёзную ўвагу і тым з тагачасных задум, ажыццяўленню якіх перашкодзіла вайна. Але яны існавалі ў праектах, эскізах, макетах. І даўно ўжо чакаюць

поўна вывучаны і апісаны ў спецыяльнай літаратуры (хоць, зразумела, кніга, у якой робіцца спроба расказаць чытачу пра беларускую манументальную скульптуру «ад і да», не павінна выключыць з дэталёвай размовы творы, аб якіх калісьці пісалася).

Нягледзячы на тое, што пасляваенны перыяд беларускага мастацтва вывучаны даволі добра, аўтар кнігі знаходзіць свой «ракурс» асэнсавання матэрыялу. Узнімаецца такая складаная праблема, як сінтэз мастацтваў.

У сувязі з гэтым І. Елатамцава разглядае эстэтычную каштоўнасць архітэктурна-скульптурных ансамбляў 50-х гадоў з пазіцыі сённяшніх уяўленняў аб архітэктуры і манументальнай пластыцы. Аўтар лёгка знаходзіць супярэчнасці ў архітэктуры Мінска 50-х гадоў і шукае прычыны іх з'яўлення. Вядома, было б наіўна звязваць іх толькі са з'явамі палітычнага і культурнага жыцця перыяду культу асобы. «Асноўная памылка заключаецца ў аднабаковым разуменні мастакамі сутнасці архітэктуры і праз-

А Д К А З СКЕПТЫКАМ

Колькі разоў даводзілася чуць на розных метадычных канферэнцыях пры абмеркаванні рэпертуару для дзіцячых музычных школ Беларусі, нібыта няма для маленькіх выканаўцаў узораў нацыянальнай творчасці. Нават найбольш «аб'ектыўныя» прамоўцы, прызнаючы, што кампазітары рэспублікі сёбе-тое для дзяцей пішуць, выказвалі думку пра неадпаведнасць напісанага вучэбна-мастацкім запатрабаванням. Адмаўленне наяўнасці ці каштоўнасці беларускай музыкі для дзяцей было не толькі «тэарэтычнай» размовай на педагагічных пасяджэннях. Яно адбілася і на практычнай дзейнасці многіх музычных школ Беларусі. Саюз кампазітараў БССР паслаў у школы сваіх прадстаўнікоў высвятляць, як выкарыстоўваецца ў вучэбных праграмах нацыянальная музыка для дзяцей. Азіямленне з бібліятэчным матэрыялам, гутаркі з педагогамі, праслухоўванні вучняў радасці не давалі.

Б. Гарт. Фартэпійныя творы беларускіх кампазітараў у школьным рэпертуары (на рускай мове). Выдавецтва «Беларусь», 1970. Тыраж 1000 экз.

Так, уражанне было прыкрае. Але можа педагогі-«скептыкі» мелі рацыю, можа нельга навучыць дзяцей іграць, любіць і разумець музыку на аснове беларускай кампазітарскай творчасці?

І вось перада мною — невялічка кніжка, крыху большая за чатыры аўтарскія аркушы, якая на сваіх старонках дае добры, навукова і метадычна абгрунтаваны адказ «скептыкам». Кніжку гэтую — «Фартэпійныя творы беларускіх кампазітараў у школьным рэпертуары» — напісаў Б. Гарт. Аўтар — не толькі вучоны-даследчык, які працуе над кандыдацкай дысертацыяй, ён і педагог Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі па класе фартэпіяна, педагог, які шмат гадоў з вялікім плёнам выкладаў у музычных школах. Такім чынам, яго меркаванні, аналіз, рэкамендацыі — не агульныя тэарэтычныя разважання, а вынік значнай навукова-практычнай дзейнасці. І што гэта менавіта так, пераконваецца, калі знаёмішся з разборам больш 70 (!) твораў.

Так, столькі твораў Б. Гарт дэталёва разглядае і аналізуе ва ўсіх аспектах — мастацкім і навучальным, тэхнічным і жанравым. Ён піша пра народна-песенны склад мелодый, пра фактуру, фразеалогію, метрычную і рытмічную структуру, аплікатуру, пра шматгалосную музыку і варыяцыйную, лада-

вую будову п'есы і педалізацыю... Аўтар падкрэслівае, што без ідэйна-мастацкіх вартасцей, без народнай асновы музыкі самы дасканалы ў тэхналагічных, вузка вучэбных адносінах твор нічога не дае для выхавання маленькага музыканта.

Менавіта ў такім ракурсе аналізуе Б. Гарт, групуе па цяжкасцях выканання паліфанічныя (шматгалосныя) творы А. Аладава, Г. Вагнера, Д. Каміўскага, варыяцыйныя і ў санатнай форме творы тых жа аўтараў і Э. Тырманда, апрацоўкі народных мелодый, зробленыя для фартэпіяна М. Чуркіным, віртуозныя п'есы А. Клумава, фартэпійныя цыклы Л. Абелівіча, творы «Юны піяніст» М. Шнейдэрмана і «У пінерскім лагеры» П. Падкавірава і іншыя. Увесь аналіз у працы Б. Гарта падмацаваны нотнымі прыкладамі.

На нашу думку, аўтар прапрацаваў тэму ў дастатковым аб'ёме, даў ґрунтоўныя характарыстыкі фартэпійнай творчасці беларускіх кампазітараў. Дазволю сабе прывесці цытату з заключнага раздзела кнігі Б. Гарта. Вось што ён піша: «П'есы беларускіх кампазітараў цалкам адпавядаюць патрабаванням, якія сучасная музычная педагогіка прад'яўляе да дзіцячага фартэпійнага рэпертуару...» Аўтар гэтых радкоў павінны верыць нават «скептыкі».

І ўсё ж некалькі слоў у абарону... «скептыкаў». Мне здаецца, што значная частка іх адмаўляе наогул тое, чаго... це

ведае. Часткова — гэта вымушаны агнастыцызм, бо ён выкліканы мізэрнымі тыражамі, якімі выдаюцца ў рэспубліцы нашы нацыянальныя творы для дзяцей. Фартэпійна вывучаюць тысячы вучняў у адным толькі Мінску, а колькі ж іх наогул па рэспубліцы! І ў той жа час, паўтормым зноў, беларускія ноты друкуюцца адзін раз у некалькі гадоў у некалькіх сотнях экзэмпляраў, прычым перыядычнасць выдання і тыражы нот для скрыпкі, цымбалаў і іншых інструментаў, ігра на якіх вывучаюць у музычных школах, яшчэ больш сціплыя.

Мабыць, трэба падумаць не толькі аб тыражах і аб сістэматычным выданні нацыянальнай вучэбнай музычнай літаратуры для дзяцей, але і аб пэўнай меры ўздзеяння на «скептыкаў» — патрэбна інструкцыя Міністэрства культуры БССР, якая прадугледжвала б, што ў наступны клас пераводзяцца толькі тия вучні, у праграме якіх ёсць творы беларускай музыкі.

Шмат дапаможа таксама спецыяльная літаратура агульна-эстэтычнага плана. У яркай, даходлівай форме трэба расказаць пра здабыткі беларускай музычнай культуры, пра яе лепшыя прадстаўнікоў.

Цікавую і вельмі карысную працу напісаў Б. Гарт. Выдавецтва «Беларусь» правяла каштоўную ініцыятыву, пашырыўшы тэматыку сваіх музычназнаўчых выданняў за кошт такога патрэбнага дапаможніка, неабоднага для правільнага выхавання нашых дзяцей.

І. СІСЭВІЧ.

СВЕТ ЗЯМНЫХ ТАЯМНІЦ

Юных аматараў беларускай прыроды пэўна зацікавіць першая кніжка апавяданняў Змітра Бяспалага «Лясныя хітруны». Па ёй можна меркаваць, што малады пісьменнік — чалавек цікавы і дапытлівы, і аб выніках сваёй назіральнасці ўмее сказаць трапна і пераканаўча.

З. Бяспалы піша аб тым, што добра ведае. І яго падзіцячы непасрэднае здзіўленне перад усім тым, што адбываецца навокал, не можа не перадацца маленькаму чытачу, не захапіць яго. Сапраўды, ці ж не цікава ведацца, што звычайная балотная чарапаха нетаропкай сваёй хадой, строга кіруючыся ў напрамку да балота, праходзіць зусім, здавалася б, не чарапашы адлегласці — калі васьмі кіламетраў! («Сустрача з падарожніцай»); што лічына мурашынага ільва, у два-тры разы меншая за мурашку, лёгка распраўляецца з ёю, зацягваючы ў пясок («Мурашыны леў»); што павук-чыствак — дабыны гаспадар, кожны вечар вымеце, падрамантуе сваю хату-сетку («Павук-чыствак»); што аблезлы, паліяны, нібы вымачаны ў вадзе, ліс з лета ў лета ласуецца на астраўку чарапашымі яйкамі, і, нібыта знарок, не раскопае ўсе гнізды, каб чарапахі не пераводзіліся і штогод «частавалі» яго яешнай («Аматар яешні»); Школьніку карысна будзе ведаць, што дзяцел не толькі «лечыць» дрэвы, але і ўмее збіраць арахі, разбіваючы толькі пашкоджаныя, каб дастаць «белага, тлустага, з рыжай галоўкай чарвячка» («Нечаканае адкрыццё»), а чорны дзяцел-жаўна можа нават аказацца памочнікам дапытліваму чалавеку («Надзейныя памочнікі»).

Апавяданні З. Бяспалага па сваім характары — пазнавальныя. Яны запрашаюць нашу дзетвару актыўна вывучаць прыроду роднага краю: разважаць, думаць, супастаўляць назіранні, рабіць вывады. Актыўнаму ўспрыманню прыроды аўтар вучыць, не «падрабляючыся пад дзіця»: ён пазбягае сентыменталізму, абыходзіцца без дэкларацыі і сумнага дыдактызму.

З. Бяспалы не проста апавядае пра лясныя хітруны, пра іх звычкі і ўласныя назіранні над імі, а як бы стварае іх паэтычны вобраз пры ўсёй вонкавай сіцласці, эканомнасці моўных сродкаў.

Зразумела, не ўсё гладка ў першай кніжцы пісьменніка. Есць у ёй, напрыклад, апавяданні аб здарэннях, што цікавыя самі па сабе, але не патрабуюць работы думкі, не нясуць выхаваўчага зараду («Смерць у канаве», «Лясная зладзейка», «Няпрошаны госьць у пограбе»).

Прыдзірлівае вока, безумоўна, можа заўважыць і іншыя недахопы. Але не яны вызначаюць якасць гэтай кніжкі. Уменне пісьменніка стварыць жывы характар, тонкае адчуванне прыроды, здольнасць проста і даходліва расказаць аб ёй дзецям робіць знаёмства з першымі творамі Змітра Бяспалага цікавым і карысным.

П. ЛЯВОНАВА.

Змітро Бяспалы. «Лясныя хітруны». Выдавецтва «Беларусь», Мінск, 1969.

Не вельмі разбагацееш, штогод за-спяваючы сваю ніву толькі пазычонам. У спраўнага гаспадара павінна ха-паць свайго зерня і на штодзённым абыходак, і на трывалы заўтрашні за-сеў. Вядома, можа здарыцца няўрода ці град пакалечыць тваё поле і тады не грэшна пазычыць у суседа, каб неяк перабіцца. Але асноўнае зале-жыць ад уласнай дбайнасці і старан-насці. І самая высокая радасць — узіць у рукі спелы колас і ў яго тра-пцкім гуле зноў пачуць свае спадзя-ванні і трывогі. Згадаеш, з якой на-стойлівасцю рэзаў цяжкім парогам непадатлівы загоны, з якім хваляван-нем браў у рукі ліповую сьвянюку, каб залацістым праменнем зярняты ляглі ў пухлякую раллю. І вось яны прабліся, нарэшце, кволя і даверлі-выя ўсходы, — дзеці тваёй надзеі. Колькі разоў правядзеці заклапочан-ным позіркам спагадлівае сонца ад небасхілу да небасхілу, пакуль яны набяруцца жыццёвай моцы! Напера-дзе іх чакаюць золкія асеннія даж-дзі, раннія замаразкі, непраглядныя мяцеліцы. І з першымі вясновымі ад-лігамі, калі пад снегам набягуць га-манлівыя ручайкі, а ў павесялым небе жаўранак павесіць новы званок. З таго ці іншага ўзлёт пастыліла руць з палёгкай зірне на белы свет. Крылом белагрудай ластаўкі праміль-гнуць спякотныя дні і вось ужо

Гамоніць калосці,
Шугаючы хвалімі,
З блакітнымі высімі,
З снімі далімі.
Ад ранку да вечара
Сонца глядзела,
Каб жыта
Бурштынавым зернем
Пафнела.
То ўстане высокая,
То схіліцца нізка,
Як маці
Над роднай дзіцячай казаскай.

Гэтымі радкамі ўвайшоў у маю свя-домасць паэт Пятрусь Макаль. І з пер-шай сустрэчы — а было гэта роўна дваццаць год назад — ён нечым няў-лоўным нагадаў інтэлігентнага трак-тарыста: у беласнежнай распіленай кашулі, смуглы ад загару, з сур'езна-іранічным поглядам чалавека, які ве-дае цану сабе і ўсяму навакольнаму. Здзіўляла даросласць восемнаццаціга-довага юнака, самастойнасць у пера-кананнях. Рэдкія пісьмы, якія ён пры-сылаў пасля, сведчылі аб пастаяннай засяроджанасці думкі. Не было ў іх таго, што звычайна ўласціва такому ўзросту: бескантрольнага захвалення поспехамі таварышаў і сваімі ўласны-мі. Без усялякіх рэверансаў ён гавар-ыў, што яму падабалася, а што не, і вымагаў гэтага самага ад свайго за-вочнага суб'ядседніка. Друкаваўся ён не вельмі часта, але кожнае выступ-ленне паэта рабілася аб'ектам самай прыхільнай увагі пісьменніцкай гра-мадскасці.

Цяпер, з адлегласці часу, лёгка зра-зумець, што падкупляла ў першых ма-калёўскіх вершах. Гэта — настойлі-вае жаданне праявіць сябе ў твор-часці як жывую чалавечую асобу, якая не падганяе сябе пад нейкі гато-вы эталон. І трэба сказаць, што ў пе-раважнай большасці сваіх ранніх вер-шаў ён, бяспрэчна, дамогся гэтага. Згадаем хоць бы верш «З вяршынь Каўказа», напісаны, здаецца, у 1953 годзе:

Снягіты горы сніай паваловай.
Снег на вяршынях, і на нейкі міг
Залосе мисе — і ў Індыі далёкай,
А не срод Каўказскіх гор сіных.
Ды раптам скалыхнулася узлесце —
Праваляючы рашішні туман.
Данеслася ка мне з даліны песня,
Знямая.
Пра нашых партызан.

Я ўбачыў праз радзуючую дымку
Той край, дзе па-над Нёманам-ракой
Ідуць бязомы з саснамі ў абдымку
Зялёна, шумлівай талакой.

Той край, дзе калыханку мне спявалі
Галінамі дрымотныя бары,
Дзе час майго дзіціства сагравалі
Начныя партызанскія кастры;
Дзе быў лясы гушчар маёй калыскай...
І, як вынік роздзума, як вынік за-
давальнення — заключныя радкі:
З вяршынь Каўказа, як ніколі, я
Такою роднай і такою блызкай
Цябе убачыў, Беларусь мая!

Я вымушан быў прывесці гэты верш цалкам, каб не парушыць тонкай мастацкай тканіны. Гэты верш мае самае непасрэднае дачыненне да пра-блемы традыцыі і наватарства. Не-кааторымі таварышамі гэта праблема зводзіцца да сумы знешніх мастац-кіх прыёмаў, а не да пераадолення паэтычнага — а, значыць, і грама-дзянскага! — мыслення. Для мяне аса-біста гэты верш дарагі тым, што ён напісаны тады, калі лірыка ўспрыі-малася нечым калі не непажаданым, то ва ўсякім разе легкадумным, як васьльні ў жыцце.

Згаданы верш не быў выпадковай удачай, а свядомай пазіцыяй мастака. Паэт гаворыць аб шчасці юнацкага ка-ханія без «вытворчага» абрамлення: калі ты перадаваў даярка, дык я цябе пакахаю, калі ты лепшы трактарыст — сэрца маё без астачы належыць табе і г. д. і т. п. Такім жа прасветлена-ўзніслым пачуццём прасякнуты «Яблыня», «На далёкім паўстанку», «Як рой, спячкінікі» і іншыя раннія макалёўскія творы. Усім ім уласціва адчуванне, што «не засланыла, а ад-крыла ты мне цэлы свет».

Як жа спалучыць такую пазіцыю паэта з горкаўскім патрабаваннем, што героем нашых кніг павінна стаць праца? Ці няма тут супярэчнасці? Ка-лі глядзецца на рэчы без прадзятас-ці, то ніякай супярэчнасці няма: нель-га на кволяны плечы лірычнага верша ўскладваць эпічную ношу. Кожны жанр мае свае асаблівасці і аб удачы ці промаху паэта мы можам мерка-ваць, выходзячы з прыроды таго ці іншага жанру.

Але пойдзем далей за паэтам. Сту-дэнцкія гады, якімі б інтэнсіўнымі яны ні былі ў сэнсе духоўнага развіц-ця, усе-такі з'яўляюцца парой аднос-най бесклапотнасці. Іншая справа — служба ў арміі. Гэта сапраўдны уні-версітэт станаўлення характару. Пят-русь Макаль прайшоў яго, маючы пры сабе дыплом выпускніка Гродзенска-га педінстытута і білет члена Саюза пісьменнікаў СССР. Іменна ў гэтыя гады ў паэта паглыбілася адчуванне, што на нашай зямлі «ўсё пафарбавана ў колер зялёны». І таму мы падзя-

ляем заклапочанасць паэта і гатовы паўтарыць разам з ім:
Людзі, усміхніцеся па-брацку,
Зробіце пагоду на зямлі.
Альбо:
І я ўзімку над цэлаю зямлёю
Нябес блакітны вечны парасон.

Многа падрабязнасцей салдацкага быту можна знайсці ў зборніках «Вят-рам насустрач» і «Вечны агонь». І, бадай, адной з каларытнейшых мож-на назваць замалёўку «У вагоне», якая сваім зместам узвышаецца да сімвала. Хлапчук распылаецца і яго ніхто не можа сцэшыць, нават маці. І толькі воін, які нагадаў мало-му бацьку, супакой маленькага па-сажыра. Наогул трэба падкрэсліць схільнасць Пятруся Макаля да скульп-турнай выразнасці вобраза. Можна спаслацца хоць бы на такі прыклад: Вось як рэльефна намалявана ім мора:

...ліямочнае мора
Спрэчанаці з нордам.
На могутніх грудзях яго ўбачылі здалі:
Залатое і круглае —
Сошца, як ордын.
На якім, нібы Крамль,
Сілуэт карабля.

Ад кнігі да кнігі расло майстэрства паэта, паглыбілася думка, што з найбольшай паўнатай выйшла ў зборніках «Круглы стол» і «Акно». Пачаўшы з падкрэслена сялянскай тэ-матыкі, ён не вельмі доўга затрымаў-ваўся на дасягнутых поспехах, з ко-жым разам пашыраючы свой творчы дыяпазон. Для гэтага, апрача ўсяго іншага, былі і прычыны бягучага парадку. Пасля арміі ён працаваў у «Малодасці», вучыўся на Вышэйшых літаратурных курсах у Маскве, шы-рока і паглыблена вывучаў творы су-светнага мастацтва як класічнага, так і сучаснага. І не дзеля таго, каб быць «модным», а па душэўнай неабход-насці ён узяўся за тэмы, якія сталі сутнасцю яго паэтычнага жыцця. Яго героем стаў наш драматычны і супя-рэчлівы час. І хоць паэт не забывае

сваіх сялянскіх вытокаў, асноўным фонам для яго роздзума служыць го-рад з безліччю сваіх праблем, відаць, таму, што тут канфлікты выступаюць у больш агаленай форме.

Цікавай асаблівасцю яго твораў апошніх год трэба назваць схільнасць да маральна-этычных тэм, роздзума аб тым, як дабратворна ўздзейнічае на чалавека сапраўды высокае мастац-тва. Згадаем дарэчы, што дарэвалю-цыйная паэзія справядліва і занана-мерна абрала сваім героем селяніна-гаротніка — з яго бодем, праўдзівас-цю і здзіўляючай даверлівасцю. На горад ён глядзеў падазрона, як на скопішча дармаздаў і прайдзісветаў. Коласаўскі дзідзька ў Вільні ідзе ся-род нічэмных чыноўнікаў крокамі Гулівера, хоць яго і прыніжаюць на кожным кроку. А цяпер, калі сялян-скія дзеці сталі рабочымі, інжынера-мі, палкаводцамі і дзяржаўнымі дзея-чамі, змяніліся і адносіны селяніна да горада, нічога не страціўшы ў сваёй непасрэднасці. Усё гэта неабходна ўлічваць паэту. Слоў няма, Янка Ку-пала і Якуб Колас былі, ёсць і бу-дуць краевугольным каменем не толь-кі нашай літаратуры, але ўсёй куль-туры ў цэлым. Аднак не варта забы-ваць і своеасаблівай традыцыі Максі-ма Багдановіча, які, свярджваючы тыя ж ідэалы, як і яго паплечнікі, ста-раўся пашырыць тэматычны абсяг паэзіі, упершыню па-сапраўднаму шы-рока распрацаваў урбаністычныя тэ-мы. Яго старэйшыя паплечнікі ўхваля-валі і падтрымлівалі гэта патрыятыч-нае пачынанне. Дык ці варта цяпер імкнуцца да нейкай уніфікацыі паэ-тычных талентаў, аб'яўляць незразу-мельным тое, што выходзіць за рамкі прывычнага? А такія папрокі — без дастатковай падставы — Пятруся Макалю даводзілася выслухоўваць.

Дзе б ні знаходзіўся паэт — на ўзбярэжжы мора ці за рабочым сталом, у новай дарозе ці перад калыскай сына — усюды яго не пакідае адзін грамадзянскі клопат: як ажыццяўлі-цца ленынскія справы ў свеце:

З усіх чалавечых армія
Я сёння ўстаўці хачу
Тую,
якая раўняецца,
Тую,
якая змагаецца —
Па Ільічу.

Паэт яскрава разумее, што «пера-блытана высокая і нізкая ў жыцці», таму і не зніжае сацыяльных крытэ-рыяў пры ацэнцы той ці іншай з'явы. Ён перакананы, што для чалавецтва існуе «адно бомбасховішча — мір» і не стамляецца славіць

Асамблею зялёную
сосен,
дубоў
і бароз.

У аўтабіяграфічных нататках, спы-няючыся на ключавых момантах уласнага жыцця, паэт асабліва вы-дзяляе адну рысу: «На маю долю вы-пала шчасце бачыць і чуць многіх вы-датных людзей нашага часу. Ужо адзін іх пералік гаворыць сам за сябе: Пальміра Тальці, Юрый Гагарын, Сяргей Капёнкаў, Назым Хікмет...». Пра апошняга ён гаворыць асабліва

задуму архітэктара, рабінс забараненца.
Але як быць у выпадках, калі балконы са-праўды трэба перафарбаваць? То фарба стала кепскай, то дажджы і вятры разбурылі афар-боўку. Домакіраўніцтва не мае на гэта срод-каў. Але ж жыццё знаходзіць і сродкі і фар-бы. Магчыма, варта неяк каперэраваць жы-хароў і разам з домакіраўніцтвам здабыць фарбу?

Аднак вярнемся да наваёлаў. Не паіра-джанія аб адказнасці за «самадзейнасць», яны стараюцца ўнесці свае ўсталяваныя прыкметы (іны раз проста мянчанскія) ў афармлен-не двара. Спешна ўзводзіцца, рознакалібер-нымі паранічкі ля пад'ездаў. Адзін пад'езд абносіць «чунстак» каля сваіх вокан дратам, другі — дошкамі для падлогі (булаўніцтва ж небаці!). У выніку разумна спланаваныя газоны ператвараюцца ў рознакаліберныя га-родчыкі.

Увогуле, што датычыць ацэнаў, мы не ўлічваем вельмі многіх. Цяперашнія пасадкі дрэўнаў і кустоў гадоў праз пятнаццаць зме-няць усёвы выгляд мікрарайонаў. І, зразумела, справу гэтую нельга вускаць на самайкі. Планапроешчыкі ў прэктых прадуаддзянаць месцы пасадкі дрэў. Домакіраўніцтва ж у спе-шыцы мала прытрымліваюцца прасктаў. І... ініцыятыва пераходзіць у рукі мала дасведча-ных у гэтай справе жыхароў.

Трэба забяспечыць жыхароў патрэбнымі ра-камендацыямі, каб асвятлялі б усё патаніі афармлення двароў і балконаў. Накуль жа іх няма, дык мой сусед з ніжняга паверха пера-калаў цудоўны зялёны дван пад вокнамі і

НАШ ДВОР... Такіх — многа ў новых мікрарайонах кожнага горада. Архітэ-ктары, праекціроўшчыкі, будаўнікі ня-кваска працэвалі, стварылі зручную пла-ніроўку. У баку ад прамысловых прадпрыем-стваў, на-за межамі буйных транспартных ар-тэрый, сярод сучасных будынкаў — сучасны двор. Тут ёсць дзе адначыць, ёсць дзе пасу-шыць бялізну. Для дзіцяй малодшага ўз-росту — пляцоўка. Ёсць месца гадуліцы у ва-лейбол і баскетбол.
Але вось прыходзіць гаспадар новага рай-на — домакіраўніцтва. І выглед двара мяня-ецца — часта не ў лепшы бок. А здарэцца, што таварышам з домакіраўніцтва нестае ра-зумення задуму праекціроўшчыка або эле-ментарнага густу, каб не парушыць гэтую за-дачу. Ды і не заўсёды даходзіць рукі да кан-чэткавога добраўпарадкавання двара.
Зручнасць, прыгажосць, эстэтыка асяроддзя, у якім мы жывём (у далёкім выпадку групы жылых дамоў), стварэнне не толькі сродка-мі чыста архітэктурнымі. Значную ролю тут набываюць зялёныя архітэктары (драны, дека-ратыўныя кустарнікі, газоны і г. д.), плані-роўка пешаходных сьцежак і прасадкай част-кі, а таксама так звана малая архітэктурна (розыны прыстасаваны для дзіцячых гульніў сюртэліўкі, урны, лаўкі, ліхтары асяя-лення і г. д.). У практах усё гэта ўлічваецца. Але калі справа даходзіць да выканання, мно-гае робіцца кепска або не робіцца зусім. Ка-рыстаючыся гэтым, жыхары кожнага дома, кіруючыся самымі найлепшымі намерамі, пачы-наюць самастойна ўпрыгожваць двор.

Вось наваёла на другі ж дзень пасля ўся-лення ў новую кватэру ўжо старанна пера-фарбоўвае свой балкон. Яму, бачыце больш падабаецца зялёны колер, чым белы. Дзе ўжо тут пра нейкую там ціласнасць, гармонію... За першым наваёлам слянцаца другі — ён, мо-жа, і не меў намеру перафарбоўваць балкон, ды ў яго фарба засталася... Ён і рамы вокан перафарбаваў. А там, глядзіш, і трэці! І ча-пёрты наваёлы завяршыліся — стараюцца не адстаць ад першых. У выніку работа архі-тэктара, які з веданнем справы распрацаваў колерныя рады балконаў, маючы на ўвазе стварыць паўную кампазіцыю, перакрываецца. І вось ужо піль карагод дамоў стаў ня-рэчным, дысгарманічным.
«Мадэрнізацыя» балкона не канчаецца пе-рафарбоўкай. Вось ужо сусед злева перага-радыў тую частку балкона, якая праглядаец-ца, фанерна, а сусед справа — абрэзанымі роз-накаляровага пластыку. Вось ужо на кожным балконе вырасла інструкцыя для сушкі бл-зіны. Знешні выглед дома псуецца яшчэ больш. Тут было б працесі абвінавачанні архі-тэктараў — наколькі праекціроўшчыкі запінені думкай аб МАКСІМАЛЬНЫХ зручнасках для жыхароў. Але хто паў права жыхарам гар-дзіць немаведама што на сваім балконе? Аса-біва кепска выглядае надобная «самадзей-насць» на дамах наблізу буйных магістраляў.
А можна было б усё гэта напярэдніць — як гэта робіцца ў пэнтры нашага горада і ў ста-лім рэспублікі: домакіраўніцтва варта было напесціць таблічкі-аб'явы, якія таўмачылі б, што «новаўзбудзены», які зводзіць на нішто

Зноў у Ліма
Я РАСКАЖУ
ПРА
БАЛКОН...
10 **Ліма** 31.VIII.1970

падрабляна: «Нават не верылася, што гэта Назым Хікмет... Калі ён пачынаў гаварыць, узнікала адчуванне, што вы ўжо шмат гадоў з ім знаёмы, што ён ваш даўні сябра. Ён расказаваў пра свой лёс — жыццёвы і творчы. Сын аднаго з багацейшых турэцкіх магнатаў, самаахварна парваўшы са сваім класам, прыйшоў у рады змагаючыся за сацыяльную справядлівасць, за лепшы лад на зямлі. За гэта яму давялося заплаціць многімі гадамі пачку у турэмных адзіночках. І калі б не было гэтага грамадзянскага падвигу, магчыма, не было б паэта такой выбуховай моцы, паэта, які стаў родным для ўсіх, хто хоча бачыць у вышэйшым рангу на зямлі Праўду». Сказана дастаткова акрэслена — і што самае важнае для нас — засведчана творчай практыкай паэта. Ён разумее мастацтва як служэнне камуністычным ідэалам і найлепшы прыклад гэтаму бачыць у творчай практыцы трыбуна рэвалюцыі — Уладзіміра Маякоўскага, чый уплыў на сучасную культуру набывае сапраўды касмічны характар: «Ламаным радком, усходкамі вершы маланка піша». Нездарма Петрусю Макалю належыць адзін з лепшых твораў нашай паэзіі апошніх год — верш «Сікейрас», прысвечаны выдатнаму мексіканскаму мастаку. Перакананы камуніст, ён нават сваю адзіночку ператварыў у арэну вострай палітычнай барацьбы:

Цемрыла? Маніце! —
Встаўкі!
У рамцы сценаў турэмных!
У вочку замочным — з асцяж!
Промень, як ключ, завязнуў,
Камера — раздэжыця
Вялікай дынастыі вязняў.
Астрожнімі бразгаць брамамі
Піратам і імператарам,
Пакуль на зямлі не абрана
Праўда адзіным диктатарам.

Але ўсе цяжкія не вечныя. Лепшы таму доказ — пераможная рэвалюцыя на Кубе. І з'яўляецца зусім заканамерным, што паэт, акцэнтуючы ўвагу на святочным баку новага жыцця вострава Свабоды, пераклікаецца ў гэтым з вядомымі радкамі Яўгенія Бутушэнкі: «Рэвалюцыя — дело веселое. Надо весело делать ее». Але гэта не бесклапотная веселасць:

Толькі блізкае нямёркла
Кабура на паяску,
Як Паўднёвая Амерыка,
Што ў планеты на баку.

Ды глядзі —
Пусціўся ў таке.
Атуліўшы Кубе стап,
Малалы заўжды паўстанец —
Несціханы акія.

Пятрусь Макаль знайшоў ёмістую формулу сваёй узаемаадносін з чытачом, якая не можа не радаваць сваёй натуральнасцю і глыбінёй: «Мае радкі — працяг маёй рукі, якой мне столькі рук паціснуць трэба!». І будучыня ўяўляецца яму не інакш, як «дом сяброў, дзе ворагі пазбаўлены прапіскі». Гэта плённа і перспектыўная паэзія, у чым пераканаўся я, нядаўна пазнаёміўшыся з рукапісам новай кнігі паэта. Але не будзем забягаць наперад. Будзем цярплівымі і непаспешлівымі, як сам аўтар. А ён сапраўды можа быць задаволены плёнам сваёй удумлівай працы — сцірту залатасяга зерня не заслоніць надламана саломіна ці адзін асыпаны каласок. Пажадаем жа яму спорнай новай сябы і яшчэ буйнейшых усходаў!

зрабіў грады для ўкрану. Вось так!
Каго вінаваціць і завошта? Падумвай, драўніны трохі не там пасадзілі ці грады ўсканалі — дробязі!

А прыгадайце, што на двары дзяцей больш, чым дарослых. Яны растуць, яны выхоўваюцца ў тым асяроддзі, якое іх акружае. Калі мы хочам выхаваць іх як след, нам трэба дбаць і пра іх асяроддзе.

Прыяду і такі кур'ёз: домак'раўніцтва з першых ж дзён засялення прывезла адразу ж моцныя сталы для аматараў «забіваць казла», а вольны дзіцячы нясочныя стаяць дагэтуль без п'ясу. Невялічкі басейн пасрод двара на сёння без вады. Сталы паставілі, лаўкі — таксама, а вольныя ўзрыліся. Мабыць, таму так залучае ўранцы прыбяральшчыца, прыбіраючы напакіданыя на двары кучы недакуркаў.

Дробязі... Пастаўлены ліхтары для асвятлення, а праводку да іх не падвялі. Носіцца ўначы таксі калы групы дамоў, шукаючы патрэбны нумар, а нумар... І днём не ўбачыш! Дарчы, пра адрас гэтага двара: Гомель, пасёлак Фэстывальны, блок шосты і сёмы. Ды ці толькі гэты адрас?..

Мы надзвычай многа робім для дабрабыту чалавека. Архітэктары і будаўнікі робяць вялікую справу. І мы ім удзячны. Мабыць, трэба і работнікам камунальнай гаспадаркі дбаць, каб зробленае архітэктарамі і будаўнікамі захоўвалася належным чынам.

Гомель.

В. ПЯТРОУ.

БЯСКОНЦЫ грукат колаў, гром артылерыйскай канонады, пачуццё пякучага голаду... А праз шчыліну цяплушкі відаць, як адпываюць назад лясны і пералескі. да болю знаёмыя, такі любяць сасонкі і бярозы на ўзгорках, а побач счарнелыя хаты. Парэжаная, стапаная вайною родная зямля. Не ведае дванаццацігадовы Сцяпа, куды прывядуць яго гэтыя імклівыя, сталёвыя рэйкі, куды завязе гэты шумлівы, бы цыганскі табар, бежанскі цягнік. Але адно знае пэўна — чырвоныя адступваюць, а значыць і ён, Сірата-Сцяпка, як звалі яго ўсе ў Парэччы (рана застаўся без бацькоў, загубіла вайна), пойдзе за войскам, дзе ў яго шмат сяброў-прыяцеляў, ласкавых вясёлых хлопцаў.

Многа такіх вольных, абадраных, беспритульных дзяцей бадзеляўся ў той час на дарогах раздэртай грамадзянскай вайной, а потым пасляваеннай разрухай краіны. Вахмач, Натоп, гарады і вёскі Поўдня — дарогі блукання. І невядома, як бы

дзень выпускнік курса, артыст Сцяпан Хацкевіч, былы Сірата-Сцяпка, беспритульнік, быў залічаны ў трупы Віцебскага тэатра — БДТ-П, а праз тры гады маладога артыста запрасілі ў трупы БДТ-І тэатра, які носіць сёння імя Я. Купалы. З гэтым тэатрам назаўсёды звязваў свой творчы лёс Сцяпан Хацкевіч. На яго сцэне стварыў у навае васьмі дзесяткаў роляў — галоўных і эпізодычных. На падмостках гэтага тэатра пражылі сваё непаўторнае жыццё сцэнічныя героі Хацкевіча, лёс якіх выпакутаваў артыст.

Таленту Хацкевіча (а гэта ярка выявілася ў лепшых яго работах) уласціва яркая вобразнасць, народная сарвацінасць і шчырасць, эмацыянальная шырыня, дакладная псіхалагічная абмалёўка характару. Хацкевіч — акцёр па-сапраўднаму народны, а калі больш дакладна, — глыбока нацыянальны. Ён добра разумее душу простага чалавека. Вось чаму так палюбіліся глядачу яго Івашка ў «Карацарыне Жарнасек» М. Клімковіча,

чаканае — у непрыкметнай, ужо немалядой жанчыне адкрывае для сябе Серапіён характава чалавечай душы, якое шукаў шмат гадоў. І некуды знікае зухаватасць, цяплей голас, робіцца вялоўкімі, няўпэўненымі рухі. Хоць і адхілілі тут сватанне Цёткіна, але трапяткая, лірычная вера ў характава будзе гучаць у яго героі ўсё жыццё. Гэтаму матыву верыш!..

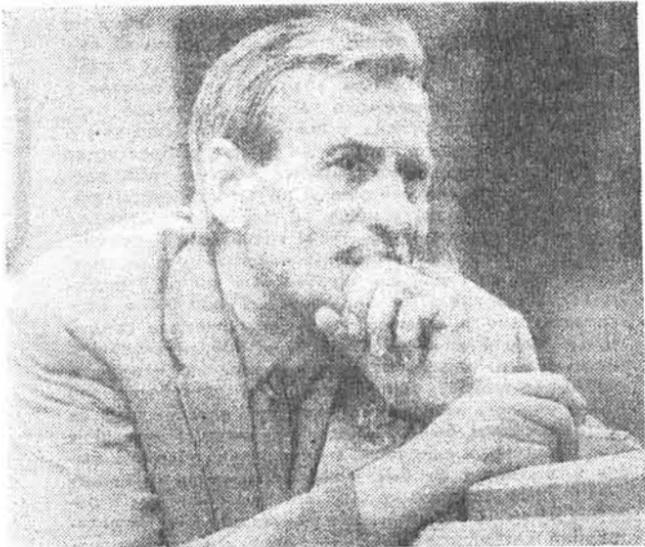
Адной з лепшых работ у творчай біяграфіі артыста з'яўляецца, на нашу думку, роля Кляшча ў спектаклі «На дне» М. Горкага (рэжысёр В. Эрын). Трагедыю працоўнага чалавека, кінутага на дно жыцця несправядлівым сацыяльным ладам, Хацкевіч перадаў з той вернасцю жыццёвай праўдзе, глыбока эмацыянальнай урушанасцю, якія пераконвалі глядача. Колькі горыч і нянавісці гучыць у маналогі трэцяга акта, дзе раздушаны, знішчаны Кляшч кідзе абвінавачанне несправядліваму свету, у якім яму давялося жыць, цярдзец і пахаваць усе свае падзеі. Глядзіш і думаеш — усё скончана, Кляшчу ўжо не

НАШЫ МАЙСТРЫ МАСТАЦТВА

Тамара АБАКУМОЎСКАЯ

СКРЫЖАВАННЕ ЯГО ДАРОГ

ЗАСЛУЖАНАМУ АРТЫСТУ БССР
С. ХАЦКЕВІЧУ — 60 ГАДОУ

склаўся далейшы лёс Сцяпы Хацкевіча, калі б не добрыя людзі. Ды і бацька пакінуў яму ў спадчыну любоў да працы, павагу да сумленна заробленага кавалка хлеба. Здарылася так, што некай прыбыўся Сцяпан да брыгады нафтавікоў, што цягнулі нафтаправод Баку — Батумі. Рабочыя хлопцы прыгрэлі беспритульніка. Тут, у паходным лагэры, атрымаў хлопці першую спецыяльнасць, тут прачытаў і першую сваю кнігу.

А родная зямля клікала і клікала да сябе. І хоць памяць захавала нямногае, па начах снілася роднае Парэчча. Угаворвалі сябры: куды паедзеш, ні родных, ні блізкіх — адзін, што бізун, да каго прыб'ешся? Сцяпан жа рашыў цвёрда — дамоў. І зноў цягнікі, неспакойнае дарожнае жыццё, неспакойнае, бо гэтым разам ён ехаў «зайцам». У дарозе здарылася са Сцяпанам падзея нечаканая, якая ў далейшым перавярнула ўсё яго жыццё...

У Растове «зайца» высадзілі. Наступнага цягніка чакаць было доўга, і хлопец пайшоў паглядзець горад. І раптам на агароджы гарадскога саду — вялізная афіша, якая абвешчала пра спектаклі. Сцяпан Фёдаравіч сёння не памятае, як называўся спектакль. Здаецца, гэта былі «Разбойнікі» Шылера. Толькі ён тады не чуў ні пра Шылера, ні наогул пра тэатр. А паглядзець, што гэта такое — карцела. Білета купіць не было за што. Пераскочыць праз паркан, схавацца пад сцэнай б'юмоу беспритульніку не штука. Так ён і прасядзеў пад сцэнаю і праслухаў увесь спектакль. Іменна праслухаў, бо выгнучы носу нельга было... Узрушэнае, якое перажыў у той вечар Сцяпан Хацкевіч, нельга параўнаць ні з чым. Так нарадзілася мара — тэатр.

Вядома, шлях да яго быў нялёгкі. Толькі хлопцу шчасціла ў жыцці на добрых людзей. Так сталася і на гуце «Глуша» над Бабруйскам, куды ён прыехаў пасля доўгай вандроўкі. Там Сцяпан вывучыў прафесію бацькі, стаў шкловыдзімальчыкам. Там упершыню выступіў на самадзейнай сцэне, з захапленнем іграў у «Пінскай шляхам» і ў «Ганцы». Там уступіў у камсамол. А завадатарам гэтай няўрымслівай камсамолкі быў сакратар ячэйкі Валодзя Быхоўскі. Многа ён зрабіў, каб выправіць хлопца на рабфак у Мінск, а потым на драматычныя курсы пры Наркомаце асветы БССР.

...16 верасня 1933 года. У гэты

сыграны ў юныя гады, салдат Чыбун, чалавек трагічнага лёсу, у «Днях нараджэння» І. Мележа, Буйкевіч у «Лявонісе на арбіце» А. Макаёнка.

У гісторыі беларускага тэатра асобнае месца займае спектакль «Канстанцін Заслонаў» А. Маўзона. У ім Сцяпану Фёдаравічу давялося іграць дзве ролі — у маладыя гады Семянціна, мужа камуніста-падполчыка; у новай рэдакцыі спектакля яму даручана роля дзядзькі Крушыны. Крушына — Хацкевіч чалавек негаваркі, стрыманы, дакладны ў кожным руху, сапраўдны «рабочы костачка». Можна сказаць, што ён нават чалавек суровы і сухаваты, але куды падзела с'гэтая яго стрыманасць і суровасць, калі разам з Кронляй чытае ён зводку Інфармбюро, якую прынёс Заслонаў, якой няўрымслівай радасцю свеціцца яго вочы, як звонка гучыць хрыплаваты і сцішаны рацеў голас. У гэтай сцэне раскрываецца глыбокая, нязломная душа старога Крушыны. І цэлыя гэтая і ўсхваляванасць перадаецца зале...

Дакапацца да глыбін чалавечай істоты, адшукаць у сваім героі стоснас, непрыкметнае з першага погляду, у вядомым адкрыць невядомае — такі нялёгкі шлях раскрыцця сцэнічнага характару выбірае артыст.

Той, хто больш як дваццаць гадоў назад глядзеў на купалаўскай сцэне спектакль рэжысёра Л. Літвінава «Запрацаваны хлеб» па п'есе А. Астроўскага, мабыць, запомніў Хацкевіча ў ролі Чапурына. І глядзчы, і прэса аднадушна адзначалі арыгінальнасць вырашэння ролі С. Хацкевічам, які адмовіўся ад традыцыйнай трактовкі Чапурына як грубага і наравістага купца. Чапурын Хацкевіча здольны на моцнае каханне, ён чалавек мяккай і шырокай душы.

Праз шмат гадоў артыст сустраўся з драматургіяй складанай, свосааблівай. Серапіён Цёткін у п'есе Л. Лявонава «У мяцеліцу» — мужык хітраваты, учэпісты, спраўны гаспадар. Не пананцавала Серапіёну, застаўся ён удаўцом з кучаю дзяцей. Галоўная яго задача цяпер — ажаніцца, як мага хутчэй прывесці ў дом гаспадыню. З гэтай мэтай і прывезла яго ў горад старшынша Лізавета. У такой сітуацыі не да кахання і, абы справу зрабіць. Ролю гэтую Хацкевіч вядзе з ледзь-ледзь прыкметнай іранічнай усмешкай у адрас свайго героя. Але вось сцэна размовы з Зіначкай (арт. М. Балінская). Раптам здараецца не-

падняцца, не вырвацца за шэрыя мурны сутарэння...

Як артыст працуе над ролямі? Як адбываецца гэты таямнічы, цікавы, хвалюючы працэс?

Відаць, кожнаму акцёру задаюць гэтае пытанне тыя, хто спрабуе напісаць аб іх рабоце. Сцяпан Фёдаравіч Хацкевіч адказаў на яго так:

— Па-рознаму. Над кожнай роляй па-рознаму і кожны акцёр па-свойму. Што для мяне галоўнае ў маёй рабоце? Вялікая роля? Не! Былае, цэнтральная роля прыносіць менш радасці, чым эпізод, чым маленькі кавалчак сцэнічнага жыцця чалавека, які стаў табе блізкім, лёс якога ты зразумеў да драбніцы, да апошняга наліўца, які стаў табе, акцёру, па-сапраўднаму блізкім. Так было са мною, калі працаваў я, напрыклад, над ролямі эмігранта Аляксандра ў спектаклі «Дзівак» Назыма Хікмета. Галоўнае ў нашай працы — «заचाпіць» зерне характару. Тут патрэбна і веданне «навакольнай» літаратуры, так сказаць, веданне прадмета, а, галоўнае, веданне жыцця, ну, і акцёрскага фантазія, інтуіцыя. Мой Аляксандр «жыве» на сцэне 10—15 хвілін, але да прэм'еры я ведаў пра яго столькі, што мог бы, відаць, напісаць аб ім цэлую кнігу. У нас у Мінску жывуць людзі, што вярнуліся пасля многіх гадоў блукання на Радзіму, і яны мне расказвалі, што гэта такое — сум па роднай зямлі. Ды і сам у ўспомніў далёкае юнацтва, мае вандраванні і маю мору — дамоў, дамоў. У кожным з нас заўсёды жыве гэтае вялікае пачуццё, якое мы і называем любоўю да Радзімы.

...У вольную хвіліну, закінуючы вуды за плечы, выпраўляецца Сцяпан Фёдаравіч на рыбалку. Відаць, няма ў Беларусі кутка, запаветнага рыбачкага месца, дзе ні пабываў бы ён са сваімі вудамі. І калі занятак гэты называюць модным цяпер словам «хобі», Сцяпан Фёдаравіч злеу.

— Проста без прыроды — нельга! Асабліва мастаку... Як не можа быць артыста без любові да роднай мовы, да гісторыі свайго народа, да роднай песні...

Такі і ён — шчыры, непасрэды, самабытны, як песня, якую спяваюць не вельмі гучна, затое ад сэрца.

31.VIII.1970

А М

11

4.

ЧАС паслухаць і самога нашага героя — што ён гаворыць следству пра сябе, пра замах, пра матывы, якімі кіраваўся.

Працэс допыту арыштаванага Пуліхава ад 15 студзеня 1906 года сведчыць аб паводзінах спакойных, цвёрдых, упэўненых.

Так, завуць яго Іван Пятровіч Пуліхаў, пацвердзіў абвінавачаны. Упоперак астатніх пытанняў уводнай старонкі працэснага бланка—узрост, рэлігія, род заняткаў і да т. п.—агульнае, размашчанае «адказаваць не жадае». (Так і бачу, як следчы хуценька гэтыя пытанні мармыча—разумею ж іх чысцюткую фармальнасць!—а ў чалавека наспраць ледзь прыкметная іронія на апухлых, пасіনেлых пасля ўчарашняга губах: маўляў, навошта ж траціць час на непатрэбшчыну...)

А вось канкрэтна па справе—гэта, калі ласка, гэта ён адказвае:

«Я прызнаю факт, што, з'яўляючыся членам арганізацыі, якая свядома паставіла сабе на мэце звяржэнне існуючага грамадскага ладу, кінуў бомбу... На пытанне аб вінаватасці—вінаватым сябе не прызнаю. Я належу да партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. Хацеў забіць губернатара Курлова за збіванне ў Курскай губерні сялян і выхаванцаў навучальных устаноў у Курску, а галоўнае за 18-е кастрычніка — масавы расстрэл на плошчы перад вакзалам станцыі Мінск. Тэрарыстычным актам над губернатара Курловым мінская рэвалюцыйная арганізацыя хацела звярнуць увагу ўрада на тое, што так далей працягвацца не можа. Міністр Вітэ перад мясцовай дэпутацкай выказкай, што губернатара Курлоў не магчымы і павінен быць зняты. Між тым, аб'яцанне гэтае засталася нявыкананым... Збіраючыся забіць губернатара Курлова—гэта пастаноўлена было мясцовай сацыял-рэвалюцыйнай арганізацыяй — я сам добраахвотна ўзяўся выканаць гэтае рашэнне. Аб тым, што расстрэл 18 кастрычніка ўчынены па загадзе губернатара Курлова, я, ды і наша арганізацыя, заключылі кіруючыся газетнымі звесткамі і грамадскай думкай. Снарад, якім я быў узброены, наколькі мне вядома, зусім такі, як і той, які нядаўна быў кінуты ў паліцмайсра Норава і не разарваўся. Гэтым я не хачу сказаць, што я зачынаў дзіцячую гульню, а сведчу толькі, што ў мяне не магло быць поўнай перакананасці ў тым, што ён разарвецца. Кідаючы снарад, я наўмысна выбраў такі момант, калі ля губернатара было нямнога людзей. Робячы гэта, я хацеў, каб як мага найменш было невінаватых ахвяр. Наколькі я быў нязначны і ён быў зусім бяспасечны на адлегласці ўсяго некалькі крокаў. Кінутым снарадам я пазлліў проста ў губернатара і думаў, што калі ён разарвецца, то будзе забіты губернатар, а пачобныя асобы паблізу яго атрымаюць ад асколкаў абалонкі толькі нязначныя драпіны...»

Ізмайловіч, як мы ўжо ведаем, у гэты дзень адмовілася адказаць «на ўсе прапанаваныя пытанні». Толькі 19 студзеня, на пяты дзень арышту, ужо калі і Пуліхаў, і яна знаходзіліся ў турме, а не ў паліцэйскай часці, следчому ўдалося занатаваць у працэколе, што арыштаваная «не адмаўляе» факту прыналежнасці да партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў і таго, што страляла ў Норава. Астатнія пытанні і на гэты раз засталіся без адказу.

«Належу да партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў...», «не адмаўляе факту прыналежнасці да партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў...» Разумею, што на гэтых радках той-сёй з чытачоў, мякка кажучы, спатыкнуўся. Сацыялісты-рэвалюцыянеры? Эсэры? Члены партыі, якая стане з цягам часу лютым ворагам бальшавікоў, са зброяй у руках выступіць супраць Савецкай улады?!

Праз многа-многа гадоў, калі запускаўся ў вытворчасць памянёны ўжо кінемарыс «Вуліцы бяссмерця»—пра змагароў-рэвалюцыянераў, імёнамі якіх названы вуліцы Мінска,—адзін асцярожны рэдактар нестойліва раіў адмовіцца ў сцэнарый ад навелы пра Пуліхава. Усё-такі—эсэр. «Але ж вуліца яго імя носіць!»—пярэчылі аўтары.—І мемарыяльны камень пастаўлены на могілках пры Савецкай уладзе! Пярэчанні гэтыя асцярожнага рэдактара не пераконвалі: «Камень—ён камень і ёсць. А назву вуліцы пераменяць, от усломніце маё слова—перамяняць!»

З вышнімі свайго часу, з вышнімі пазнейшага ўсеагульнага вопыту наш разумны рэдактар дакараў, нават судзіў закатаванага царскімі цівунамі Пуліхава за непрадбачлівасць.

За тое, што праз дваццаць гадоў пасля суда над ім Марыя Спірыдонова ўчаччаліца ў Маскве лева-эсэраўскі антысавецкі мяцеж.

За тое, што легендарны Азеф—славуты кіраўнік эсэраўскай баявой арганізацыі, трывожны сон не аднаго губеанатара і міністра—будзе выкрыты як звычайны правакатар, сталы агент ахранкі.

За тое, што эсэраўскія правадыры будуць усміхацца прыхільніцам на трыбунах Часовага ўрада...

Словам, за поўнае банкруцтва сацыялістаў-рэвалюцыянераў як партыі пад час, калі і рэвалюцыя, і сацыялізм становіліся явай.

Але ж банкруцтва гэтае стала фактам не толькі таму, што партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў страціла, так сказаць, маральны крэдыт у прыхільнікаў звонку, вакол. Авантурызм, фактычнае здрадніцтва сваіх вярхоў убачылі і ўсяядомілі тысячы людзей унутры партыі. Не ўсе, вядома, — мы ў гэтым перакананымся, прынамсі, на лёсе той самай Ізмайловіч. Але колькі радавых эсэраў—аб'ектыўна людзей сумленных і шчырых—перажыло ў тыя гады жорсткае, часам трагічнае расчараванне. Колькі яшчэ напярэдні канчатковага распаду партыі пакінула яе і перайшло да бальшавікоў. Хіба не магло так стацца, што сярод іх былі і Пуліхаў, калі б толькі да дзён, што ўзрушылі свет, яму выпала дажыць!..

Ды ў час, пра які мы расказваем, да гэтых дзён было далекавата. Слова правадыроў даходзіла да партыі не са змоўніцкіх контррэвалюцыйных явак, а

з царскіх казематаў, катаргі, эміграцыі. На ўсю Расію грывеў стрэл за стрэлам, выбух за выбухам: прыводзіліся ў выкананне прыгаворы баявых эсэраўскіх груп, найбольш зацятым царовым слугам — ад гарадвова да міністра. Стрэлы гэтыя скаланалі краіну, Еўропу, свет. Што ж дзіўнага, што іншыя гарацця юнацкія галовы не адразу маглі адрозніць псеўдарэвалюцыйнасць ад рэвалюцыйнасці сапраўднай і спакушаліся крыклівай дэкларацыяй дзеяння, архіканспіратыўнай рамантыкі, крывавай помсты катані! Ці варта, ці правільна будзе ўпікаць, ганьбаваць сёння за няправільнасць выбранага шляху, за палітычную блізарукасць, за пазнейшае здрадніцтва правадыроў тых, хто ўзнімаўся на шыбеніцу з чыстым сэрцам, з усведамленнем выкананага абавязку?..

Хто-небудзь з чытачоў, магчыма, спатыкнуўся, паціснуў плячыма і раней, на першых жа словах прыведзеных паказанняў Пуліхава. Сапраўды, што ж гэта такое: «...прызнаю факт, што... кінуў бомбу...», і тут жа: «на пытанне аб вінаватасці—вінаватым сябе не прызнаю». Нібыта і не дужа паслядоўна з пункту гледжання элементарнай логікі. Калі ўжо прызнаўся, што кінуў бомбу, значыць прызнаўся, што вінаваты. З першага механічна вынікае другое...

Але ці так адразу і вынікае? Ці той гэта выпадак, калі двойчы два абавязкова чатыры? У гісторыі расійскага рэвалюцыйнага руху, у гісто-

УЛ. МЕХАЎ

СЛУХАЕШЦА

СПРАВА ЗАМАХУ

НОВАЕ ПРА ІВАНА ПУЛІХАВА

рыі расійскага суда ёсць прэцэдэнт, які адказвае на гэтае пытанне не так, як элементарная логіка.

У 1878 годзе народніца Вера Засуліч страляла ў пецяярбургскага граданачальніка генерала Трэпава. Трэпаў быў паранены. Засуліч ні ў час следства, ні на судзе не адмаўляла, што страляла менавіта яна, ды і не магла б адмаўляць—страліла яна проста ў прыёмнай генерала, падаючы яму прашэнне, і адразу ж была затрыманая. Тым не менш Пецяярбургскі акруговы суд, які слухаў справу Засуліч, прызнаў яе невінаватой і вынес апраўдальны прыгавор. Славуты рускі юрыст А. Ф. Коні, які старшынстваваў на гэтым працэсе, пісаў потым у сваіх успамінах: «Вельмі многія былі абураны адмаўленнем вінаватасці падсуднай, пры наяўнасці фактаў злачынства і прызнання ў ім. Пры поўным неразуменні, якое існуе ў нашым грамадстве адносна судовых парадкаў і спосабаў выканання правасуддзя, амаль для ўсіх пытанне: «Ці вінаваты?»—і да гэтага часу раўназначнае пытанне: «Ці зрабіў?» І калі чалавеку, які сам прызнае, што «зрабіў», кажучы: «Не вінаваты»,—дык у грамадстве ўзнікаеца лямант, у якім шчырасць незадавальнення роўна толькі глыбіні невуцтва. У справе Засуліч быў менавіта такі выпадак, і ніхто не хацеў зразумець, што, гаворачы «не вінаватая», прысяжныя зусім не адмаўлялі таго, што яна зрабіла, а толькі не ставілі ёй гэтага ў віну...»

Стрэл Веры Засуліч быў актам помсты рэвалюцыйнага падполля граданачальніку за агідную абразу палітычнага арыштаванага. У час наведання Пецяярбургскага дома папярэдняга зняволення Трэпаў быў не ў гуморы і за тое, што студэнт Багалебаў, сутыкнуўшыся з ім на турэмным двары, не зняў шапкі (а нейкія паўгадзіны раней яны ўжо сустракаліся, і Багалебаў вітаўся з генералам), загадаў Багалебава высекчы. Такія абразлівыя фізічныя пакарэнні ў дачынненні да палітычных—тым больш, што па справе Багалебава яшчэ не было канчатковага прыгавору — законам не дазвалялася, і ўчынак Трэпава выклікаў абурэнне, пратэст, асуджэнне не толькі ў асяроддзі нелегальных, а і ў друку, у ліберальнай грамадскасці. Апраўдваючы Засуліч, прысяжныя і сам А. Ф. Коні далучыліся да гэтага абурэння і праявілі нейміручую ў гісторыі расійскага суда грамадзянскую мужнасць, высакароднасць, справядлівасць.

Пуліхаў «...хацеў забіць губернатара Курлова за збіванне ў Курскай губерні сялян і выхаванцаў навучальных устаноў у Курску, а галоўнае за 18-е каст-

рычніка—масавы расстрэл на плошчы перад вакзалам станцыі Мінск...» Ці былі гэтыя падставы важкімі, каб, не адмаўляючы свайго ўдзелу ў замаху, у той жа час мець маральнае права не прызнаваць сябе вінаватым?

Звернемся да падзей, на якія Пуліхаў спасылаецца.

5.

НА СХІЛЕ гадоў, успамінаючы мінулае, П. Курлоў у кнізе «Канец рускага царызму» не абмянае ніводнай з гэтых падзей. Але падае іх так, што хоць ты яго сёння да ліку святых далучай—такі ён заўсёды быў мудры, гуманны, памяркоўны. Ну вось даслоўна пра канфлікт з курскімі навучэнцамі:

«Пасля пахавання вялікага князя Сяргея Аляксандравіча я паехаў у Курск (Курлоў займаў тут пасаду віцэ-губернатара.—У. М.), дзе заўважалася ў той час моцнае хваляванне сярод навучэнцкай моладзі, асабліва ў каморніцкім вучылішчы, і дзе ў зямстве вялася энергічная прапаганда так званым трэцім элементам. Апошняму ўдалося, урэшце, наладзіць вулічную дэманстрацыю, у час якой справа дайшла да сутычкі з паліцыяй. Само сабой зразумела, што ў рэвалюцыйным друку хутка з'явіліся непазбежныя паведамленні пра збіванні ўдзельнікаў гэтай дэманстрацыі, прычым галоўная роля ў гэтым прыпісвалася мне, хоць мяне ў той час зусім не было ў Курску. У сапраўднасці я меў дачыненне да гэтых, так званых, масавых збіванняў пазней, пасля вяртання з Масквы. Са мною разам працаваў пракурор Харкаўскай судовай палаты С. С. Хрулёў, які асабіста дапытваў вінаватых у маёй прысутнасці. Пры гэтым было з несумненнасцю ўстаноўлена, што паліцыя ў сваіх дзеяннях не дазволіла ніякага гвалту з насельніцтва...»

Тут будзе дарэчы заўважыць: «рэвалюцыйны друк» паводле Курлова—паняцце дыяпазону надзвычай шырокага. Рэакцыянер, зацятый манархіст (так і піша пра сябе: «З'яўляючыся перакананым правым...»), ён нават у мемуарах, напісаных пасля гібелі расійскага самаўладства і з яўным усведамленнем, што гібель гэтая была гістарычна непазбежнай, не можа ўтрымацца ад вернападданніцкай замілаванасці, калі гаворка заходзіць непасрэдна пра асобу самадзержца ці членаў яго сям'і і рэвалюцыянеры для Курлова ўсе, хто дазваляў сабе хоць найменшую палітычную фронтду. Яму волю — да адной сценкі паставіць бы і бальшавікоў, і тэрарыстаў-эсэраў, і палітыканаў з кадытаў, нахштат князя Далгарукава.

Таму ніякага сумнення няма, што юрыдычны штотыднёвік «Право» з яго нятоеным кадыцкім ухілам быў для Курлова таксама выданнем крамольным, рэвалюцыйным, «чырвоным». Але мы з вамі ведаем капеечную цану кадыцкай «чырвані» (рэвалюцыйнае выданне — у кожным нумары: «Мы, імператар Мікалай II, павяляем...»). І калі ўсё-такі гартаем гэты прафесарскі штотыднёвік, то менавіта для таго, каб паглядзець на падзеі, у якіх курскі віцэ-губернатар не ўгледзеў «ніякага гвалту з насельніцтва», вачыма публікі па тым часе шанюнай, лаяльнай, не бунтоўнай.

І вось што чытаем нават тут:

«...Калі вучні рушылі ад Марынскай гімназіі да Маскоўскай вуліцы, чуюцца раптам свісток і гучны загад паліцмайсра: «Рэзервы, уперад! Бі!» Гарадзавія, кіруючы акалодчымі наглядчыкамі, з шапкамі ў руках і мужыкі-стражнікі з кулакамі накідаюцца на натоўп вучняў, і пачынаецца нешта жажлівае. Прыстаў Пузанаў крычыць: «Бі направа і налева!» Б'юць вучняў па твары і куды папала. Тыя пад ударамі падаюць на зямлю, іх падымаюць за валасы і ўдарамі зноў збіваюць з ног, топчучы нагамі (пудовымі мужыцкімі ботамі). Аднаго гімназіста 11 год, ужо збітага з ног, стражнік хапае за валасы і б'е галавою аб брук. Невагогодная сцена. Многія пабіты да паўсмерці. Ратавацца няма дзе. Спрабавалі ратавацца ў пад'ездах Сямёнаўскай бібліятэкі, але тут стаяў прыстаў і адкідаў усіх хлапчукоў, якіх шукалі там сховішча, прычым адзін з кінутых ім хлапчукоў трапіў пад каня гарадвова і атрымаў моцнае пашкоджанне галавы. Уцэкачоў білі бізунамі. Калі абураная публіка звярнулася да жандарскага палкоўніка Велька, які стаяў сярод гледачоў, з просьбай спыніць пабоішча, той спакойна адказаў: «Панове, вы ведаеце, я—чалавек мірны і нічым памагчы не магу».

Апошні акт драмы разыграўся на Краснай плошчы, дзе знаходзяцца красныя і рыбчыя рады, мясныя крамы і да якой прылягае базар. Тут на дапамогу паліцыі высыпалі, відаць, загадзя арганізаваны ёю мяснікі, краснарадцы, дробныя крамнікі і розны базарны зброд. Гэтым збродам збіваўся ўжо не натоўп і групы выхаванцаў, а кожны сустрачны вучань. Тут смяротна быў пабіты адзін каморнік і адзін студэнт...»

Курская гарадская ўправа ў тыя дні прызначала, што «нягледзячы на ўсе намаганні выявіць сабе прычыны, якія выклікалі гэтую дзікую расправу з дзецьмі, не ведае ніводнага дзеяння з боку навучэнцаў, якое давала б повод паліцыі з такой нічым не апраўдаемай жорсткасцю напасці на безбаронных дзяцей...» Управа прасіла «ў мэтах хутчэйшага супакоення жыхароў горада» звольці з пасады паліцмайсра Зарына і прыстава Пузанава. Але на хадайніцтва гэтае міністр унутраных спраў адказаў адмоўна. Ці не таму менавіта, што віцэ-губернатарам Курловым і пракурорам Хрулёвым «было з несумненнасцю ўстаноўлена, што паліцыя ў сваіх дзеяннях не дазволіла ніякага гвалту з насельніцтва...»!

Мы ўжо ведаем, што праз два месяцы, у красаві-

*Працяг. Пачатак глядзі ў мінулым нумары «Літаратуры і мастацтва».

ку, у Курску арыштуе групу маладых рэвалюцыянераў і двое з іх, Міхаіл Сакалоў і Клара Бродская, назавуць сябе Іванам Пуліхавым і Аляксандрай Ізмайловіч. (Цяпер зразумела, чаму харкаўскі пракурор паспяшаўся напаміць пра гэта віленскаму калегу, даведаўшыся пра замах у Мінску, — спрацавалі даўнія сімпатыі і ўзаемеразуменне з Курловым!). Але калі затрыманы маладыя «палітычныя», утойваючы свае сапраўдныя імёны, называюць сябе Іванам Пуліхавым і Аляксандрай Ізмайловіч, значыць іх абоіх, Пуліхава і Ізмайловіч, добра ведалі падпольшчыкі там, далёка ад Мінска. Дык ці не ў дні навуэнціх хваляванняў былі яны ў Курску? Ці не бачылі зверствы паліцыі на ўласныя вочы?

І яшчэ Курлоў піша, што найбольшыя хваляванні былі ў каморніцкім вучылішчы. Дык можа таму, што тут, сярод калеж, найхутэй знайшоў і даўніх знаёмых, і наогул агульную мову патомны каморнік (прафесія бацькі), сам нядаўні студэнт Пецярбургскага каморніцкага інстытута (не закончыў, бо быў высланы з Пецярбурга) Іван Пуліхаў?

Зрэшты, гэта пакуль што гіпотэзы, якія могуць і не пацвердзіцца. Але несумненна, што расправа з курскімі навуэнцамі зрабіла адну з самых драматычных зарубак ва ўражлівым сэрцы Івана Пуліхава. І калі чалавек, які стаў увавасленнем беспакаранасці гэтай расправы (курскі губернатар апублікаваў не адно аб'яцанне, што «падзеі 12-га лютага і ўсім дзеяннем розных чыноў будзе дадзена справядлівая поўная ацэнка» і што даручана гэта віцэ-губернатару Курлоў), зноў сустракаецца на сваёй дарозе; калі ён ужо сам паўнаўладны губернатар і да таго ж, як бы ў здзек з тваіх пачуццяў, прывозіць з сабой у Мінск у якасці прыбліжанай асобы крывавага курскага паліцмайсра (успомніце: у пераліку важных чыноў губернатарскай канцэлярыі, якія стаялі поруч з Курловым у Петрапаўлаўскім саборы 14 студзеня, называецца і імя правадцеля гэтай канцэлярыі Зарына), то...

Не будзем забягаць уперад. Разгледзім па чарзе наступны матыў, якім тлумачыць Пуліхаў замах—збіванне ў Курскай губерні сялян.

Паводле кнігі Курлова—і гэтых збіванняў не было. І зноў жа—абсалютна беспадстаўна «рэвалюцыйны друк на працягу многіх гадоў абвінавачваў мяне ў тым, што я сек сотні сялян вёскі Дубовіцы і суседніх сёл і вёсак». Не было гэтага, ніколі не было. А было... ну, гэты лёгкі каўбойскі ваяжык з эскадронам драгун на месцах, дзе адбыліся або рыхтаваліся пагромы маёнткаў. Гэтка мілая венская аперэта, і ён, Курлоў,—яе блакітны герой.

«...Будучы перакананы, што ад іншых можна толькі тады чакаць выканання цяжкага задання, калі сам падаеш добры прыклад, я загадаў падаць мне палкавога каня і на чале эскадрона выехаў з Дзмітрава...»

«...Конь пада мной хістаўся ад стомы, але мы ўсё такі выканалі нашу задачу...»

«...Я растлумачыў ім усю злачыннасць і недапушчальнасць пагромаў і выказаў упэўненасць, што яны нічога такога сабе не дазваляць. Натойп адказаў гулам адабрэння і згоды...»

І ўсё—такі нават тут, ва ўласных мемуарах, праз белазубую ўсмішку аперэтаннага каўбоя не-не ды ашчэрвае воўчыя клькі зацяты карнік:

«...У маёнтку Шауфуса нашы драгуны разганалі пагромчыкаў, якія спрабавалі адзець на санях нараваную маёмасць. Я загадаў арыштаваць дваццаць чалавек і забраць іх сані...»

«...Нейкі селянін напэў ззаду на вахмістра і нанёс яму калом удар па галаве. Уся мясцовасць была пакрыта народам, яна варожа настроеная. Я загадаў эскадрону спыніцца і даць схопленаму селяніну тут жа на месцы, у прысутнасці ўсяго натоўпу, 25 розгаў. Шум і варожыя крыкі ў момант сціхлі...»

«...Вылучаўся сваім амаль задзірлівым выглядам высокі малады селянін, які, як потым высветлілася, быў старшынёй у той воласці, дзе было спалена Волкаўскае і разгромлена некалькі іншых маёнткаў... Я загадаў зняць з яго адзнакі старшыні ў знак таго, што здымаю яго з пасады, і арыштаваць яго, бо прыстаў казаў мне, што мае дакументы, якія ўпаўне даказваюць яго вінаватасць...»

«...Драгуны выставілі патрулі, і выгляд кавалерыі да таго напалохаў сялянскую масу, якая рухалася да завода, што яна палічыла за лепшае павярнуць назад...»

Чытаеш такое, і нешта зусім не здаюцца табе дабрадушнымі і замілаванымі, як гэта падае Курлоў, словы, пачутыя ім на адным з сабраных яго драгунамі сялянскіх сходаў: «Мы з Дубовіц ведаем, што ваша правасхадзіцельства жартаваць не любіць». І пачынаеш разумець, чаму яшчэ доўга, праз гады і гады, не толькі ў рэвалюцыйнай прэсе, а нават на пасаджэннях дзяржаўнай думы не сціхала абурэнне імпэтам Курлова на Куршчыне. І згаджаешся, што гэты імпэт не мог не трапіць на рахунак, выстаўлены губернатару Пуліхавым і яго сябрамі...

Нарэшце, трэці матыў. Як сказаў Пуліхаў следчаму—галоўнае.

Расстрэл 18 кастрычніка 1905 года дэманстрацый мінчан застаўся ў памяці народа, як «курлоўскі». Год праходзіць за годам. Само імя Курлова даўно забыта. Раскажа вам сёння, што быў такі гаспадар губерні ў Мінску, апошч спецыялістаў, хіба што аматар-кравазнаўца. А словаспалучэнне «курлоўскі расстрэл»—жыве! Страшныя ж вы пакунілі пра сябе напамінак, пан камергер двара яго вялікасці!.

Па ўспамінах самога Курлова, ён, канечне ж, і тут не быў вінаваты і блізка. Проста на вакзале, куды прыйшлі дэманстранты, «батарэйны камандзір...» не папярэдзіўшы натоўп, каб ён не набліжаўся да войска, «дапусціў яго на вельмі блізка адлегласць». Натойп за некалькі крокаў ад салдат паставіў стол, узнікаючыся на які, прамоўцы пачалі гаварыць супрацьурадзавы і абразлівыя для цара правомы. Нехта адабраў у начальніка аховы шапку і да яе прымацаваў чырвоны сцяг, затым натоўп пачаў адбіраць вінтоўкі ў варты, якая стаяла да гэтага спакойна. Гэтага салдаты не сцяргалі і раптам, без чыйго-небудзь загаду, адкрылі па натоўпе бязладны агонь. Да іх далучыліся салдаты, якія стаялі на мосце і насыпу, і таксама пачалі страляць у натоўп, у выніку чаго на месцы засталася шмат параненых і забітых...»

«Без чыйго-небудзь загаду...»—вось што Курлоў

усяляк і ўсюды падкрэсліваў. Але чытаем прадстаўленне пракурора Віленскай судовай палаты Ястрабцава обер-пракурору першага дэпартаменту сената, і нешта не сыходзіцца яно з тым, што сцяргалі Курлоў:

«Яшчэ 12 кастрычніка толькі ў прадбачанні магчымасці ўзнікнення ў гор. Мінску хваляванняў мінскі губернатар Курлоў сабраў асобую нараду з удзелам запрошаных ім віцэ-губернатара, паліцмайсра, ваенных улад і некаторых іншых асоб...»

Адкрыўшы пасаджэнне прамовай, п. губернатар выказаў сваё меркаванне, што ў выпадку ўзнікнення вулічных хваляванняў неабходна іх неадкладна спыніць усімі сродкамі, не выключваючы ўзброеных сіл.

Умешваючыся далей ужо ў сферу дзеянняў ваенных улад, губернатар, па словах віцэ-губернатара Чарнцова і жандармскага падпалкоўніка Хрыпава, выказаўся так: «Халастых патронаў не браць і ў паветра не страляць» (паведамлена мне Чарновым і Хрыпавым)...»

Цяпер становіцца ясным, чаму намеснік мінскага гарадскога галавы Стэфановіч, тэлеграфуючы пра падзеі 18 кастрычніка старшыні савета міністраў Вітэ («...У гэтай крывавай бойні забіта каля сотні, паранены сотні, насельніцтва вельмі ўстрывожана, у выніку чаго забастоўка ў горадзе і на чыгунцы працягваецца...»), зазначае:

«Адзінымі сродкамі супакоення і прадухілення далейшага кровапраліцця экстраане пасаджэнне думы лічыць: неадкладнае выдаленне галоўнага віноўніка халастай падзеі губернатара Курлова і яго саўдзельнікаў, неадкладнае прызначэнне сенатара для расследавання крывавага падзеі, прыцягненне галоўных віноўнікаў да крымінальнай адказнасці...»

Пракурор Мінскага акруговага суда Бібікаў таксама шле шыфроўку за шыфроўкай міністру юстыцыі: «...Настрой насельніцтва да губернатара, такі, што яго жыццю ўвесь час пагражае небяспека...»

Курлова выклікаюць у Пецярбург. Курлоў вымушаны пісаць нейкія тлумачэнні. Курлоў пачынае непакойца—у фондах Цэнтральнага гістарычнага архіва БССР захоўваецца яго запіска Чарнцову, у якой губернатар даволі нервова просіць свайго намесніка абвергнуць абвінавачанне, быццам ён, Курлоў, гаварыў гэтыя словы: «Халастых патронаў не браць...»

А ў друку, у лістоўках, на легальных і нелегальных сходах не сціхае абурэнне, гнеў, прыкрысць. Бо сам жа Курлоў афіцыйна дэманстрацыю 18 кастрычніка дазваляў; сам жа з балкона свайго дома павіншаваў народ з высокай царскай міласцю—маніфэстам ад 17 кастрычніка аб дараванні палітычных свабод; сам жа выканаў, хоць і мулячыся, патрабаванне дэманстрантаў аб вызваленні з турмы палітычных зняволеных (хай толькі тых, што былі арыштаваны па асобным губернатарскім загадзе надоечы). І пасля ўсяго гэтага...

Абурэнне грамадскасці аказалася марным. Як і спробы пракуратуры быць аб'ектыўнай. 31 снежня 1905 года камандуючы войскамі Віленскай ваеннай акругі генерал-лейтэнант Крышвіцкі спыніў следства па справе аб зводным батальёне 239-га пяхотнага Окскага палка, які расстрэльваў у Мінску дэманстрацыю 18 кастрычніка, «...за адсутнасцю ў справе вінаватасці каго-небудзь з чыноў, якія ўваходзілі ў састаў азначанага батальёна...» А 5 мая 1906 года сенат прыме шматслоўнае вызначэнне аб тым, што «...не ўгледжвае... якіх там ні было падстаў для пачынення супраць Курлова крымінальнага праследавання».

Але к гэтаму часу над Курловым ужо адбудзецца іншы суд.

Суд, гісторыю і вынікі якога мы тут даследуем.

6.

25 ГА СТУДЗЕНЯ 1906 года Яўгенія і Марыя—сёстры Аляксандры Ізмайловіч — кожная паасобку падаюць на імя пракурора Віленскага ваеннага суда ідэнтычнае прашэнне:

«Па атрыманых мною звестках следства па палітычнай справе сястры маёй Аляксандры Адольфаўны Ізмайловіч заканчваецца, а таму прашу Ваша Правасхадзіцельства даць мне дазвол на спатканне з вышэйпамятанай сястрой маёй, аб чым прашу зрабіць адпаведнае паведамленне п. пракурору Мінскага акруговага суда...»

Звесткі ў сясцёр былі правільныя. Пуліхава і Ізмайловіч сапраўды таго ж 25 студзеня—на адзінаццаты дзень пасля арышту—было абвешчана, што следства па іх справе закончана і матэрыялы накіроўваюцца пракурору Мінскага акруговага суда. Следчы спяшаўся—справа прыцягвала задужа высокую ўвагу. Ды, зрэшты, не так і складанай была на гэты раз яго работа. Высвятленне ўнутраных спружын учынку падследчых ён не лічыў сваім абавязкам, а знешнія эканамічныя былі як на далоні, ніхто іх не ўтойваў. Зьялася работа следчага, па сутнасці, да выканання чыста фармальнага працэдур — збору прадугледжаных судовым дакументаў.

Так, Ізмайловіч нарадзілася ў Пецярбургу, але ў якой менавіта царкве была хрышчоная, сёстры скажаць не магі. Адсюль у папках справы надакучлівае мноства пісем да пецярбургскіх прыставаў з просьбай пашукаць у царкоўных кнігах адпаведны запіс, і адказаў гэтых прыставаў ці непасрэдна царкоўных службаў, што запіс не знойдзены.

Абое падследчыя былі затрыманы непасрэдна на месцы замаху і зробленага не адмаўляючы. Але ўсё роўна праводзіцца працэдура пацверджання асобы кожнага з іх сведкамі замаху. Толькі адзін са сведкаў, паліцмайстар Нораў, просіць вызваліць яго ад гэтай фармальнасці — не хоча ісці ў турму, «паколькі кожнае з'яўленне на вуліцы спалучана для мяне з небяспекай, ды, урэшце, на маю думку, у гэтым няма і патрэбы...»

Нораў, вядома, недарма баяўся паказацца лішні раз на вуліцы. Рэвалюцыйнае падполле зусім не абмякавае было да лёсу зняволеных таварышаў па барацьбе. Захавалася яшчэ адно цікавае з гэтага пункту гледжання сведчанне.

7-га чэрвеня 1906 года, ужо праз некалькі месцаў пасля суда над Пуліхавым і Ізмайловіч і прывядзення ў выкананне прыговору гэтага суда, былі машыніст дэпо Лунінец Аляксандр Хахлоў, які знаходзіўся тады ў турме, напісаў пісьмо свайму начальству са слёзнай просьбай пахадайнічаць перад губернатарам аб вызваленні яго з турмы, паколькі ён, Хахлоў,

арыштаваны па непаразуме—у забастоўцы і не збіраўся ўдзельнічаць, а толькі выпадкова, з дурной цікаўнасці, апынуўся на мітыngu забастоўшчыкаў. І вось у гэтым подлым пісьме ёсць такія радкі: «...А як чалавек добранадзейнага вы можаце паказаць мяне яго правасхадзіцельству па справе адкрыцця змовы на ўцёкі Пуліхава, які рабіў замах на жыццё яго правасхадзіцельства. Пра гэта вы, будучы начальнікам у нас, я думаю, ведалі, і што гэтая змова была своечасова паведамлена пану Дабрынеўскаму (тагачасны начальнік мінскай турмы.—У. М.). Пасля прачытання прашу вас пісьмо знішчыць, і пра маё паведамленне аб Пуліхаве, спадзяюся, застанецца паміж намі».

Іуда Хахлоў спадзяваўся дарэмна. Начальства не падбала аб тым, каб пісьмо знішчыць, і яно захоўваецца ў Цэнтральным гістарычным архіве БССР. Подласць і здрада ніколі не паважаліся нават тымі, дзеля каго і на чью карысць яны рабіліся...

Але чаму прашэнне сясцёр Ізмайловіч пададзена на імя пракурора ваеннага? І Курлоў, і Нораў—прадстаўнікі адміністрацыі грамадзянскай. Самі ўдзельнікі замаху таксама ніякага дачынення не маюць да войска. Следства вядзецца, як мы бачым, цывільнымі судовымі органамі. І аналагічная справа Веры Засуліч, як мы памятаем, разглядалася не ваенным судом, а прысяжнымі...

Тое і яно, што працэс Веры Засуліч на многія дзесяцігоддзі з'явіўся для царызму незабытым урокам. Неспадзяваныя вынікі яго прымуслі ўладу зрабіць захады для папярэджання такіх нечаканасцей. Ужо непасрэдна пасля працэсу сенат прыняў рашэнне, паводле якога справы аб злачынствах «супраць парадку кіравання» надалей не падлягалі суду прысяжных. А ў неспакойны час, калі адбываюцца падзеі нашага даследавання, у Расіі дзейнічае так званая «Палажэнне аб мерах па захаванні дзяржаўнага парадку і грамадскага спакою». І менавіта згодна з гэтым палажэннем, як сведчыць сакратная адносіна ваеннаму пракурору Віленскага ваенна-акруговага суда ад камандуючага войскамі акругі генерал-лейтэнанта Крышвіцкага, міністэрства ўнутраных спраў накіравала справу Пуліхава і Ізмайловіч «да ваеннай падсуднасці для суджэння па законах ваеннага часу».

Ваенны суд—справа нядоўгая. Тым больш, што лёс падсудных—гэтым яна дыхаюць падштыты ў папках дакументаў—прадвырашаны быў яшчэ да таго, як паўсталі яны перад сваімі суддзямі.

5-га лютага памочнік ваеннага пракурора акругі закончвае ў Вільні складанне абвінавачваўчага акта.

7-га лютага ваенна-акруговы суд у складзе часова выконваючага абавязкі старшыні суда генерал-маёра Нікіфарова, ваенных суддзяў генерал-маёра Кошалева і палкоўніка Лапацкіна, пры ўдзеле ваеннага пракурора генерал-маёра Загоскіна і пры сакратары калексім саветніку Дэль заслухаў наступіўшую справу, адзначыў, што «справа поўная і асаблівых распараджэнняў не патрабуе; маруднасці і нядбайнасці пры правядзенні следства не ўгледжана», і пастанавіў «справе даць далейшы ход, разгледзеўшы ў гор. Мінску па законах ваеннага часу ва ўсім аб'ёме пры закрытых дзвярах».

У Мінск накіроўваюцца адпаведныя паперы, і старшыня Мінскага акруговага суда 10-га лютага прызначае падсудным абаронцаў: Пуліхава—прысяжнага паверанага С. Ю. Нейфаха, Ізмайловіч—прысяжнага паверанага І. І. Віткевіча. Абодвум абаронцам паведамлена, што 14 лютага а 5-й гадзіне вечара «яны павінны прыбыць у Мінскую турму для прысутнасці пры ўручэнні азначаным падсудным копіі абвінавачваўчага акта».

Яшчэ дзень—другі, і начальніку ахраннага аддзялення ў Вільні, а ў Мінску—пракурору акруговага суда і паліцмайстру ідуць сакратныя адносіны, што склад прызначанага суда едзе з Вільні ў Мінск раішнім поездам 14-га лютага.

Пасланы паведаваць (Курлоў запрашэнне не на стандартным бланку, а ветлівым пісьмом—«прашу ваша правасхадзіцельства...»—падпісаным старшынёй суда генералам Нікіфаравым). Начальніку Мінскага ахраннага аддзялення паведамлена «да ведама і прыняцця адпаведных захадаў, якія Вамі будуць палічыны неабходнымі», што пасаджэнне суда прызначана на 16 лютага, на 11 гадзін раніцы. Паліцмайстар Нораў—ужо не як сведка, а менавіта як паліцмайстар—папярэджаны аб гэтым таксама.

І раптам даволі чепрыемая нечаканасць. Роўна за 24 гадзіны да пачатку пасаджэння.

«Яго правасхадзіцельству пану старшынёй часовага ваеннага суда ў горадзе Мінску.

Дачкі генерал-лейтэнанта
Аляксандры Адольфаўны Ізмайловіч

Прашэнне.

Маю гонар заявіць Вашаму правасхадзіцельству, што я выбрала сваім абаронцам па справе маёй, якая падлягае разгледжанню часовага ваеннага суда, прысяжнага паверанага акругі С.—Пецярбургскай судовай палаты Мікалая Дзмітрыевіча Сакалова, а таму паконайша прашу Ваша правасхадзіцельства дапусціць пана Сакалова да абароны, дазволіць яму спатканне са мною і разгледжанне справы.

Лютага 15 дня 1906 года
Аляксандра Адольфаўна Ізмайловіч».

Можна ўявіць, як зморшчыліся суддзя генерал Нікіфарав і пракурор генерал Загоскін. Асоба адваката Сакалова была тады шырока вядомая. Імя яго часта мільгала ў справах і адвакатаў і палітычных працэсаў. І далёка не кожны абвінавачваўца мог з годнасцю гэтаму абаронцу процістаяць. У двухтомнай «Гісторыі рускай адвакатуры» выдання 1914 года ёсць, прынамсі, такія радкі: «Прысяжны павераны М. Д. Сакалоў, што выступаў грамадзянскім істцом у Кішынёўскім працэсе аб пагроме, быў арыштаваны, пасаджаны ў турму і затым адміністрацыйна высланы за тое, што, як сказана ў пастанове губернскага суда, ён распаўсюджаў на судзе і па-за судом няправільныя звесткі аб прычынах пагрому».

Не ад добрага жыцця кішынёўскі губернатар схаваў у турму сталічнага адваката. І не проста гульнёй у фронду, у папулярны пачасе лібералізм былі для Сакалова такія выступленні Сацыял-дэмакрат, прыхільнік бальшавікоў, М. Д. Сакалоў кіраваўся на працэсах не адным прафесіянальным абавязкам, а і перытыным, рэвалюцыйным сумленнем. Не дарма праз тры гады, на дадатковых в'ябарых у Пецярбургу ў III Дзяржаўную думу, менавіта ён, Сакалоў, будзе выстаўлены кандыдатам ад РСДРП. «Масы павінны пазнаёміцца яшчэ раз з новай, больш цяжкай для дэмакратыі, абстаноўцы з партыямі, якія прэтэндуюць на назву дэмакратычных. Масы павінны пазнаёміцца яшчэ і яшчэ раз з адрозненнямі буржуазнай дэмакратыі ад той, якая выстаўляла на гэты раз М. Д. Сакалова...» — напіша ў сувязі з выбарамі ў газеце «Новый День» 14 верасня 1909 года Ул. Ільін. Мы ведаем, хто такі Ул. Ільін. Гэта — У. І. Ленін.

Пройдуць яшчэ гады і разыдуцца дарогі М. Д. Сакалова з дарогамі левінаў. Больш таго — Ленін будзе неаднаразова разка яго крытыкаваць. Але мы ў вамі знаёмімся з Сакаловым 1906 года.

Адвакат і з вопытам, і з хваткай, і з аўтарытэтам, і з пазіцыяй, якая, вядома ж, ніяк не магла заставіць ні суддзю, ні пракурора, ён уключаецца ў працэс, які мы даследуем. Ах, як ахвотна абодва генералы — Нікіфарав і Загоскін — адмовілі б Ізмайловічу. Ды Сакалоў ужо ў Мінску, у гасцініцы «Еўропа», просьба арыштаванай законная, адмовіш — гвалт узнімецца на ўсю краіну. Дазволілі.

Ужо праз шэсць гаўдін пасля прашэння Ізмайловіч суд атрымлівае ад яе новага абаронцы паперу наступнага зместу:

«Крымінальны закон, паводле якога абвінавачваецца мая падабаронная, прадугледжвае забойства або замах на забойства службовых асоб пры выкананні імі службовых абавязкаў або з прычыны выканання імі гэтых абавязкаў.

Для ўстанаўлення таго, што п. Нораў у момант замаху на яго не быў пры выкананні абавязкаў службы, а таксама для ўстанаўлення злучэння дзеяння, учыненых п. Норавам 18 кастрычніка, якія зусім не з'яўляліся яго службовымі абавязкамі і якія, па словах падсуднай, і з'явіліся падставай для яе ўчынку, — маю гонар прасіць выклікаць і дапытаць у якасці сведкаў...»

І Сакалоў называе шэсць чалавек, якія былі актыўнымі ўдзельнікамі дэманстрацыі 18-га кастрычніка. Пяцёра з іх з таго часу знаходзіліся ў Мінскай турме.

Але гэта ў паперы яшчэ не ўсе:

«...Пры затрыманні пані Ізмайловіч яна была пабітая чынамі паліцыі.

Акалічнасць гэтая, паводле неаднаразовага тлумачэння Правіцельстваючага Сената, павінна служыць падставай для змякчэння пакарання.

Таму прашу выклікаць судовага пасяджэння ўрача-эксперта для ўстанаўлення ім паражэнняў, якія атрыманы былі падсуднай у паліцыі».

Поруч з такім аўтарытэтам, як Сакалоў, смялей адчулі сябе і абаронцы-мінчане. І таго ж 15-га лютага, яшчэ раней, чым Сакалоў, але несумненна ўзгадніўшы з ім сваё дзеянне, у суд прысылае заяву абаронца Пуліхава Нейфаха:

«Па звестках, некаторыя з часовых членаў названага суда (часовага ваеннага суда, які павінен быў весці працэс. — У. М.) мелі блізкія адносіны да справы, якая разглядалася з прычыны дзеянняў ваенных нарадаў 18 кастрычніка 1905 года ў г. Мінску на плошчы перад Віленскім вакзалам. А паколькі цяперашняя справа аб Пуліхаве і Ізмайловічу, як відаць з паказанняў першага, з'яўляецца вынікам справы аб падзеях 18 кастрычніка, то... маю гонар заявіць адвод супраць тых з суддзяў, якія ці то ў якасці асоб, што дзейнічалі 18 кастрычніка, ці то ў якасці ўдзельнікаў следства па той справе маюць да яе адносіны. Кароткасць тэрміну пазбаўляе абарону магчымасці сабраць доказы ў пацверджанне гэтага адводу, але тлумачыні саміх п.п. членаў... могуць служыць дэстакой падставай да правільнага вырашэння ўзнятага пытання».

Відаць, старшыня суда або сакратар запатрабаваў, каб Нейфах канкрэтна напісаў, каго з членаў суда мае на ўвазе. Або зрабіць гэта параіў Сакалоў. Як там ні было, але пасля замудраных трошкі першых перыядаў ідзе ў заяве вельмі простая заключная фраза: «Чуў, што нарадам на вакзале 18/Х камандаваў падпалкоўнік Кургановіч».

Прысяжны павераны Нейфаха, відаць, сапраўды не меў часу для больш важнага абгрунтавання свайго адводу. Да пачатку пасяджэння суда заставаліся няпоўныя суткі, а канчатковы склад яго — старшыня генерал-маёр Нікіфарав і члены падпалкоўнікі Кургановіч, Галіч, Купрыянаў і Малышаў — стаў вядомы неўдэ ў самы апошні дзень. Але нас цяпер час не аб-

мяжоўвае. Пагаодаем жа дакументы і газетныя падшыўкі.

Вось яно, тое, што нам трэба. У тым самым штоднёвіку «Правэ» знаходзім расказ аб расследаванні акалічнасцей расстрэлу дэманстрацыі 18 кастрычніка ў Мінску.

У гэтым расказе, прынамсі, чытаем: «...Тоды палкоўнік, бяючыся скаплення публікі, адшукаў на чыгуначнай платформе камандзіра пяхотнай часткі падпалкоўніка Кургановіча і прасіў яго грываць на сябе распараджэнні па ўстанаўленні парадку. На гэты час да вакзала падышла 2-я рота пяхоты і палавіна 1-й роты... Падпалкоўнік Кургановіч, пакінуўшы 1-ю паўроту на станцыйнай платформе, размясціў 2-ю роту супраць натоўпу паміж будынкам вакзала і станцыйнымі пабудовамі...»

І далей: «...На станцыйнай платформе ніжнія чыны, зарадзішы вінтоўкі, пачалі праз вокны вакзала страляць у натоўп... Падпалкоўнік Кургановіч загадаў салдатам спыніць агонь, але яны, відаць, не пачуўшы, за шумам, загаду свайго начальніка, працягвалі страляць...»

Калі б гэта пісаў які-небудзь рэпарцёр, генерал Нікіфарав мог бы ўзяць пад сумненне яго дасведчанасць. Але расказ перадрукваны «Правам» з «Урадовага весніка», а праводзілася расследаванне міністэрствам унутраных спраў. Значыць, прычыцы тут цяжка — на руках Кургановіча сапраўды кроў ахцяў 18-га кастрычніка. І гэты чалавек сапраўды не мае права выконваць абавязкі суддзі — Феміды з завязанымі вачыма! — у працэсе, дзе стрэлы 18-га кастрычніка як бы загучалі нанова. Адвод адваката слухны, законны — удзел Кургановіча ў судзе сапраўды выглядае цынзізмам, элементарным парушэннем праваў падсудных...»

Але не спяшайцеся з вывадам, не думайце за генералаў Нікіфарова і Загоскіна — яны кіруюцца не звычайнай чалавечай ці проста юрыдычнай логікай, а сваёй, прадпісанай начальствам. А начальства загадам камандуючага акругі, як мы памятаем, спыніла справу аб зводным батальёне 239-га пяхотнага Окскага палка — батальёна, якім камандаваў Кургановіч! — «...за адсутнасцю ў справе вінаватасці каго-небудзь з чыноў...». І наогул — разглядацца будучы ў працэсе падзеі 14-га студзеня, а не 18-га кастрычніка. Таму ў распарадчым пасяджэнні, ужо назаўтра, 16 лютага, перад самым пачаткам працэсу, «суд, выслушаўшы: заключэнне ваеннага пракурора, пастанаўіў: у просьбе абаронцы адмовіць, паколькі... дзеянні 18 кастрычніка ніякіх адносін да цяперашняй справы не маюць...».

І ў просьбе адваката Сакалова было адмоўлена таксама. Зноў жа — падзеі 18 кастрычніка 1905 года не маюць ніякіх адносін да абвінавачвання па цяперашняй справе, а таксама, што акалічнасць аб нянасенні пабоў п. Ізмайловічу таксама не мае ніякіх адносін да абвінавачвання па цяперашняй справе...».

Як тут яшчэ раз не ўспомніць светлую фігуру Анатоля Фёдаравіча Коні, яго сумленныя і мужныя паводзіны на працэсе Веры Засуліч! Калі працэс гэты закончыўся апраўданнем падсуднай і ашалелы ад страху перад царовым гневам міністр юстыцыі Пален, дакараючы старшыню суда, папракнуў яго і за тое, што абаронцу падсуднай не забаронена было гаварыць пра матывы яе замаху — ганебны загад Трэпава аб фізічным пакаранні Багалюбава — Коні цвёрда адказаў, што ніякі суддзя не мае права на такую забарону.

«Забараніць гаварыць пра падзею 13 ліпеня — значыла забараніць гаварыць пра матывы злачынства, выстаўлены нават у абвінавачанні акце, — чытаем у Коні ва «Успамінах аб справе Веры Засуліч». — Але як абмеркаваць віну, не ведаючы матыву, як вызначыць матыву, не ведаючы фактаў, на якіх ён вырас? Згадзіцеся, што вы розна зірнулі б на забойцу, які зрабіў сваю злую справу, каб заплаціць прайграннае ў карты, і на забойцу, які пазбавіў жыцця гвалтаўніка сваёй маленькай дачкі. А для таго, каб розна, гэта значыць справядліва аднесці да абодвух, вы павінны б ведаць, з якога факта нарадзілася думка аб забойстве. Ды і што за сумнуно, прыкую карціну ўяўляў бы суд, у якім прысяжным, «суддзям па сумленні», гаварылася б з месца старшыні: «Вось — выстрал і вась — прызнанне... што такое той, хто стрэліў, вам ведаць не трэба; што выклікала ў ім рашучасць стрэліць — вас не датычыць; які ўнутраны працэс, якая барацьба папярэднічала яго дурнай справе — пытанне пустой цікавасці; што яго чакае пасля прысуду — закон забараняе вам гаварыць... ну, а цяпер адкажыце: «Ці вінаваты ён?»».

Суддзям, перад якімі паставілі нашага героя, рысы высакароднага Коні ўласцівыя не былі. Нам з вамі яшчэ не раз у гэтым пераконвацца.

Заканчэнне ў наступным нумары.

ЯРАСЛАУ ІВАШКЕ-ВІЧ займае вядучае месца ў плеядзе сучасных польскіх пісьменнікаў. Нядаўна ў сувязі з прысуджэннем яму міжнароднай Ленінскай прэміі «За ўмацаванне міру паміж народамі» за 1968-69 гг. яго імя з'явілася на старонках друку ўсяго свету. Уся польская грамадскасць горача адобрыла такую высокую ўзнагароду Яраслава Івашкевіча, бо вядомы яго найвялікшы аўтарытэт сярод суайчынікаў. І не толькі таму, што ён — выдатны пісьменнік, кнігі якога заваявалі небывалую папулярнасць. Гэты аўтарытэт і ўсеагульную павагу перадвызначыла таксама ідэяная пазіцыя Івашкевіча, яго актыўны ўдзел у руху за мір як у Польшчы, так і на міжнароднай арэне. Я. Івашкевіч — член Прэзідыума і публіцыстыкі. У папулярнай польскай газеце «Жыцце Варшавы» кожную нядзелю можна прачытаць яго літаратурны фельетон. Івашкевіч — галоўны рэдактар літаратурнага штомесячніка «Творчосць». Апрача таго, многія гады ён займае пост старшыні Галоўнага праўлення Саюза польскіх пісьменнікаў. Пры тым, пісьменнік — дэпутат сейма Польскай Народнай Рэспублікі. Творчасць Івашкевіча вызначаецца багаццем і разнастайнасцю літаратурных форм. Тут мы назавем яго наведы і апавяданні «Панны з Вілько», «Млын на Утраце», «Новае каханне», «Італьянскія наведы», «Аер», «Каханкі з Мароны». Да самых выдатных раманаў адносяцца «Чырвоныя шчыты», «Блендамерскія страці» і «Гонар і слава». Апрача таго, Івашке-

ВЕРНАСЦЬ ПАМЯЦІ

Штрыхі да партрэта Яраслава Івашкевіча

Сусветнага Савета Міру. З рухам прыхільнікаў міру ў Яраслава Івашкевіча звязаны ўжо многія гады. Ён прыкмуў да яго раней, чым сам рух аформіўся арганізацыйна. Хоць сёлета споўнілася дваццаць гадоў з дня стварэння Сусветнага Савета Міру, Яраслаў Івашкевіч сцвярджае, і ён несумненна мае рацыю, што рух у абарону міру нарадзіўся дваццаць гадоў таму назад, у 1948 годзе, г. зн. у год, калі ва Уроцлаве, сталіцы Ніжняй Сілезіі, сабраўся Кангрэс дзеячоў культуры ў абарону міру, адным з галоўных ініцыятараў і арганізатараў якога быў Яраслаў Івашкевіч.

На фоне тагачаснага палітычнага становішча, — сказаў Івашкевіч прадстаўнікам друку, — кангрэс меў велізарнае значэнне, у ім прынялі ўдзел многія дзеячы культуры. Кангрэс быў скліканы з мэтай выказаць аднадушны пратэст прадстаўнікоў розных народаў супраць якой бы там ні было падрыхтоўкі да новай агрэсіі. Ва Уроцлаве сустрэліся розныя людзі. Іх сустрэча нарадзіла ідэю аб стварэнні міжнароднага фронту барацьбы за мір. Яраслаў Івашкевіч застаўся верны гэтай ідэі. Прысуджэнне яму міжнароднай Ленінскай прэміі ўрачыста і афіцыйна пацвярджае вернасць пісьменніка барацьбе за мір.

Яраслаў Івашкевіч, выдатны пісьменнік і дзеяч, нарадзіўся ў 1894 годзе. Нягледзячы на ўзрост, ён вызначаецца выключнай энергіяй. Пісьменнік па-ранейшаму многа піша, прычым не пазбягае і публіцыстыкі. У папулярнай польскай газеце «Жыцце Варшавы» кожную нядзелю можна прачытаць яго літаратурны фельетон. Івашкевіч — галоўны рэдактар літаратурнага штомесячніка «Творчосць». Апрача таго, многія гады ён займае пост старшыні Галоўнага праўлення Саюза польскіх пісьменнікаў. Пры тым, пісьменнік — дэпутат сейма Польскай Народнай Рэспублікі. Творчасць Івашкевіча вызначаецца багаццем і разнастайнасцю літаратурных форм. Тут мы назавем яго наведы і апавяданні «Панны з Вілько», «Млын на Утраце», «Новае каханне», «Італьянскія наведы», «Аер», «Каханкі з Мароны». Да самых выдатных раманаў адносяцца «Чырвоныя шчыты», «Блендамерскія страці» і «Гонар і слава». Апрача таго, Івашке-

віч з'яўляецца аўтарам паэтычных твораў. У яго творчасці з'явіліся назіранні спалучаецца з інтымным лірызмам і псіхалагічным роздумам. Кнігі пісьменніка перакладзены на многія мовы. Але не толькі свет літаратуры блізка і дарагі Яраславу Івашкевічу. Вядома яго захапленне музыкой, выдатнае веданне музычнай творчасці. Асабліва многа ўвагі ўдзяляе пісьменнік даследаванню творчасці і жыццёвага шляху Фрыдэрыка Шапена. Яго пяру належыць кніга і п'еса, прысвечаныя вялікаму польскаму кампазітару. Івашкевіч падтрымлівае аживленую сувязь з буйнейшымі прадстаўнікамі сусветнай культуры. Вельмі часта ён прымае іх у сабе, у сваім чароўным доме ў Ставісках пад Варшавай. Тут знаходзіцца яго цудоўная бібліятэка, якая пастаянна папаўняецца новымі кнігамі, тут жа можна пазнаёміцца з выдатнымі мастацкімі творамі, якія збірае Івашкевіч — тонкі знаўца мастацтва. У гады вайны ў Ставісках знаходзілі прытулак многія людзі, асабліва пісьменнікі, дамы якіх сталі ахвярамі бомб і пакараў. Успомнім хоць бы 1944 год, калі пасля падаўлення Варшаўскага паўстання сталіца Польшчы ператварылася ў аб'ект планамернага разбурэння.

Тыя жудасныя дні не згладзіліся ў памяці Івашкевіча. Гэта пацвярджае яго актыўны ўдзел у руху за мір і ўмацаванне міру.

Польскае агенцтва «Інтэрпрэс».

БЕГЛЫЯ ЗАПИСЫ

[Заканчэнне. Пачатак на 7-й стар.]

Словамі, якія пагрэбны эканамічнай і тэхнічнай навуцы: *хуткарэзны станок, самазаточачы інструмент, нержавейная сталь, нафтаздабыўчая (горназдабыўчая) прамысловасць* — мы не карыстаемся, іх, па-сугнасці, няма. Але яны вы-

глядаюць, як даўно знаёмыя, бо не парушана іх словаўтваральная прырода. Пішам жа, на жаль, іначай: *хуткарэзны станок, самазаточачы інструмент, нержавейная сталь, нафтаздабыўчая (горназдабыўчая) прамысловасць*, — усё роўна як выкручваем рукі. Думаем, што мове не баліць.

Можна сказаць, што некаторым словам, такім, як *рамонт, цырымонія, рысора, дрэзіна, інжынер, сакратар, літэратура, канцэлярый* — пашанцавала. Яны набылі такое напісанне яшчэ, мабыць, тады, калі нормы рабіла сама мова, і таму выглядаюць па-народнаму натуральна. Цяпер бы іх напісалі *рэмонт, цэрэмонія, рэсора, дрэзіна, інжынер, сакрэтэр, літэратура, канцэлярый*, гэтак жа як прэспітэр, рэжым, шпіндэль, крэветкі, чэркес, — надаючы ім чужаземнасць.

Ніяк не магу прымірыцца, што як чужаземнае трэба пісаць прозвішча Герцэн. Хочацца пакарыстацца любым выключэннем — традыцыйнасцю вымаўлення, даўнім запазычаннем з неславянскіх моваў, — і пісаць Герцан, як імя сваё, добра вядомае кожнаму з юначых гадоў, калі мы знаёміліся з раззіцём айчынай рэвалюцыйнай думкі.

Чужаземнае напісанне дадзена і такім гарадам, як Арэнбург, Нахічэвань, Кавчэгаў, Чэлябінск, Чэркасы, Чэркеск, хоць яны сталі нашым бытам і смела падышлі б да фармуліроўкі «даўно запазычанні слоў».

Пільнуючыся народных канструкцый,

вось як шырока можна карыстацца прыназоўнікам НА: *пісаць на адрас, дом на восьм кватэр, хата на тры акны, п'еса на два акты, раман на чатыры часткі, збор твораў на пяць тамоў, бочка на капусту, мех на бульбу, пасведчанне на заканчэнне школы, квіток на здачу грошай у касу; рашэнне на выдачу ордэра, пастапова на засяленне дома, загад на прызначэнне на работу, пагадненне на абмен дэлегацыямі, дагавор на пастаўку абсталявання, указ на ўзнагароджанне.*

— Паішоў на заслужаны хлеб, — скажучь пра чалавека, які сваё адпрацаваў, паішоў на адпачынак. Затое, калі нехта карыстаецца шырокаю павагаю, усмі званы, за вялікія заслугі пашанаваны ўзнагародамі, скажучь: — Гэта чалавек *заслужэны*.

ЧОРНІ лімузин з нумарам амерыканскага пасольства прамчаўся па заспаных вуліцах заходнегерманскага гарадка Лампертхейма і спыніўся ля прыземістага з гатычным дахам асабняка. Два пажылыя пані прайшлі ў сярэдзіну будынка, холадна кінуўшы паліцэйскаму афіцэру, які адчыніў ім дзверы.

Праз тыдзень на будынку на Ліліентальштрэсе, 2 з'явілася шыльда «Радые Ліберці» («Свабода»).

Так у 1967 годзе радыёстанцыя «Вызваленне», якая паспела да гэтага часу стаць адзінай, выйшла ў эфір пад новым імем, такім жа далёкім ад сутнасці гэтай арганізацыі, як і яе ранейшая назва.

Радыёстанцыя «Свабода» — толькі адна з дзесяці такіх арганізацый у разгалінаванай сетцы імперыялістычных радыёваспалчальных карпарацый і радыёстанцый, якія ўдзельнічаюць у арганізацыі і ажыццяўляюць працу супраць Саветаў Саюза, сацыялістычнай садружнасці, усіх рэвалюцыйных і прагрэсіўных сіл свету. Амерыканскае інфармацыйнае агенцтва ЮСІА кантралюе такія радыёстанцыі, як «Свабодная Еўропа» і РІАС (у Заходнім Берліне), «Голас свабоднай Азіі» на Тайвані. У цесным узаемадзеянні і ў кантакце з імі дзейнічаюць «Нямецкая хваля», «Голас Ізраіля» і «рэспектабельная» Бі-Бі-Сі.

Мільёны долараў трацяцца штогод заходнімі ўрадамі і манопалістычнымі канцэрнамі на пашырэнне і павелічэнне магутнасцей гэтай радыёпрапагандыскай сеткі. І зразумела чаму. «Калі раней асновай стратэгіі лічылася акружэнне праціўніка, — тлумачыць выдавецкая ў ЗША кніга «Стратэгічныя псіхалагічныя аперацыі і знешняя палітыка ЗША», — дык цяпер задача складаецца ў тым, каб пранікаць у чужыя краіны, раскідаць грамадства». Зразумела, што радыё, для якога не існуе межаў і не патрабуецца візаў, уяўляецца панам імперыялістам найбольш зручным інструментам такога роду ўмяшання.

ІЛЖПРАРОКІ СПРАБУЮЦЬ ДАГНАЦЬ ЧАС

Да пачатку 60-х гадоў нават самыя заўзятыя праціўнікі камунізму вымушаны былі прызнаць, што іх лабавыя атакі не прыносяць поспеху. З дапамога імі ж створаных шматлікіх службаў па вывучэнні аўдыторый яны паспелі пераканацца да гэтага часу, што ўсе ранейшыя метады антыкамуністычнай прапаганды церпяць крах. Спробы груга шальмавання камуністычнай ідэалогіі і практыкі будаўніцтва камуністычнага грамадства пачалі выглядаць проста бязглузда на фоне ўнушальных эканамічных, культурных і сацыяльных дасягненняў Саветаў Саюза і іншых сацыялістычных краін. Не менш бязглузда пачалі выглядаць і старыя сцвярджэнні аб нежыццяздольнасці камунізма, асабліва пасля таго, як Саветскі Саюз практычна сам-насам разграміў гітлераўскія палчыны і не толькі не быў аслаблены і абясцроўлены, як таго хацелі на Захадзе, але праз дваццаць гадоў ужо абудзіў свет пазыўнымі першага ў гісторыі чалавечым штурхнага спадарожніка Зямлі.

Ідэалогі антыкамунізму вымушаны былі паспяхова мяняць аблічча, і гэта знайшло сваё адлюстраванне ў іх радыёпрапагандзе. У перадачах заходніх радыёстанцый загучалі новыя ноткі. Замест пагроза аб «масіраванай помсцы» з'явіліся заклікі да «навадзнення мастоў», да стасавання ідэалогій, да класовага міру. «Голас Амерыкі», Бі-Бі-Сі і іншыя заходнія радыёкарпарацыі ўжо не скупіліся на пахвалы сацыялістычных краін. Асабліва ў сваіх перадачах на гэтых краінах. Праўда, пахвалы гэтыя пры ўважлівым разглядае з галавою выдавалі іх аўтары. За знешняй добраўчліваасцю бачылася ранейшае выскасленне, ранейшае імкненне падарваць мір сацыялізму.

Як, напрыклад, іншак расцаніць серыю перадач «Голасу Амерыкі», у якіх спачатку ўсяляк расхваляваліся эканамічныя і сацыяльныя дасягненні сацыялістычнай Украіны, а по-

тым падсоўваўся вывад аб тым, што рэспубліка, маўляў, дамаглася б большага, калі б яна не ўваходзіла ў склад СССР?

Такія ж «сімпатыі» імперыялістаў пазналі і грамадзяне сацыялістычнай Чэхаславакіі, калі напярэдадні і ў ходзе вядомых падзей 1968 года радыёстанцыя «Свабодная Еўропа», «Нямецкая хваля», той жа «Голас Амерыкі» і Бі-Бі-Сі, прызнаючы поспехі чэшскага і славацкага народаў, вельмі ясна намякалі на тое, што гэтыя поспехі «стрымліваюцца» нейкімі «рамкамі сацыялістычнай садружнасці і саюзніцкімі абавязальствамі ЧССР у сістэме Варшаўскага дагавору».

Заўважце, аб поспехах сацыялізма балбочуць тыя, хто яшчэ зусім нядаўна не вымаўляў слова «сацыялізм» без брыдкіх эпітэтаў. Час вымушае іх дзейнічаць больш тонка.

ВІЗА НА УМЯШАННЕ

В. САМАРЫН,

Э. ХАМІДУЛІН

Стаўка цяпер робіцца на дробнабуржуазны перажыткі, нацыяналізм, на любыя ізаляцыйныя тэндэнцыі.

Гэтую тактыку імперыялістычных ідэолагаў прадбачыў У. І. Ленін, гаворачы аб імкненні імперыялістаў «задушыць» камунізм у «любоўных абдымаках».

Характэрна, што літаральна ўсе радыёваспалчальныя карпарацыі Захаду на ўпускаяць выпадку, каб лішні раз не заявіць у той ці іншай форме аб сённяшнім капіталізме, як аб грамадстве так званых «роўных магчымасцей», «усеагульнага дабрабыту», як амаль аб уваабленні камуністычных ідэалаў. (Што датычыць барацьбы працоўных капіталістычных краін за свае правы, выступленняў супраць расавай дыскрымінацыі, паходаў і маршаў абяздоленых — усяго таго, чаго ўсё роўна нельга замоўчаць — дык гэтыя красамойныя факты капіталістычнай рэчаіснасці падаюцца як праява буржуазнай дэмакратыі).

Іншымі словамі, антыкамуністы ў эфіры дзейнічаюць адразу ў двух напрамках. З аднаго боку, яны спрабуюць забіць клін у сацыялістычную садружнасць, адарваць хоць бы адну краіну ад лагера сацыялізма, а з другога боку — усяляк упрыгожыць капіталізм, прыцягнуць да яго сімпатыі людзей.

Калі ў эфіры гукаць разважэнні былога пратэіра Радзьянкі аб тым, што сённяшні капіталізм зусім не такі, якім яго выкрывалі Карл Маркс і У. І. Ленін, калі так званыя «саветолагі» Гольдберг і Бі-Бі-Сі ці Збарскі ў «Голасе Амерыкі» спрабуюць палемізаваць з У. І. Леніным, — трэба памятаць, што за гэтымі радыёгаварунамі стаіць вялікая ідэалагічная машына імперыялізму.

«Летась у канцы года ў Гамбургу выйшла ў свет кніга з прэтэнзіяй на палітычны бестселер і адначасова на інструкцыю для ўрадаў заходніх краін. Яна называецца «Сто дзесяцінаста восьмае дзесяцігоддзе. Калектыўны прагноз на 1970—1980 гады». Яе аўтары — людзі, вядомыя на Захадзе як вядучыя тэарэтыкі ідэалагічнай барацьбы супраць камунізма — Кан, Баўдзісін і Бжазінскі — выступваюць з рэкамендацыяй як мага шырэй выкарыстаць радыёстанцыю «Свабодная Еўропа», «Свабода» і нават тэлевізійную праграму, якая перадаецца з дапамогаю спадарожнікаў, — каб шляхам «вытанчанага інфармацыі, усялякага роду рэвізійніцкіх ідэй і праяўленняў спачування выклікаць расчараванне і дэмаралізацыю народаў». «Ідэалагічнае выхалошчванне, — падмацоўвае гэтую думку Бжазінскі, — з'яўляецца рашучым сродкам, калі мы хочам бачыць пакадань для нас палітычны змены

ў камуністычным грамадстве».

Трэба зазначыць, што такі адкрыты рэцэпт упершыню трапляе на старонкі кнігі, разлічанай на шырокае ўжыванне. Да гэтага часу падобнае было ўласціва толькі закрытым інструкцыям і сакрэтным дырэктывам.

Усяго ж толькі за апошні час на Захадзе выйшла больш за трыццаць манаграфій па антыкамунізме. Так што ў аўтары радыёінсинуацый дастаткова «падсобнага матэрыялу».

Гэтыя «даследаванні» і падштурхнулі ўбіць цапк у новую шыльду радыёстанцыі ў Лампертхейме.

ХТО ЗНАЗВАЕ МУЗЫКУ

Кіраўнікі радыёстанцый «Свабодная Еўропа», «Свабода», РІАС, якія вядуць толькі на сацыялістычныя краіны, пры-

падстаўнікі — былы міністр абароны ЗША Кліффард, генералы Клей, Крызэнбергер — многія гады членства ў камітэце «Свабодная Еўропа». У друку не раз з'яўляліся паведамленні аб тым, што значную частку сродкаў на патрэбы радыёстанцыі ўрад ЗША вылучае са ста з лішнім мільёнаў долараў, якія штогод кангрэс асігнае на правядзенне падрыўной дзейнасці супраць СССР і іншых краін сацыялізма. Зразумела, не застаюцца ў баку і ўсялякія «дабрачынныя» фонды рафелераў, морманаў, дзюнопаў.

Штогод буйнейшыя манопалістычныя групы ЗША арганізоўваюць шумныя кампаніі па зборы сродкаў у фонд «Барацьбы за выратаванне народаў Еўропы ад камунізма». Летась, напрыклад, зборам сродкаў на пашырэнне магутнасцей радыёстанцыі «Свабодная Еўропа» кіраваў не хто іншы, як Джэймс Раш — старшыня праўлення кантралюемай сямействам Дзюнопаў «Джэнерал мотарс». Як паведаміў пазней амерыканскі друк, Джэймсу Рашу доўга ўгаворваць фінансавых і прамысловых тузоў Амерыкі не давалася.

Усіх гэтых бізнесменаў і фінансавых каралёў Амерыкі аб'ядноўвае лютая нянавіць да Саветаў Саюза і іншых краін сацыялістычнага лагера, чья растучая магутнасць зрывае іх планы па імперыялістычным заняволенні народаў. Менавіта яны з'яўляюцца сапраўднымі гаспадарамі «Свабоды», «Свабоднай Еўропы» і іншых падрыўных радыёстанцый. Менавіта яны зазначаюць музыку цэламу хору антыкамуністычных падгалоскаў у эфіры.

...І СЕЕ-ТОЕ ПРА ВЫКАНАУЦА

Адзін з босяў мілітарызма саюза зямляцтва Заходняй Германіі некі Эрх Майер, выступаючы на сходзе так званых «сілезскіх бежанцаў», заявіў: «Перманентная вайна з дапамогаю агітацыі і прапаганды — вось шлях барацьбы за рашучыя перамогі. Радые — гэта сродак, бадай, больш сучасны і моцны, чым найноўшыя ядзерныя бомбы».

Эрх Майер — былы актывіст гітлергенда і цяпер актывіст радыёстанцыі «Нямецкая хваля». Сярод яе супрацоўнікаў — нямецкая членаў нацыянальна-сацыялістычнай партыі і работнікаў гебельсаўскай службы прапаганды. Цікава, што першым старшынёй яе савета быў былы нацысцкі маёр, кавалер ордэна «Рыцарскі крыж», здабытага на Усходнім фронце, Карл Гонтэр. У тыя гады рэзідэнцыя «Нямецкай хвалі» размяшчалася ў тым самым будынку ў Остэрлоозе, дзе была радыёстанцыя, заснаваная ў 1939 годзе асабіста доктарам Гебельсам.

«Нямецкая хваля» прыняла ў спадчыну не толькі памяшканне, абсталяванне і штаты, але і метады антыкамуністычнай прапаганды. Спачатку хлусня і паклёп, якія вылівала гэтая радыёстанцыя ў эфір, увогуле не адрозніваліся ад таго, што рабілі ў часы фашызму прапагандысты Гебельса.

Потым метады пачалі мяняцца. Адкрытую хлусню змяніла вытанчана падрыхтоўка фактаў. Былыя нацысты пачалі ўбірацца ў тогу праўдалюбаў і аб'ектывістаў. Загучалі перадачы, якія выказвалі «спачуванне радавым камуністам і грамадзянам сацыялістычных краін». З'явіліся серыі ў рубрыцы, прысвечаныя дыферэнцыравана рабочым, інтэлігенцыі, сялянам, дзесячам культуры ў краінах сацыялізма. Прычым слухачу ў кожным канкрэтным выпадку спрабавалі ўнушыць, што менавіта тая сацыяльная катэгорыя, да якой ён належыць, — найбольш ушчэслена ў сацыялістычным грамадстве. Менавіта «Нямецкай хвалі» належыць прыарытэт у вынаходстве вядомай прапагандыскай версіі антыкамунізму, быццам ва ўмовах дыктатуры пралетарыяту і аднапартыйнай сістэмы людзі мастацтва пазбаўлены свабоды творчасці.

Але, бадай, нішто не паказвае так ілжывую сутнасць пра-

паганды «Нямецкай хвалі», як яе спробы ашальмаваць палажэнні навуковага камунізма і практыку камуністычных партый у вырашэнні нацыянальнага пытання.

Тыя, хто чварць стагоддзя назад адраўлялі мільёны людзей «за расавую непаўнаценнасць» у газавыя камеры, тыя, хто адкрыта імкнуліся знішчыць цэлыя нацыі, — цяпер становяцца ў позу абаронцаў нібыта «прыгнечаных нярускіх нацый» у СССР, пускаючы слязу з поваду быццам існуючай у сацыялістычных краінах «дыскрымінацыі яўрэяў».

Такая метамафоза былых нацыстаў становіцца зразумелай, калі пазнаёміцца з выказваннем цяперашняга старшыні Савета «Нямецкай хвалі» Вальтэра Штайгнера, якое пасля паўтарыў часопіс «Аўсенпалітык»:

«Нашы ідэі трэба працягваць у грамадскае жыццё камуністычных дзяржаў усімі сродкамі, не грэбуючы ні штучнымі псіхалагічнымі метадамі, ні ветліваасцю і спачуваннем тым, каго ў сапраўднасці мы ненавідзім».

Гэтым, зразумела, сказана яшчэ далёка не ўсё. Галоўнае ў тым, што мілітарызм і рэваншызмскія колы Заходняй Германіі ўсяляк падтрымліваюць агрэсіўную палітыку Ізраіля на Блізкім Усходзе. Як і Злучаныя Штаты Амерыкі, яны хочаць атрымаць свайго роду «прэзэдэнт» поспеху агрэсара, свайго роду прыклад, калі імперыялістычная дзяржава беспакарана разбойнічае на чужэй зямлі. У гэтым былыя гітлераўцы, якія мараць аб рэваншы, бачаць падмацаванне сваім планам у Еўропе.

Зусім зразумела, што ўсялякая падтрымка антыкамуністычных выпадкаў сіяніскай радыёстанцыі «Голас Ізраіля» з'яўляецца пастаянным курсам «Нямецкай хвалі», якая, як гэта паведамілі самі заходнегерманскія газеты, заўсёды наладжвае ў Дзюсельдорфе кансультацыі па пытаннях антыкамунізму з новым нацысцкім фіюрэрам Адальфам фон Тадэнавам.

ДАВОДЗІЦА ПАКАВАЦЬ ЧАМАДАНЫ...

Мы прывялі толькі некаторыя прыклады і дадзеныя аб прычынах, сродках і метадах радыёваспалчальных цэнтраў Захаду, якія вядуць антыкамуністычную падрыўную дзейнасць. Увогуле ж, можна сказаць, што дзейнасць гэтая не прыносіць пажаданых вынікаў яе арганізатарам і патхніцелям. Бо ніякай хлуснёй і паклёпам нельга спыніць пераможнае шасце па свеце ідэй камунізма, ніякімі выдумкамі і інсинуацыямі нельга паслабіць прыцягальны прыклад сацыялістычных дасягненняў.

Аб гэтым сведчыць, у прыватнасці, і той факт, што антыкамуністычным прапагандыстам у краінах Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі часта даводзіцца пакаваць свае чамаданы і ўцякаць.

Нядаўна, напрыклад, урад Індыі прыняў рашэнне аб закрыцці ў краіне пяці амерыканскіх так званых «культурных цэнтраў» ЮСІС. Індыйскі ўрад праводзіць цяпер важныя сацыяльна-эканамічныя рэформы, імкнецца ўмацаваць незалежнасць краіны, аслабіць яе ад замахаў імперыялістаў. І было б дзіўна, каб у гэтых умовах была пакінута без увагі дзейнасць тых амерыканскіх арганізацый, якія, асталючыся ў Індыі, імкнуцца перашкодзіць ёй, вядуць падрыўную работу на карысць імперыялізму, паклёпнічаюць на дружалюбныя Індыі сацыялістычныя краіны.

Можна не сумнявацца, што радыё «Голас Амерыкі» адчуе цэлы рад нязручнасцей, пазбаўіўшыся адразу пяці буйных пастаўшчыкоў антыкамуністычнай «фактуры» ў такой вялікай краіне, як Індыя. Але дзядзецца антыкамуністам праглынуць і гэта.

Логіка гісторыі такая, што народы непазбежна распознаюць рэакцыйную сутнасць антыкамунізма.

(«Советское радио и телевидение»)

Я БЫЛА шчаслівая тым, што засынаю, але тут пачуўся тэлефонны званок.
— Тому можна?
— Каго?
— Не прыкідвайся, я цябе пазнаў.
— Але я не Тома, і Тома наогул тут не жыў.
— Жартуеш? А мне не да жартачкаў. Чакаю ў сем каля Дома афіцэраў...

Трубка напоўнілася кароткімі гудкамі.

Быў час мераць тэмпературу. Усёй сваёй істотай я адчувала, як ладзімаецца ўверх ртутны слупок. Я хварэла на ангіну. Ангіна — твая ўласная прывілея і сям'я яна не датычыцца. Вось-вось прыйдуць са школы дзеці, вернецца з работы муж, усе параскрываюць раты і будуць чакаць вячэры. І якое шчасце, што ёсць на свеце людзі, якія вырабляюць пельмені. Дзякуй ім: абед гэта ці вячэра, але ўсе накормлены ўмоант.

Першы дзень ангіны прайшоў як у паўсне. Добра, што дзецям задалі мала ўрокаў, што мужу рана на працу — паклаліся спаць. Мне ж не спалася. Я ўключыла тэлевізар і засталася адзін на адзін са сваёй вернай сяброўкай, дыктарам Ветай Галкінай. На вуліцы Вета мяне не заўважае, праходзіць міма, а дома кожны раз:

— Добры вечар!
— Спакойнай ночы!

Вету я люблю. Яна заўсёды расказае мне, дзе што робіцца і што будзе заўтра. Яна няжменна ветлівая. Я вельмі хвалюся за яе — яна так поэма працуе. І заўсёды думаю: ці чулыя на тэле-студыі людзі, ці падвояць яе дадому, ці праводзяць хоць бы пешшу.

Наперадзе ноч, а ў мяне адчувачнае такое, быццам у горле штык, у носе мокра, ды думкі, бясконцыя, назойлівыя.

Назаўтра мне ніхто з родных ці знаёмых не званіў. Здавалася, усе яны дамовіліся даць мне магчымасць спакойна пахварэць. Гэта было дзіўна: звычайна з васьмі раніцы пачынаўся іх «ранішні агляд». Толькі каля пяці гадзін вечара пачуўся званок. Я з радасцю схавіла трубку.

— Тома, ты? Ага, палася!
— Паслухайце, я не Тома.

Ганна КРАСНАПЕРКА

МАЯ СЯБРОУКА ВЕТА

— Хопіць разыгрываць! Чаму ўчора не прыйшла?

— Паслухайце, у мяне ангіна...

— Ангіна? А са Слаўкам бадзяцца — ангіны няма?

У голасе чалавека было столькі крыўды і болю, што я паспрабавала супакойць яго:

— Можа Слаўка да ўрача праводзіў?

— А я што — зломак? Мне б сказала.

— Малады чалавек, паслухайце, вы памыляецеся, не туды трапляеце. У мяне муж, двое дзяцей...

— Досыці! Я тваімі спектаклямі здаваліўся.

— Якія спектаклі! — бездапаможна прашаптала я ў трубку. — Мне сорак гадоў...

— Праз дваццаць у

цябе язык не павернецца прызнацца ў гэтым.

Тут ужо я не вытрымала:

— Павесце трубку і званіце сваёй Томе!

Але не паспела дайці да ложка, як тэлефон энфў патрабавальна зазваніў.

— Ну, даруй мне, Тома, — скарагаворкай верашчала трубка. — Ну, вінаваты, са злосці на цябе яе праводзіў.

— Добра, — літасціва даравала я. — Толькі не турбуйце мяне. Дайце пахварэць.

— Я табе мёду, малака прывязу. Ідзе!

— Ідзе, — не вельмі ўпэўнена адказала я. Ні мёду, ні малака ў мяне не было, а яны пры ангіне — першыя лекі. І ўсё ж мне нешта кальнула: ці сумленна я паводжу сябе? Што ж, зраблю апошнюю спробу:

— Вы не верыце, што я не Тома?

— Мне ўсёроўна, як ты там па пашпарце. Дай свой адрас, я ж у цябе ніколі не быў...

— Зняможная, я прашаптала:

— Заходні завулак, 6, кватэра другая.

Праз паўгадзіны малады чалавек стаў на парозе. Ён нясмела падаваў мне мёд і бутэльку малака.

— А Тома лжыць?

— Не! Стаіць!

— А дзе ж яна?

— Перад вамі. Вы мяне не паверылі, а людзям трэба верыць.

— Папраўляйцеся... Бывайце здаровы, — ён задам пасунуўся да дзвярэй.

Я ўключыла тэлевізар. На экране яшчэ было цёмна, але знаёмы голас Веты Галкінай паведамляў: «Інстытуту хіміі патрабуецца лабарантка... Званіць па тэлефоне...»

Вета, родная! А ў мяне памяталі нумар тэлефона. Ужо два дні...

Георгі СВЕЖЫН

АСКЕТ

Яна
Яго
Чакае кожны ранак —
У кабінце ж у яго
Службовым,
Дзе пахне кветкамі
І ўсё прыбранна,—
Так праведнік
Чакае стрэчы з богам.

Абы зайшоў ён —
Да яго рванецца,
З гатоўнасцю,
І з сэрцам, поўным жару,
А ён, аскет,
Сцюдзёна адхіснецца
І спадылба
Глядзіць, як на пачвару.

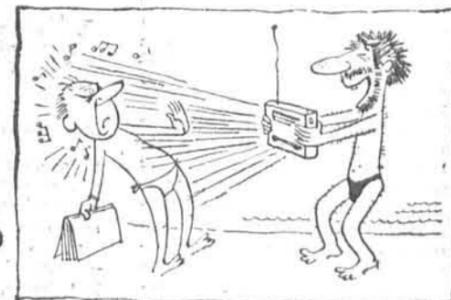
Пасля,
Набычаны,
Назад адступіць,
Аддыдзе ўбок —
То ўправа, то налева.

І так штодня:
Ураз яе астудзіць,
І не прыгорне,
Нават каб умлела.

А ўжо ж яна
Ні разу не зграшыла,
І надарае шчодро ўсім,
Чым можа:
Грашыма,
Персанальнаю машынай,
І нават
Загранічным падаронкам.

Яна
Яму
Усё дала на свеце —
Каб не гняла
Яго душу згрызота
І ўсё ж ён мучае яе.
І церпіць
Адна яна —
Дзяржаўная Работа.

Пераклад з балгарскай мовы
Ніла Плявіч.

ТРАНЗИСТАР І МЫ...

Мал. Ю. ГРЫГОР'ЕВА.

— Гэй ты, стары — гучней і веселей!

— К-ш-ш! Не перахаджайце адпачываць!

— Як вы глядзіце за дзіцем! Ён жа праглынуў транзістар!

Даір СЛАЎКОВІЧ

ВЕТЭРАН

— Я, таварышы, трыццаць год культуру рухаю. Кручуся, як самадзейны перпетуум мобіле: сам частушкі складаю, сам выконваю, сам і апладыменты арганізуюваю...

НА ТЭАРЭТЫЧНАЙ АСНОВЕ

Бібліятэка была зачынена ўвесь дзень: праводзілася навукова-прак-

ВЫПАДКІ

тычная канферэнцыя «Беражы мінуту».

ЖЫЦЦЕ — ПОДЗВІГ

Дырэктар музычнай школы цалкам прысвяціў сябе любімай справе і жыў толькі ёй. Як запэўняла бухгалтэрыя, якая падшывала рабочыя табелі, ён працаваў 24 гадзіны ў суткі.

Павел ШЫБУТ

ШРАЦІНКІ

- Пагрэць рукі можна і без рукавіц.
- Калі начальнік кучаравы, дык і лысаму падначаленаму не ішкодзіць мець грабнец.
- Яму не было чаго губляць, бо ён нічога не меў.
- Калі на зайца скажуць, што ён акасей, гэта яшчэ не азначае, што ён п'яны.
- Не ўсім пагарэльцам выплочваецца страхоўка.
- Ён не мог запрэжчы Пегаса: не ведаў, як надзець на яго хамут.
- П'янаюць больш за ўсё на гладкай дарозе.
- Вінік пахвалілі. У выніку ён развініўся.
- У сваёй непагрэжнасці больш за ўсіх перакананы грэшнікі.

- Каб даказаць душно, што ён дурань, трэба, каб ён меў хоць кроплю розуму.
- Ад яблыка раздораў да піўной — такая эвалюцыя яго сямейных канфліктаў.
- Чорт часова выконваў абавязкі ангела.
- Іншы і ў начойках можа далёка заплысці.
- Хоць і пляваў на ўсё, а здароўя ўсёроўна не збырог.
- Меў пустую галаву, але ўсёроўна ў яе нічога не лезла.
- У літаратуры месць заўсёды хапае: там на чужое не садзіцца.
- Усё жыццё дзяліліся адной скарынкаю: большага адно аднаму ішкадалі.

«Літаратура і мастацтва» — орган Міністэрства культуры і правалення Саюза пісателёў ВССР, Мінск.

«ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА»

Выходзіць па пятніцах.
Друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

Адрас рэдакцыі: Мінск, вул. Захарова, 19.

Тэлефоны: прыёмнай рэдакцыі — 33 24 61, на месніна галоўнага рэдактара — 33 25 25 адзнака санрагара — 33 44 04, аддзела літаратуры — 33 22 04, аддзела тэатра, кіно і музыкі — 33 24 62, аддзела вышэйшага мастацтва архітэктары і вытворчыя эстэтыкі — 33 24 62, аддзела публіцыстыкі — 33 24 62, аддзела культуры — 33 21 53, выдавецтва — 32 22 19, бухгалтэрыі — 32 15 87.

Рукпісы не вяртаюцца.

Галоўны рэдактар Л. Я. ПРОКША.

Рэдакцыйная калегія: З. І. АЗГУР, В. М. АЛАДАУ, А. Ц. БАЖКО [намеснік галоўнага рэдактара], Б. І. БУР'ЯН, А. І. БУТАКОУ, А. С. ГРАЧАНІКАУ, К. Л. ГУБАРЭВІЧ, І. М. ДАБРАЛЮБАУ, В. У. ІВАШЫН, А. С. КАЗЛОУСКІ, П. М. МАКАЛЬ, У. Л. МЕХАУ [адказны сакратар], Р. К. САБАЛЕНКА, І. А. САНКОВА, М. Г. ТКАЧОУ, Ю. М. ЧУРКО, Р. Р. ШЫРМА.